

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

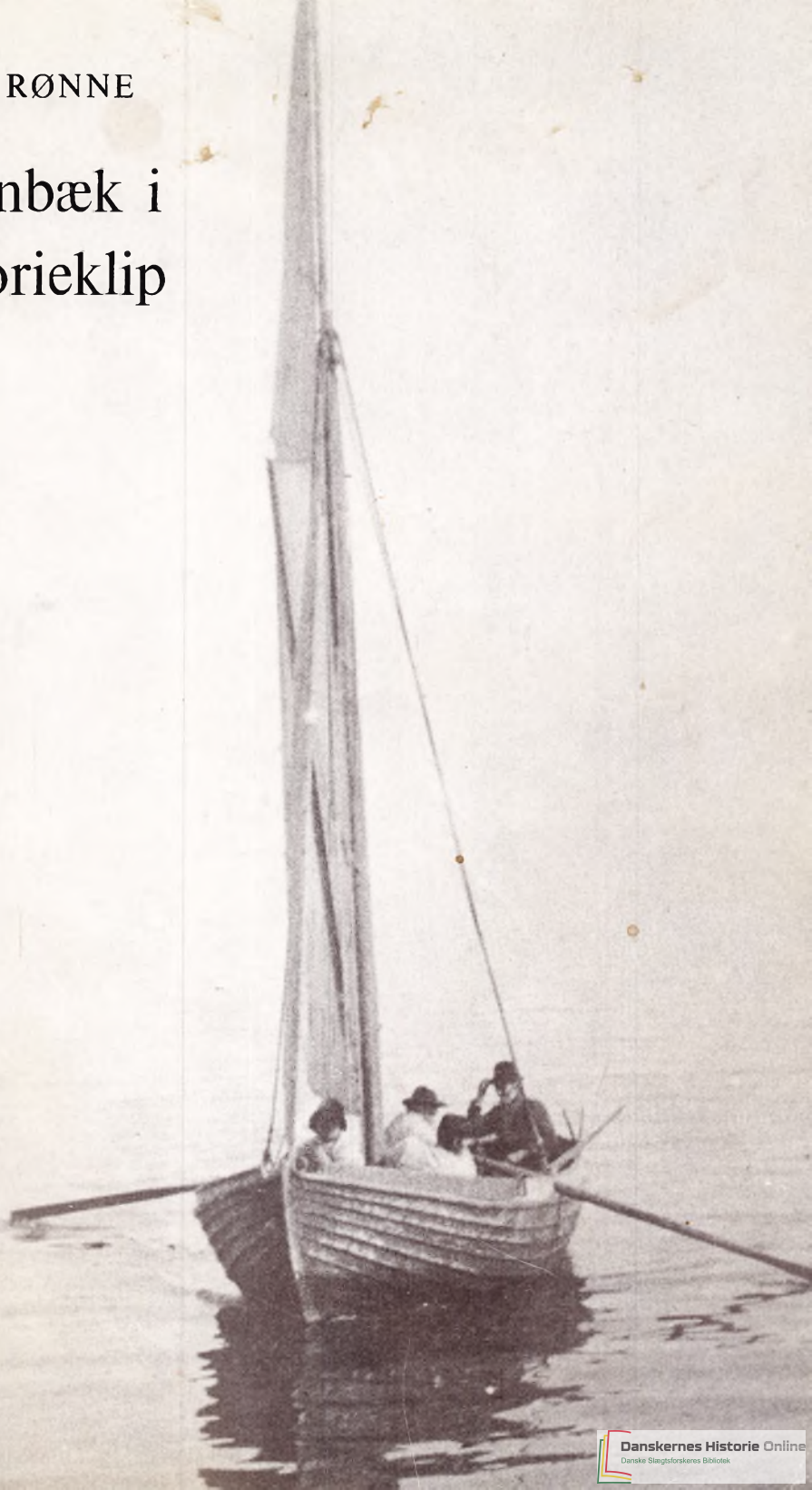
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KARL RØNNE

Hornbæk i historieklip

HORNBÆK I HISTORIEKLIP

Omslagsbilledet er et fotografi fra 1890. Det viser en fiskerbåd på vej ind i Hornbæks havn. Det er et af kunstfotograf Arthur Vianna de Limas mange fotografier fra datidens Hornbæk. Se om ham billedteksten side 70.

KARL RØNNE

HORNBÆK

I HISTORIEKLIP

SÆRTRYK AF ÅRBOG 1978

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND
HILLERØD
1978

FORORD

Fiskerne langs Danmarks kyster udgjorde et mere fribårent og raskere befolkningselement end den fortrykte bondestand. Hornbækfiskerne var i denne henseende typiske for befolkningen i de mange lejer langs Sundkysten. Den henlevede en upåagtet tilværelse fjernt fra hovedstadens opmærksomhed, indtil landliggerne, der gennem forrige århundrede trængte længere og længere op langs kysten, også lokkedes af Hornbæks dengang afsides uberørthed, som snart derefter blomstrede op til ferielandet fremfor noget andet.

Træk af Hornbæks historie er tidligere behandlet, således især de kirkelige forhold af Hans Ellekilde (1937) og kunstneres Hornbæk af Kai Flor (1940), men disse bøger er nu næsten uopdrivelige. Det er hensigten med denne bog at give en mere samlet redegørelse for Hornbæks udvikling og historiske minder, og forhåbentlig kan den også bidrage til at styrke de bestræbelser, der udfoldes for at værne og pleje det særlige hornbækske miljø.

Det noget omfattende noteapparat skal ikke blot tjene som dokumentation, men kan forhåbentlig også vejlede særligt interesserede til yderlig fordybelse i de berørte emner.

Karl Rønne.

Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund ved skriftudvalget: Henning Henningsen, Ole Jellingsø, H. Ring og Torben Topsøe-Jensen.

ISBN 87 87415 12 7.

Sat med Garamond i Helsingør Maskinsætterier og trykt i C. Nordlundes Bogtrykkeri, Hillerød, v. Claus Bondesen.

INDHOLD

I Landskab og naturforhold.	
Farvande, brudlinje under Øresund, stenalderens kystlinje, åsdannelser, sandflugten og dens bekæmpelse, Rævelejets undergang, plantagen anlægges 1793, strandbredden mod vest, sommerbebyggelsen	7
II Fiskerlejet opstår. Tiden indtil omkr. 1500.	
Oldtidsminder og -fund, middelalderen, skattelisten 1497, fiskerbefolkningen opstår, bebyggelsesnavnet	15
III Svingende konjunkturer. Tiden 1500–1800.	
Beskærmelsesbrev fra Christian III, opsving i 1580erne, skattelisten 1588, den første kirke, nedgang omkr. 1610, den anden kirke 1671, præstens strid med fiskerne, peståret 1711, den nuværende kirke bygges, den ældste skole, Hornbæk ved 1743, strandingen d. 19. nov. 1774, russervinteren 1780, lodseriet oprettes 1798	22
IV Under søkrigen 1807–14.	
Hornbæk ved 1800, episoder ved krigsudbruddet, Willemoes og Hornbæk, kaperkrigen, Lars Pedersen Raaber, Hornbæks kaperførere, lejet under krigen...	34
V De første årtier efter søkrigen.	
Hornbæk bro, lejet, Anholtfarten, »en liden Skude«, landsætning af fangsten, sildesalteriet, prangerne, stejlepladsen, »Stokken«, Sundtrafikken, ekstrafor-tjenester, kroen, strandinger, håndværkere, skolevæsen, den nye altertavle, fester, sagn og overtro	46
VI Opbrudsårene efter midten af 1800-tallet.	
Krigene 1848–50 og 64, Jagtminder, havnen bygges 1875, Lars Kuhlmanns op-tegnelser, kvaserne, motoriseringen, forliset 1898, blokken borttages, byhornet, nye festskikke, lodseriet nedlægges, »Gamle Danmark«s skæbne, kunstner-sommeren 1873, »På Sømands Tro og Love«, Carl Locher.	61
VII Hornbæk som ferieland.	
Den nye bebyggelse, forretningslivet, trafikforbindelser, kirke, skole og for-eningsliv, fiskeriet og havnen, kirkeskibsfesterne, sommerhusbebyggelsen, besættelsestiden, nye ferieformer, fiskeriets nedgang, fritidshusområderne, det hornbækske miljø	75
Læsestof om Hornbæk	91
Henvisninger og noter	91

LANDSKAB OG NATURFORHOLD

FARVANDE

Fra Øresunds nordkyst ser man mellem Gillebjerghoveds kystklinter og Kullens klippesilhuet ud over Kattegat, en udsigt hvis skønhed kunstnere gentagne gange har sidestillet med bugten ved Neapel.

Navnet Kattegat er som mange søfartsudtryk af hollandsk oprindelse givet farvandet engang i det 17. årh. Navnet betegner en snæver og vanskelig passage, altså her: et farligt og vanskeligt farvand, hvad en mængde forlis, kæntringer og drukneulykker også vidner om. Før i tiden betegnedes Kattegat og Skagerak under ét ved Norges- eller Jyllandshavet. Navnet Sundet har sproglig sammenhæng med »at svømme«, altså et smalt farvand, man kan svømme over. Forstavelsen øre betød oprindeligt »gruset strandbred«, hvorved der vel især sigtes til kysten ved Helsingør. Således betyder Øresund egentlig noget i retning af »det smalle farvand ved den grusede strandbred«.

På denne grusede strandbred har flere fiskerlejer fundet fodfæste omkr. 1500, deriblandt Hornbæk, hvis naturomgivelser her skal nærmere omtales som forudsætning for menneskelig udfoldelse og kulturliv, der siden har trivedes her.

BRUDLINJEN UNDER ØRESUND

Står man ved Hornbæks Øresundskyst, må man undre sig over den ejendommelige forskel, der er mellem det »unge« sjællandske istidslandskab på denne side af Sundet og de ærværdige grundfjeldsformationer på den anden. Denne påfaldende forskel skyldes en brudlinje mellem jordlagene ude under Øresund opstået i en fjern jordperiode, en forskydning i lodret retning, et såkaldt »spring«, sikkert på flere kilometer, hvorved den store forskel mellem landskabsformerne på de to sider af Øresund er opstået.¹ Denne brudlinje strækker sig helt fra Oslofjorden, gennem Øresund, hvis form den har været

med til at danne,² og over mod Bornholm. Lignende brudlinjer i undergrunden er kendt mange steder på jorden, og de er gerne udgangspunkter for jord-skælv. Der er da også fra denne brudlinje udgået mindre jordrustelser i vor tid, således et i 1904, der benævnes »det skandinaviske jordskælv«, og et andet den 1. november 1930, men heldigvis synes jordlagene her stort set forlængst at have bragt sig i ligevægt.

STENALDERENS KYSTLINJE

Også på anden måde er der sket jordskorpebevægelser i Nordsjælland. Hævninger og sænkninger af landet satte ind efter istiden og medførte, at landskabet omkring det nuværende Hornbæk under den dybeste landsænkning i ældre stenalder, for ca. 6000 år siden, lå 7–8 m under den nuværende kystlinje.³ Nordsjællands kyst var i denne periode ret stærkt indskåret, og ved Hornbæk dannede havet en vig, hvoraf søen og dens forlængelse mod syd, Hottemosen, udgjorde en del. En dybere indskæring dannede havet ved Pandehaveådalene ved Villingebæk. Senere satte landhævningen ind, og Hornbæk sø afsnøredes fra havet.⁴ Med sin dybde kan den dog ikke betragtes som blot rester af en vig, men må have sin oprindelse som en istidsdannelse. Søens østlige del med Hottemosen og dens forlængelse mod syd menes udgravet af en istidsflod fra nord, en tunneldal, som har ført smeltevand fra en nordfra kommende gletsjer ind til en flod, der ved den tid gennemstrømmede Pandehaveådalene.⁵ Den hævede havbund danner nu nye lave kyststrækninger foran den gamle kystlinje, som stadig lader sig spore. Således træder stenalderhavets kystklinter tydeligt frem på hele strækningen fra Helsingør til Hornbæk som stejle skrænter, der hæver sig bag det ret smalle forland, hvor Strandvejen nu er anlagt på den tidligere havbund.

Lidt før man når Hornbæk forsvinder denne skrænt, dens sidste højdepunkt er »Lysthusbakken« 21 m over havet i plantagen. Stenalderhavets kystlinje svinger herfra ind i landet og kan atter spores i skrænterne omkring Hornbæk sø. Som egentlig kystskrænt træder den atter frem omkring Villingebæk ved 7. Tangvej, den tidligere Femhøje. Hele den lave kyststrækning fra Lysthusbakken og hertil med fiskerlejet og Horneby Sand er hævet havbund. Den ustabile sandgrund bevirkede da også, at en af de første større bygninger i Hornbæk, skolen fra 1911, snart begyndte at synke og slå revner, så en underbygning måtte rette op på skævheden.⁶ De senere års tunge byggeri har gjort en egentlig pilotering nødvendig i det skridende sandunderlag.

Udsigt over Hornbæk fra Bretagnebakken kort efter århundredeskiftet (Det kgl. Bibliotek).

HORNEBYÅSEN

Disse landhævninger og -sænkninger var fremkaldt af den sidste nedisning over Danmark med dens afsmeltning, hvorved isens last af sten, grus og ler aflejredes over landskabet. Blandt disse moræneaflejringer er der ved Hornbæk strand fundet en kindtand af fortidselefanten mammuten, et minde om den arktiske dyreverden, der har levet ved isstrømmens udspring, sandsynligvis Østersøområdet.⁷ Under den sidste afsmeltning blev landskabet bag Hornbæk dannet som en jævn moræneflade, hvorover Horneby-åsen hæver sig. Det er en 2 km lang, sammenhængende bakkeryg, der i retningen vest-øst oprindeligt gik fra egnen lige syd for Horneby over til Saunte, hvorfra en række småtoppe fortsætter den endnu et stykke mod øst.⁸ Ved grusgravning er dens udseende blevet noget forstyrret, men det er i 1946–47 lykkedes at gennemføre en fredning af dens østlige del, navnlig p. gr. a. dens geologiske interesse.⁹ Om denne åsdannelse hersker der blandt forskerne nogen tvivl. Den kan efter sin indre opbygning og ved sin placering i landskabet enten opfattes som en egentlig ås dannet af en smeltevandsflod under en isstrøm fra sydøst,¹⁰ eller kan betragtes som en randmorænevold afsat af en istunge fra nordøst.¹¹ Et mindre udpræget bakkedrag sydpå, Havreholm ås, volder ganske lignende problemer.

SANDFLUGTEN OG DENS BEKÆMPELSE

Næsten hele det nordlige Sjælland har i middelalderen været skovdækket, hvorved landet har været beskyttet mod havets og vindens ødelæggelser. Således bredte sig mellem Helsingør og Esum en vidtstrakt skov, som kaldtes Ørved.¹² Men som følge af den hensynsløse skovhugst i 15–1600-tallet satte sandflugten ind, så store arealer imod vest omkring Tisvilde ganske simpelt blev katastroferamt. Også helt hen til egnen om Hornbæk greb ulykken om sig. Et fiskerleje mellem Hornbæk og Ellekilde, Rævelejet, forgik således i sand omkr. 1660. Rævelejet omtales i lensregnskaberne 1582–83, og i 1588–89 omfattede det 5 fiskerhuse, sidste gang det nævnes er i jordebogen 1661. Endnu omkr. 1940 viste stedet, hvor det havde ligget, spor af tidligere bebyggelse, og egnshistorisk forening for Hellebæk-Ålsgårde har siden med Nationalmuseets tilladelse foretaget en udgravning ved overlærer C. O. Hildinge, Hellebæk, på stedet og fundet lejets rester omkring 200 m vest for vejkrydset Sandagerhusvej-Ndr. Strandvej.¹³ En folkelig overlevering, om at beboerne fra Rævelejet skulle være udvandret og have grundlagt Rågeleje, savner enhver sandsynlighed.

Kort efter 1700 greb myndighederne ind over for sandflugten, og i en kommissionsberetning fra 1720 hedder det om Hornbæk: »Hvad skade sandflugten har tilføjet flere gårdmænd i Hornbæk, som har klaget over jords og grunds ødelæggelse af flyvesand, beregner conducteuren at være en afgang i hartkorn på 2¹/₂ tdr., siden den ej alene har ødelagt overdrevet og kålhaugerne, men endog bestrød en del af deres jorder«. ¹⁴ Der er altså tale om en skattelettelse til de skadelidte. Hvor nærgående problemet da var, viser også kirke-regnskaberne i Hornbæk. I årene 1713–18 må der regelmæssigt betales for at »kaste flyvesand fra kirkens gærde«. ¹⁵ Det omtalte overdrev omfattede dengang strækningen mellem Hornbæk og Dronningemølle bl. a. det nuværende Horneby Sand. Det var så sandhærget, at der var »liden eller slet ingen græsning«. Også Ellekilde og Saunte fik skattemoderation, da »nogle huse næsten er under sandet«. Vestpå så det endnu værre ud, og allerede Villingebæk fiskerleje var næsten »undergået af sand«. ¹⁶ Længere mod vest var ulykkerne endnu større, og her toges kampen først op under ledelse af tyskeren J. U Röhl og amtmand v. Gram. Risgærders rejsning, hjælmesåning og -plantning, ler- og tangdækning af sandarealerne var våbnene, man tog i brug, og i 1736 fik Röhl ordre til også at efterse strækningerne fra Gilleleje til Hammermølle (Hellebæk), det såkaldte »Helsingør Flyvesand«. I efteråret 1740 kunne man tage fat på sanddæmpningen her. Når løse sandbanker var indhegnede og bragt i ro ved tangdækning, blev de efterhånden beplantet med marehalm, dog måtte et sådant »indelukke« holdes under stadig opsigt af »sandvogtere«, og hyrder

Syd for Hornbæk strakte sig Tikøb store overdrev – der var også et mindre. Det var Sjællands største og nåede fra Esrom sø og Plejelt, over Saunte og hen imod Helsingør. Det bar rester af den gamle vidtstrakte Ørved skov, men en indberetning fra 1758 meddeler, at lyngen hersker »i Overflødighed«. Udsigt over Esrom sø med Tikøb store overdrev i forgrunden. Tegning af Jens Juel (1745–1802). (Kobberstiksamlingen).

overvåge at kreaturer og vildt ikke afbed den spæde afgrøde. Bønderne måtte bjerge tang, så man havde forråd deraf i beredskab, der blev bygget sandvogterhuse og ansat sandvogtere, således Hornbæk sandhus 1739,¹⁷ men resultatet svarede ikke til forventningerne. Et forslag 1750 viser, at man anså skovplantning for det mest effektive middel. Det gik ud på, at man skulle inddrage overdrevene til indhegnet fredskov, men det ansås dog for et for hårdt indgreb i bøndernes næring. Det indrømmes, at overdrevene i Tikøb sogn, hvortil Hornbæk hørte, var temmelig meget begroet med lyng, hvis grønne toppe dog om vinteren gav foder for bondens udgangsøg og får, så kun overdrev, som bønderne ikke ville komme til at savne i deres næring, måtte inddrages til skovplantning. I enkelte tilfælde blev der givet bønderne erstatning ved den slags inddragelser, således for »et indelukke, Klosterris kaldet«,¹⁶ der i 1751 blev dem frataget til opelskning af ung skov, men først med forstordningen 1792 skabtes grundlag for plantagerne langs nordkysten.¹⁸ Fra dette år beskriver en sagkyndig tilstanden omkring Hornbæk således: »På Hornbæk overdrev (strækningen mellem Hornbæk og Villingebæk bl. a. det nuværende Horneby Sand og Kildekrog) findes adskillige ubestrøede (utilsåede) flyvesandpletter,

men den vigtigste strækning er langs havet, som går henimod Hornbæk, da flyvesandet af samme kan ryge ind i byen. Denne sandstrækning er på de fleste steder belagt med små stene, fra hvilke vinden har bortført sanden og drevet ind på overdrevet«. De hidtidige bestræbelser underkendes, og det foreslås nu, at man planter »klittag, især hen imod Hornbæk, for at sætte denne by i sikkerhed«. ¹⁴

Øst for Hornbæk beskrives forholdene ved samme tid således: »Sandindelukket ved Hornbæk strækker sig i søkanten (strandkanten) fra Hornbæk til Ålsgård og støder mod landsiden på Hornbæks, Stenstrups, Sandtegårds og Skibstrups grunde og er indhegnet med et stendige. Bemeldte indelukke indeholder megen flyvesand, noget birke- og elleskov, en del enebær og nogen hede. En strandklitte går fra Hornbæk hen til Ellekildehus, som er begroet med klittag, der er vel fredet, står i frodig vækst og standser sandet, der bestandigt opskylles fra havet. Dernæst findes en lang og smal sandklitte, som har sin oprindelse ved Hornbæk, går mod øster forbi Hornbæks og Stenstrups grund hen til Sandtegårds jorder. Denne klitte er begroet med klittag. Man finder også nogle hasselbuske og enebær. På den nordlige side vokser noget el og birk«. ¹⁴

Det her beskrevne »indelukke« svarer meget godt til den nuværende Hornbæk plantage, det findes også indtegnet på Videnskabernes selskabs kort fra 1777. Den omtalte lange, smalle klit kan endnu følges som en langstrakt bakke fra den sydlige del af den nye kirkegård, hvor en urnekirkegård i 1965 er anlagt, ¹⁹ langs plantagens sydkant og hen forbi skovfogedhuset.

Det bestemtes da 1793 at opelske skov af skovfyr og birk på dette flyvesand, og plantører ansattes under skovrider Stockmarr, der forestod kampen mod sandflugten ved Tisvilde og Hornbæk 1793–98. ²⁰ Da vildtet formodedes at ødelægge den spæde bevoksning, afholdtes den 14. og 21. august 1794 et par store klapjagter ved Hornbæk. Faren kan dog ikke have været overhængende, kun ét stykke råvildt blev nedlagt. ¹⁴

Ved et syn i 1818 meddeles, at »Hornbæk fyrreplantage er i god tilstand, 263 tdr. land er bevokset med skov«. Her omtales også Horneby Sand vest for byen som værende »i god fred«, men flyvesandet nåede helt hen til byen, hvor det bekæmpedes med tangdække, men også tangen tilsandede hurtigt, så »sandet ved Hornbæk tiltrænger 300 læs tang«. ¹⁴ Et minde om disse tangtransporter er bevaret i navnet 3. Tangvej, men oprindeligt har A. R. Friisvej heddet 1. ²¹ og Lærkevej 2. Tangvej. Ved Villingebæk er endnu navnet bevaret i 7. Tangvej.

Sandflugtsloven af 29. marts 1861 omhandler bl. a. beplantede arealers overgang til statsejendom, ²² hvorved formentlig stejlepladserne i Hornbæk, Østre og Vestre Stejlebakke, er overgået til staten. Man tog efter 1864 fat på beplantningen af de indkøbte arealer på Horneby Sand, ²³ og »den lille plantage« fra Hornbæk over Kildekrog mod Villingebæk tog form. Sandflugtens

Sandagerhusvejen gennem Hornbæk plantage skærer sig tydeligt gennem den gamle klitrække, som strækker sig fra den nye kirkegård og langs plantagens sydkant. Gotfred Christensens maleri fra 1917 viser den gamle hulvej.

ødelæggende rasen over Sjællands nordkyst var endelig tøjlet, og snart overgik sandflugtsbekæmpelsen ved lov til kommuner og lodsejere.

Carl Locher: Tangbjergning, Hornbæk, tegning 1885. (Den historiske samling i Espergærde).

STRANDBREDDEN VEST FOR HAVNEN

Endnu et ejendommeligt naturområde, hvor menneskets indgriben har været medvirkende, skal nævnes. Det er den brede forstrand med kliddannelser vest for Hornbæk havn. Strandbredden er opstået som en – utilsigtet – følge af havnebyggeriet, der griber forstyrrende ind i den af strøm og bølgeslag fremkaldte transport af ophvirvlet sand langs kysten fra vest mod øst. På havnens vestside finder sandet ly, og en tilsanding finder sted, så kystlinjen rykker længere og længere ud i takt med havneudvidelserne, og den dejligste strandbred er opstået ud for Hornbæk.²⁴

SOMMERBEBYGGELSEN.

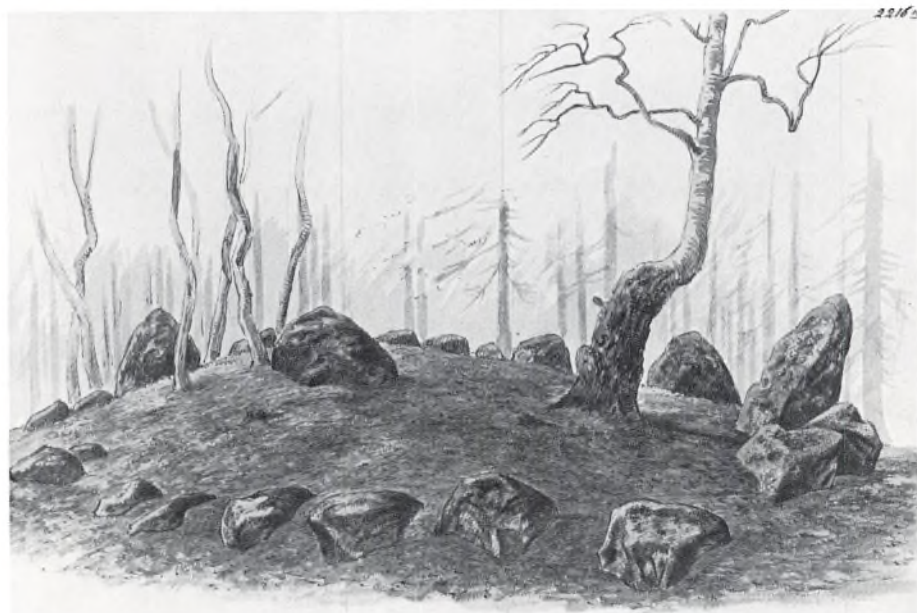
Beplantningerne langs kysten og strandens høje badekvalitet lokkede fra 1880-erne det langs Øresundskysten fremrykkende bourgeoisie til Hornbæk, og et omfattende villabyggeri begyndte, snart fulgt op af sommerkampionater og

badehoteller. I det 20. årh. er en demokratisering af denne bebyggelse sat ind, og store fritidshusområder er vokset op som velstandssamfundets reaktion mod arbejdslivets opslidende mekanisering og storbydannelsens naturforladthed. Her byder den hævede havbund, de beplantede flyvesandsområder og den indvundne strandbred på fortrinlige muligheder, som i løbet af de sidste 100 år fuldstændigt har ændret den oprindelige bebyggelse og dens beboeres levevilkår.

FISKERLEJET OPSTÅR. Tiden indtil omkr. 1500.

OLDTID

Hornbækegnens oldtidsbebyggelse belyses ikke ved fund af bopladser, sådanne fund er endnu ikke gjort, måske på grund af tilsanding. I Pandehaveådalens ved Villingebæk er udgravet en rig boplads fra jægerstenalderen (før 2500 f. Kr.),¹ så man kan formode, at disse stenalderjægere også har strejft om i de tilstødende egne.

Villingebæk H.

Dyset i plantagen
vest for Sandagerhusvejs
udmunding i Strandvejen
tegnat 1877 af A. P. Madsen

1877

Dyset i plantagen lige vest for Sandagerhusvejs udmundning i Strandvejen tegnet 1877 til Nationalmuseet af A. P. Madsen (1822–1911). Bag en af dyssens randsten er gjort et stort depotfund fra bronzealderen. (Nationalmuseet).

Kun gravminder og enkelte løsfund belyser ellers den tidligere bebyggelse. Fra skovene omkring Hornbæk kendes flere stengrave, og en del må antages at være forsvundet.² Enstensætning i plantagen benævnes fra gammel tid »Offerstenen«, men den er uden tvivl en noget forstyrret stengrav. En mindre langdysse med stenkreds findes lidt vest for vejkrydset Sandagerhusvej–Nrd. Strandvej i plantagen. Desuden er der i beretninger fra Nationalmuseet nævnt yderligere »længs Strandvejen 3-4 tvivlsomme gravhøje«.³ Disse stengrave giver fingerpeg om en stenalderbebyggelse fra bondestenalderen (efter 2500 f. Kr.), omend den nok har været spredt. Det der har lokket til bosætning, er den vig, som stenalderhavet dengang dannede ved Hornbæk.³

Dybt inde i plantagen finder man stensætningen »Offerstenen«, en noget forstyrret stenaldergrav.

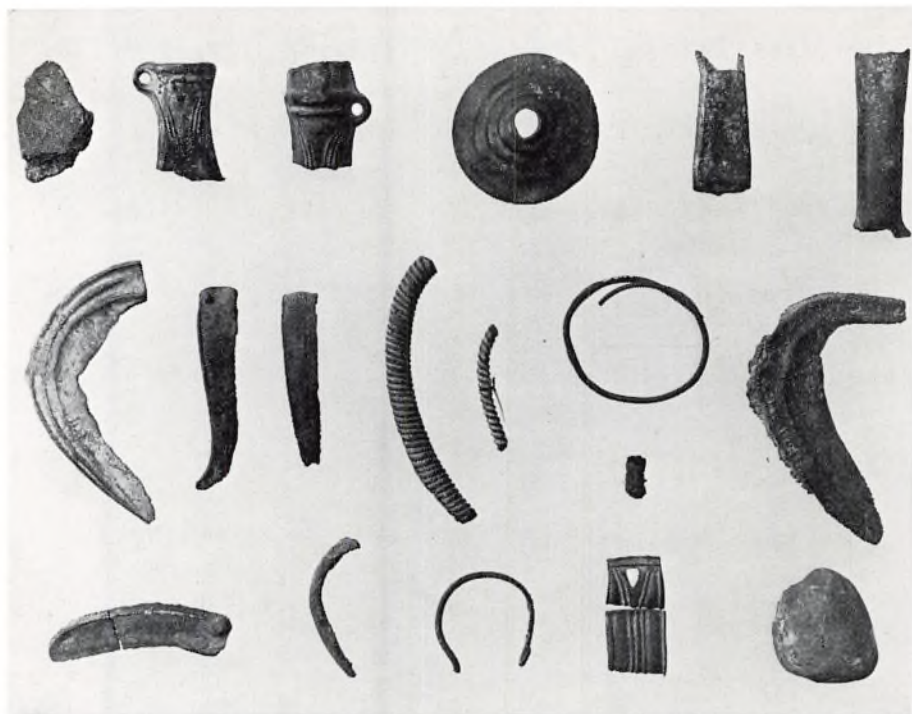
Et par fund fra Hornbæk af nogle særegne stenøkser,⁴ som er typiske for stridsøkse- eller enkeltgravsfolket indvandret omkr. 2000 f. Kr., viser, at dette folk også har fundet vej hertil. På Horneby fælle er gjort et samlet fund af 25 flinteøkser, sandsynligvis gemt væk af en flinthandler, som ikke har fået lejlighed til at vende tilbage til gemmestedet. Dette depot sættes i forbindelse med et andet fremmedelement, som gør sig gældende i stenalderens Danmark, det grubekeramiske folk, som antages at være indvandret fra den skandinaviske halvø. De søgte flint her i Danmark, hvor det fandtes i så rigelig mængde, at

Flinten blev i stenalderen en eftertragtet vare for flintfattige områder i Skandinavien. En flinthandler har efterladt sig dette depot af 25 tyknakkede, uslebne økser på Horneby fæld nedgravet ved bredden af en datidig sø. Det er halvfabrikata beregnet til endelig udformning. Af ukendte grunde er flinthandleren blevet forhindret i at hente depotet. (Nationalmuseet).

det blev en eksportartikel. Fra slutningen af stenalderen, dolktiden (1500 f. kr.), kendes en fin dolk fra Hornbæk, typisk for denne periode, vistnok en efterligning af de allerede da kendte metalvåben.

En tydelig bebyggelse spores også i bronzealderen (1500–400 f. Kr.) ved flere høje og enkeltfund. I plantagen findes en halv snes høje, både flere stor-kuplede, som henføres til ældre bronzealder, og en del flade, ret uanselige høje fra yngre bronzealder.² På Horneby mark og ved Kildekrog findes endnu bevaret et par stykker, hertil kommer Femhøje ved Villingebæk med en hel samling høje. Fra langdyssen i Hornbæk plantage kendes et stort bronzealderfund, gjort bag en af dyssens randsten.⁵ Det omfatter en snes, dels itubrudte, dels ufærdige bronzesager, der synes at udgøre en bronzesmeds efterladte depot, det betydeligste oldtidsfund fra Hornbæk. Et bronzesmykke, et såkaldt hængekar, fra samme tid er desuden fundet ved Hornbæk. Bebyggelsen i bronzealderen synes isoleret fra den samtidige mere samlede indlandsbebyggelse og menes derfor at have været baseret på tilførsler fra havet.⁶

Bag en randsten ved dyssen i plantagen er fundet denne samling itubrudte bronzegenstande. Alt tyder på, at en bronzesmed her har efterladt et hastigt hengemt depot. Blandt genstandene ses rester af kornsegle, celte (økser) og snoede hals- og armringe. (Nationalmuseet).

Fra jernalderen (efter 400 f. Kr.) kendes fra Hornbæk kun et fund af en ambolt. I det hele synes Nordsjælland i denne periode at have spillet en underordnet rolle i forhold til det øvrige Sjælland, og hele den nordøstlige del er fattig på jernalderfund.²

MIDDELALDEREN

Også ved overgangen til middelalderen var Nordsjælland meget tyndt befolket, og den ældst kendte beskrivelse af Norden hos Adam af Bremen (omkr. 1075) fortæller, at »Sjælland har overflod af korn – dog ligger det nordlige øde«. ⁷

Den udstrakte skov mellem Helsingør og Esrum, Ørved, betegnes på denne tid som »kongeleiv«, kongens ejendom, ligesom andre ubebyggede områder.⁸ På rydninger i denne skov opstod i tiden efter år 1000 små landsbysamfund, der i dag røber sig ved deres endelse på -rød, -holt eller -tved,⁹ det gælder byer

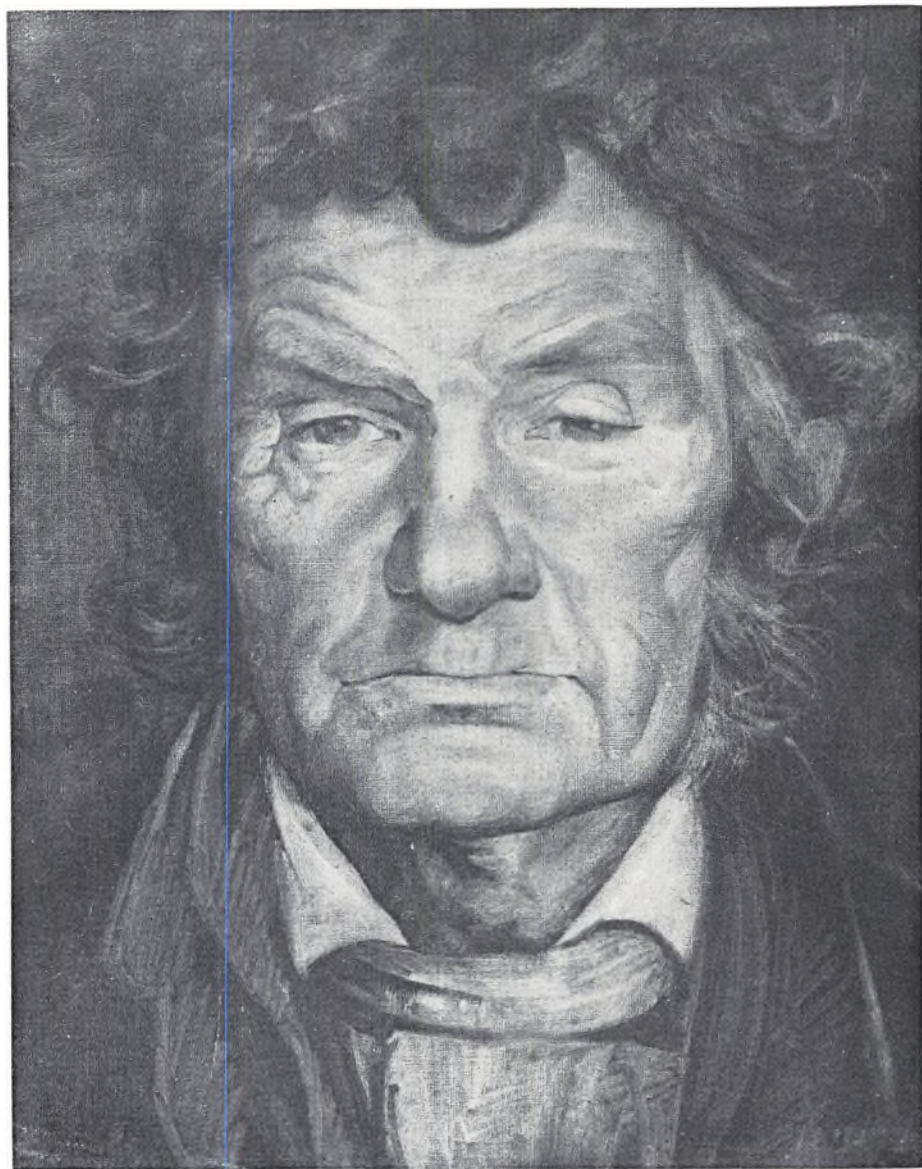
som Horserød, Plejlt (egt. Plægi-holt) og Saunte (egt. San-tved). At Nord-sjælland har været tyndt befolket, skønnes også af inddelingen i herreder og sogne, som må henføres til førkristen tid. Herrederne er her mere omfattende end i det øvrige land, og Tikøb sogn, hvortil Hornbæk i gamle dage hørte, var blandt de mest vidtstrakte i landet med spredt bebyggelse og store folketomme områder.¹⁰ Nogen bebyggelse har der således næppe været ved Hornbæk i disse fjerne tider.

FISKERBEFOLKNINGEN OPSTÅR

Det ældste vidnesbyrd om interesse for et mere etableret fiskeri på Sjællands nordkyst er et kongeligt brev af 28.–11. 1449 til Esrom kloster; det tillader abbeden, at »bygge in haffn oc nogle alegarde wet stranden, ther som (hvor) forescreffne closters grwnd skiwder uppa stranden«. ¹¹ Hermed overlader kongen altså noget af sin strandret til klosteret, som får tilladelse til at bygge en havn og nogle ålegårde, hvor klosterets grund skyder ud til stranden. Hvor denne havn skulle ligge kan ikke ses, for klosteret rådede over næsten hele nordkysten, men det fremgår, at et egentligt, fast saltvandsfiskeri var ved at tage form i modsætning til det mere sæsonbetonede.

Først Erum klostres skatteliste fra 1497 giver oplysninger om en bebyggelse i Hornbæk, på dette tidspunkt nævnes ingen andre fiskerlejer på nordkysten, men alle de omliggende landsbyers skat opregnes i landbrugsprodukter: Haff-reholm: eet kar smør i sommerskat, vinterskat: een feedh oxen. Det samme ansættes Horneby til, men Bytterup og Plegholt (Plejlt) ansættes til »1 quartale butteri« (smør) i sommerskat og »Two fede oxen« om vinteren. Kun for Hornbæks vedkommende sker ansættelsen i fiskeriprodukter således: »Oleff Beyend-sens gard giffuer 1 tønne fisk til landgilde oc hwer aff the andre garde 1/2 tønne fysk«. ¹¹ Om der udover nogle skatskyldige gårde, hvorfra der også må være drevet fiskeri, har eksisteret et fiskerleje af jordløse husbeboere, der ikke er sat i landgilde, kan ikke ses, men det er i al fald snart efter opstået. De tidligere sæsonprægede tilstrømninger til Øresunds sildemarked afløstes netop i disse år af en fastboende befolkning, som søgte sin hovednæring gennem fiskeriet, og fiskerlejerne på begge sider af Sundet dukker op i årene omkring 1500.¹²

I regnskaberne for Kronborg len opføres fra denne tid i en ny rubrik »fiskere«: et selvstændigt fiskerierhverv med afsætningsmuligheder i de større bydannelser – Helsingør og København – er opstået. Denne nye fisker-

Kr. Zahrtmann (1843–1917): Hornbækfisker, 1873. Det karakterfulde fysiognomi har tydeligt fængslet kunstneren. (Privateje).

befolkning kom til at danne grundlaget for mandskabet til den danske flåde gennem de følgende århundreder, og med sine psykologiske og åndelige ejendommeligheder og med sine særprægede mands- og kvindetyper af selvstændig kulturel værdi har denne befolkningsgruppe – ikke mindst i Hornbæk – virket som en frisk inspiration for vor digter- og malerkunst.

BEBYGGELSESNAVNET HORNBÆK

Allerede i et Esrumbrev fra omkr. 1173 træffes betegnelsen *Hornisbeck*¹³ men kun som betegnelse for bækken, ikke for en bebyggelse. Samtidig omtales også *Hornisau* (Hornesø). Den ældste landsby i området *Horneby* kan måske opfattes som moderby for bondebyen Hornbæk bag lejet. Endelig træffes forstavelsen horn- i et nu forsvundet bebyggelsesnavn *Hornsøholm* (eller Hornesøholm, der kan tyde på et navn Horn-næs). Navnet kendes fra tiden omkr. 1580 og er muligvis et tidligere navn for Holmegård.⁹

Fotoudsnit af rytterdistriktkort over Nordsjælland 1720 ved A. Chr. Willar. Det viser et »horn« ved Villingebæk, der nok kan have givet navn til Hornbækken og dermed til bebyggelsen ved dens udløb. På senere kort er »hornet« bortskyllet af havet (Det kgl. Bibliotek).

Bemærkelsesværdig er her forstavelsen horn-. I forbindelsen Horns Herred betegner den øjensynlig et fremspring i landet, en halvø, men ved Hornbæk er intet tilsvarende, som kunne berettige til denne navneforbindelse. Imidlertid findes der på kort fra omkr. 1720 på kysten ud for Villingebæk aftegnet et så tydeligt fremspringende »horn«, at det næppe kan skyldes en unøjagtighed af korttegneren. Dette fremspring, der betegnes Villingebækhage, kan før i

tiden have været mere udpræget, hvad et navn Videlinghovit (Villingehoved) fra 1173 kunne tyde på. Fremspringet findes ikke på kort efter 1764, og det må antages i mellemtiden at være nedbrudt af havet. Men i dette fremspring kunne man da søge oprindelsen til stednavnet Hornbæk, bækken ved fremspringet på kysten. Det er så siden overført til bebyggelsen ved bækudløbet.

Der kan dog også nævnes andre muligheder for navnets opståen. Hornet kan være landområdet mellem de to bækudløb, eller de to bækudløb kan være opfattet som to horn. Endelig kan det også nævnes, at ordet horn i gammel nordisk sprogbrug kan betyde »hjørne« eller »afkrog« og her måske blot hentyde til bækkens afsides beliggenhed.¹⁴

Man kan således næppe nå til nogen entydig opfattelse af Hornbæknavnets oprindelse.

SVINGENDE KONJUNKTURER. Tiden omkr. 1500-1800.

Af et par breve bevaret fra begyndelsen af 1500-tallet fremgår det, at Hornbæk dannede grænsen for de helsingørske privilegier. Lensmanden på Krogen (Kronborg) pålægger således 20. januar 1514 St. Gertrudsgildet i Helsingør, en godgørende sammenslutning, at optage og begrave døde ilanddrevne (strandvaskere) på kysten mellem Nivå og Hornbæk, og derefter holde messe over de døde; til gengæld måtte gildebønderne beholde de dodes ejendele.¹ Ved et privilegium af 7. marts 1516 forbeholdes det Helsingør at indlade brænde fra kysten mellem Humlebæk og Hornbæk,² men af brevene fremgår det ikke, om det blot er selve bækken, der tales om, eller om der tænkes på den bebyggelse, der var ved at opstå ved den.

KONGELIG BESKYTTELSE

Først et kongeligt beskærmelsesbrev (protectorium) af Christian III fra 1535 benævner Hornbæk som et fiskerleje. Det lyder ganske kort: »Paa Huormbek fiskerleye 1 protectorium.«³ Blandt de mange beskærmelsesbreve, som kongen udstedte omkring Københavns indtagelse 1536, nævnes også »Gilleide i Siøborg leen itt protectorium«.³ Det får stå hen, hvad der i den højspændte situa-

tion omkring Grevefejdens afslutning og reformationens indførelse kan have draget majestætens opmærksomhed mod de ubetydelige fiskerlejer på Sjællands nordkyst og fået ham til at yde dem en særlig beskyttelse. Noget nærmere herom får man ikke at vide, men her dukker for første gang Hornbæk fiskerleje altså op i historiens lys.

OPSVINGET I 1580'ERNE

En nedgang for fiskerlejerne på nordkysten i 1560'erne synes afløst af et nyt opsving i 1580'erne,⁴ men det må have trukket urolige og flygtige elementer til egnen. Helsingør følte sig i disse år plaget af »allehånde løse folk, kæltringer og skorstensfejere«. Der nævnes 1576 tre »snaphaner og små tyve«, som »talede ram-jydsk« og »en liden kumpan fra Lørup på Fyn«.⁵ I et åbent brev af 24. december 1580 skriver Frederik II, at det går uskikkelig til på Gilleleje og andre fiskerlejer på Frederiksborg og Kronborg len. Manddrabere og andre »landløbere«, som for deres misgerninger rømmer did, købe sig part i et hus, så der somme steder er 2–3 ildsteder i et hus, og uden skovfogedens tilladelse hugger i skoven, skønt der ikke svares mere end 1 td. fisk i landgilde (svarende til ét ildsted). Lensmandens samtykke skal fordres, før nogen må købe hus på fiskerlejerne.⁶

HORNBÆK VED 1588

Det ældste skattemandtalt for Kronborg len 1588–89 viser da også for alle fiskerlejer en højst sammensat befolkning. Her er Hornbæk ingen undtagelse. Blandt de 21 fiskere, der da beboede lejet, nævnes en Jens Jyde, en Laurids Jyde og en Peter Hansen Skåning. Desuden omtales Jens Bødicher (bødker) blandt stedets håndværkere, og ikke mindre end tre skræddere, men formentlig er her »Skrædder« en familiebetegnelse mere end en erhvervsbetegnelse.⁷

Disse 21 husfæller i Hornbæk – vel sammen med omboende folk fra Rævelejet, Ellekilde, Boderne, Ålsgård og Horneby – opnår tilsagn fra Frederik II om, at der må bygges en kirke i Hornbæk med kongelig støtte, og kort efter kongens død den 4. april 1588 bekræfter formynderregeringen for barnekongen Christian IV, at der skal »byggis en Capell vid Huornbeck efter salig och hoylofflig Kong. Majst. Befaling« med et kongeligt bidrag af 50 rigsdaler. Derefter rejstes den første kirke i Hornbæk som en annekskirke til Tikøb.⁷

Som mange andre kirkebyggerier i vort land har også dette affødt folkelige sagnannelser. Et af sagnene lyder således: Da Hornbæk kirke skulle bygges, var der uenighed mellem fiskere og bønder om, hvor den skulle ligge. Bønderne ville have, at den skulle ligge mellem Borsholm og Hornbæk ved Havrevang, men fiskerne ville have den i Hornbæk, for bønderne havde hest og vogn, så de kunne køre til kirke. Til sidst blev man enige om, at kirken skulle ligge i Hornbæk, mod at fiskerne sejlede stenene hjem til den i deres både. Når fiskerne nu sejlede til teglværket for at laste sten, havde de altid god vind, men når de sejlede tilbage, havde vinden vendt sig, så de også havde medvind på hjemvejen.⁸

NEDGANG OMKRING 1600

Opblomstringen, der satte frugt i Hornbæks første kirkebyggeri, blev kun kortvarig. Omkring 1600 sætter en nedgang ind over hele nordkysten, og 1610 viser lensregnskaberne, at der på Hornbæk var ikke mindre end 11 huse, som ikke kunne betale fuld landgilde, halvdelen af beboerne var altså ramt af dyrtid og fattigdom.⁴ De trange tider på nordkysten fortsatte i de følgende årtier, hvad enten årsagen skal søges i svigtende fiskebestand, i den begyndende sandflugt eller i den almindelige nedgang, som fulgte i de idelige kriges kølvand.

NYT OPSVING

Først efter 1660'erne spores en ny fremgang på Hornbæk, men da er rigtig nok også kirken fra 1588 »i Storm oc U-Veier neder falden«. I 1671 havde man »opbyggt en liden Kircke igien paa det samme Sted, som den forige hafuer Staaet«.⁹ Efter den her citerede klage til kongen pålægges det Tikøbpræsten atter at betjene Hornbæk som annekskirke mod passende betaling bl. a. i en afgift af sildefiskeriet.

I 1680'erne fortsættes fremgangen for Hornbæk, hvorfra sildefiskeriet »søges under Landene«, snart under Sjællands og snart under Skånes og Hallands kyster,⁴ men nu siger præsten »tak for sidst« i en klage 1692 til biskoppen over Hornbækfiskernes karrighed: »Når silden går til, sker det, at en del (Hornbækfiskere) går bort med deres sild og lander på fremmede steder, hvor silden sælges dyrest, og giver mig deraf ingen afgift. Og om de end kommer til vort land med deres sild, giver de mig dog ganske lidet«. En retssag synes at have udviklet sig mellem Hornbækkerne og deres sognepræst, og først med en ny præsts tiltræden er forholdene faldet i lave.⁹

Hornbæk kirke, maleri af C.Hornung Jensen omkr. 1910. (Den historiske samling i Espergærde).

PESTÅRET 1711

Snart efter rammes store dele af nordkysten af en alvorlig ulykke. På en afslidt gravsten uden for Hornbæk kirke kunne man endnu for få år siden læse det skæbnsvangre år 1711,¹⁰ et minde om de dødsofre, som dette år, peståret, krævede. Pesten var brudt ud i Helsingør allerede om vinteren 1710,¹¹ og den 24. april 1711¹² ramte den også Hornbæk og nogle dage senere flere andre byer i Tikøb sogn. Drastiske karantæneforanstaltninger blev sat i værk. Helsingør by og hele Tikøb sogn fra Egebæk til Villingebæk blev afspærret fra omverdenen med en sluttet soldaterkæde med ordre til at nedskyde enhver, der søgte at bryde blokaden.¹² Pesten lod sig dog ikke standse, men hærgede snart hovedstaden, således også den kongelige flåde, hvorfra det meddeltes, at Hornbækkeren, Bjørn Nielsen var død af pest.¹³ Imod årets slutning ebbede pesten ud, og »Helsingør indespærring« blev ophævet i december måned. Taknemmelighed synes at have opfyldt sindene i Hornbæk, i al fald meddeler kirkeregnskabet for 1712, at kirkens blok indeholdt et usædvanligt stort beløb, da den blev åbnet.¹¹ Ulykken satte den folkelige fantasi i bevægelse, og det fortæltes siden, at pesten havde raset så stærkt, at hele befolkningen uddøde

i Hornbæk, som siden blev befolket fra Skåne.¹⁴ Noget rigtigt kan der være i det, en ny opgang for fiskeriet ved midten af 1700-tallet medførte i al fald en ny indvandring til Hornbæk-Ålsgård-området fra Skåne, så den satte sig spor rent sprogligt, hvad også dialektforskningen har eftervist i et særligt Hornbæk-Ålsgård-mål med »skånsk artikulationsbasis« uden stød. Dets opståen skulle skyldes de intime erhvervs- og ægteskabsforbindelser over Sundet.¹⁵ De blev først egentligt afbrudt med »koleraårene« i begyndelsen af 1830'erne.¹⁶ En epidemi i Sverrig førte atter til effektiv militær bevogtning af Sjællands kyster, så forbindelsen ikke siden blev så livlig som før.

DEN ÆLDSTE SKOLE

Den jævne landbefolknings horisont rakte ikke meget uden for sognegrænsen. Kystbefolkningen havde ikke alene et større udsyn, men kom også videre omkring både som sø- og handelsfolk. Flåden stillede også større krav til sit mandskab end landmilitserne gjorde. En forordning af 1735 krævede, at det indrullede sømilitære mandskab ikke alene skulle have været »til Guds Bord«, men også ved læsning have erhvervet sig kendskab til sakramentets annæmmelse og edens betydning, den troskabsed, som flådens mandskab måtte aflægge til kongen. De kunne ellers idømmes nogle dages fængsel på vand og brød, så det var i beboernes velforståede interesse at sørge for, at i al fald drengene fik nødtørftige skolekundskaber.

Af kirkebogen fremgår det da også, at Hornbæk allerede 1712 havde en privat skole, hvor Christian Lundgreen »informerer Børn paa Lejet«. Man har således næppe søgt »den kongelige skole«, rytterskolen i Borsholm, som rejstes ved 1722, men først fra omkr. 1740 er der sikre efterretninger om en »ekstras-kole« i Hornbæk beliggende ved kirken.¹⁷

HORNBÆK VED 1743

I august 1743 besvarer præsten i Tikøb, Rasmus Garboe, en forespørgsel fra amtmand von Gram om »de mærkværdigste ting i Tikiøb og Hornbech sogne«. ¹⁸ Som naturligt er, giver pastor Garboe Hornbæk nye kirke en særlig omtale omtrent således: »På Hornbæk leye, som ej alene består af gudfrygtige, men endog gavmilde mennesker, har deres forfædre efter kongelig tilladelse

på egen bekostning først ladet bygge et kapel (1588), hvilket for sin brøstfældighed efter vor allernådigste arveherre og konges kong Christian den Sjettes priselige omhu 1737 var blevet forandret til en smuk, grundmuret kirke, som blev indviet den 19. søndag efter Trinitatis (27. oktober 1737) med profetens ord om Jerusalems andet tempel: »Det sidste huses herlighed skal være større end det førstes«.

Endnu pryder Christian VI's navnetræk og årstallet 1737 vindfløjen over kirkens spir.

I præstens redegørelse nævnes ikke, at man hermed havde rejst den tredje kirke på den gamle plads, idet den bindingsværkskirke, som den nye afløste, var rejst i 1671.¹⁹

I de nærmest følgende år kan man gennem kirkeregnskaberne følge kirkens afsluttende udsmykning og dens inventarforøgelse, hvoriblandt der er ikke så få gaver fra fiskerne, således tårnslaguret 1754, prædikestolen malet og forgyldt 1760 og dåbshimlen fra 1780.²⁰

Præstens indberetning fra 1743 oplyser yderligere om Hornbæk: »Fiskerne på Hornbech Leye bevarer deres forfædres gavmildhed imod deres Guds hus, at når Gud velsigner deres garn, nedlægger de hver en liden gave til tempelen, som beløber sig af dem til en smuk summa årligen, foruden det, de fattige fra landet omkring, som hver morgen møder ved deres både, når de kommer i land, bliver skikkeligen betænkte af de fiske, vor Herre giver dem. Fiskerne på dette leye besejler alle provincierne for at erhverve brødet. Leyet er temmelig stort, men fiskerne og bønderne ved Hornbech har den ulejlighed, at et slags flye-sand har overgået leyet og taget temmeligt overhånd på markerne omkring.

Når himlen vil give sin velsignelse af vandet, fanges der foruden allehånde fisk, sild og torsk året igennem, om sommeren de skønne tunger, skrubber, ørretter, pigvar, sletvar, taskekrabber, strandcarusser, stenbidere, hvidlinge, kabbelis (?) og makreel, og ved havbredden ved visse vinde samles af de unge, som derpå er udlærte, en del rav, småt og stort.

Iblandt de træer, som her findes i skoven, er og et eneste grannetræ i Saunte by, som er af den højde, at det er en efterretning for fiskerne. Bønderne, som bor ved strandbredden, véd at betjene sig af tangen, som de ager op om foråret og ligger i bunker og gøder deres jord med om efteråret.

Blandt de adskillige søer, som findes her i sognet, er også Horneby sø, hvoraf fiskes karusser og giedder.¹⁸

Endelig tilføjes: I vartiden hentes en del sæd i Odsherred, som af fiskerne med deres både føres did såvel for bønderne til udsæd som for dem selv til føde.«²¹

C. W. Eckersberg: Redningsdåden ved Hornbæk 1774. Maleri 1806. (I privateje). Der kendes flere behandlinger af dette motiv fra kunstnerens hånd.

STRANDINGEN DEN 19. NOVEMBER 1774

Den 19. november 1774 hærgedes »Sjællandske Vallen«, som man dengang kaldte kyststrækningen fra Helsingør til Gilleleje, af en pludseligt påkommende, voldsom storm, som førte til i al fald fire strandinger på denne kyst.²² Ved Nakkehoved strandede om eftermiddagen et hollandsk skib, hvis forkomne mandskab Gillelejefiskerne reddede og bragte i hus, ved Hulerød strandede en svensk galease, hvorfra besætningen selv bragte sig i land. En halv mil fra Kronborg satte en skipper sit fartøj på stranden så heldigt, at både skib og ladning reddedes, og ud for Femhøje ved Villingebæk strandede en engelsk »sloop« ført af Thomas Brown, der som den eneste af den 6 mand store besætning blev reddet i land af fiskere fra Hornbæk.

Denne sidste dåd er siden – uden i sig selv at være meget bemærkelsesværdig – blevet den mest kendte bjergning i vort land, idet den er blevet besunget i Johs. Ewalds drama »Fiskerne«, der krones med vor nationalhymne »Kong Christian stod ved høien Mast«.

Den der første gang rettede sin opmærksomhed netop mod denne dåd, var den danske godsejer Chr. S. Plessen,²³ som den 24. februar 1775 oprettede et gavebrev, hvorefter fem Hornbækfiskere modtog en livrente hver på 25 rdl.

Således tænkte en samtidig illustratør sig begivenhederne ved den berømte redningsdåd 1774. Den reddede Tomas (kaptajn Brown) støttet af to fiskerkoner. Fra J. Ewald: Samtlige Skrifter 1780-91. Stik af D. Chodowiecki.

årligt.²⁴ Dette gavebrev medvirkede til, at strandingen ved Femhøje fandt udførlig omtale i værket »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere«, s. 48-51, udgivet 1777 af Ove Malling, der vel ønskede således at give bogen et aktuelt tilsnit.²⁵ Skildringen herfra gav Ewald stoffet til sit syngespil »Fiskerne«, som opførtes første gang på Det kongelige Teater 30. januar 1780.²⁶ Ewalds digtning har så yderligere inspireret Eckersberg til hans gengivelser fra 1806 og 1830 af redningsdåden.

Året efter døde Ewald, og ved sørgehøjtideligheden for ham opførtes »Fiskerne« atter på nationalscenen. Den gamle Tikøbpræst R. Garboe skriver i denne anledning til en ven: »Jeg fornemmer, min gamle Sogne-Mand og Ven J. Ewald er død, begravet og ligesom cannoniseret; i Kirken var et stort Følge i sort, paa Comoedien blev han af Musis beklagt og ophøyet. Hornbechs Leyes »Fiskere« blev i hans Død oplivet. Han var stor Poet, men ikke Prophet, dog havde han hellige Tanker om Gud«.²⁸

Begivenheden har siden affødt en hel litterær strid,²⁹ især om hvem der var de egentlige redningsmænd. Trods ihærdige forskninger i arkiverne er der ikke fremdraget overbevisende argumenter mod gavebrevets fremstilling, og så længe eftertiden ikke står med rimelige modbeviser, må man gå ud fra, at samtiden har været bedst underrettet. Med mindeankerets rejsning på Hornbæk havn 1930³⁰ er striden bragt til afslutning, ved at man med inskription har hædret alle de otte implicerede fiskere, skønt kun de fem af dem er betænkt i Plessens gavebrev.

Her anføres de otte redningsmænd med de få data, som kirkebog og mandtalslister rummer om dem.

Først de tre, som den 22. november 1774 beedigede justitsprotokollens beretning om forliset til birkeskriver Rehfeldt på Dronningemølle:³¹

Husmand (her husbeboer) og fisker *Arvid Olsen*, født 1739 i Villingebæk, død 17–11.1811 i Hornbæk. (Det spøger i Arveds gyde ved kroen, siger folkeoverleveringen).

Ole Pedersen Pii, født 1739 i Hornbæk, fisker og skipper, gift med Bodil Olsdatter (død 5–3.1833). Fra dem stammer den mangfoldige Pii-slægt på Hornbæk. Han døde 6–1.1818. Ole Piis vej er opkaldt efter ham, men han boede ved sin død på den nuværende Havnevej. Gårdmand og enrulleret fisker *Peder Eriksen*, født 1741 på gården, der senere hed Ewaldsminde, død 9–6.1819.

Hertil kommer så de fem, der hædredes med Plessens livrente:

Anders Jensen, født 1744, husmand, gift 1770 med Ane Jensdatter (født 1749), datteren Johanne Andersdatter, født 1774.

Peder Jensen, født 1748, husmand, gift 1774, død 23–1.1804.

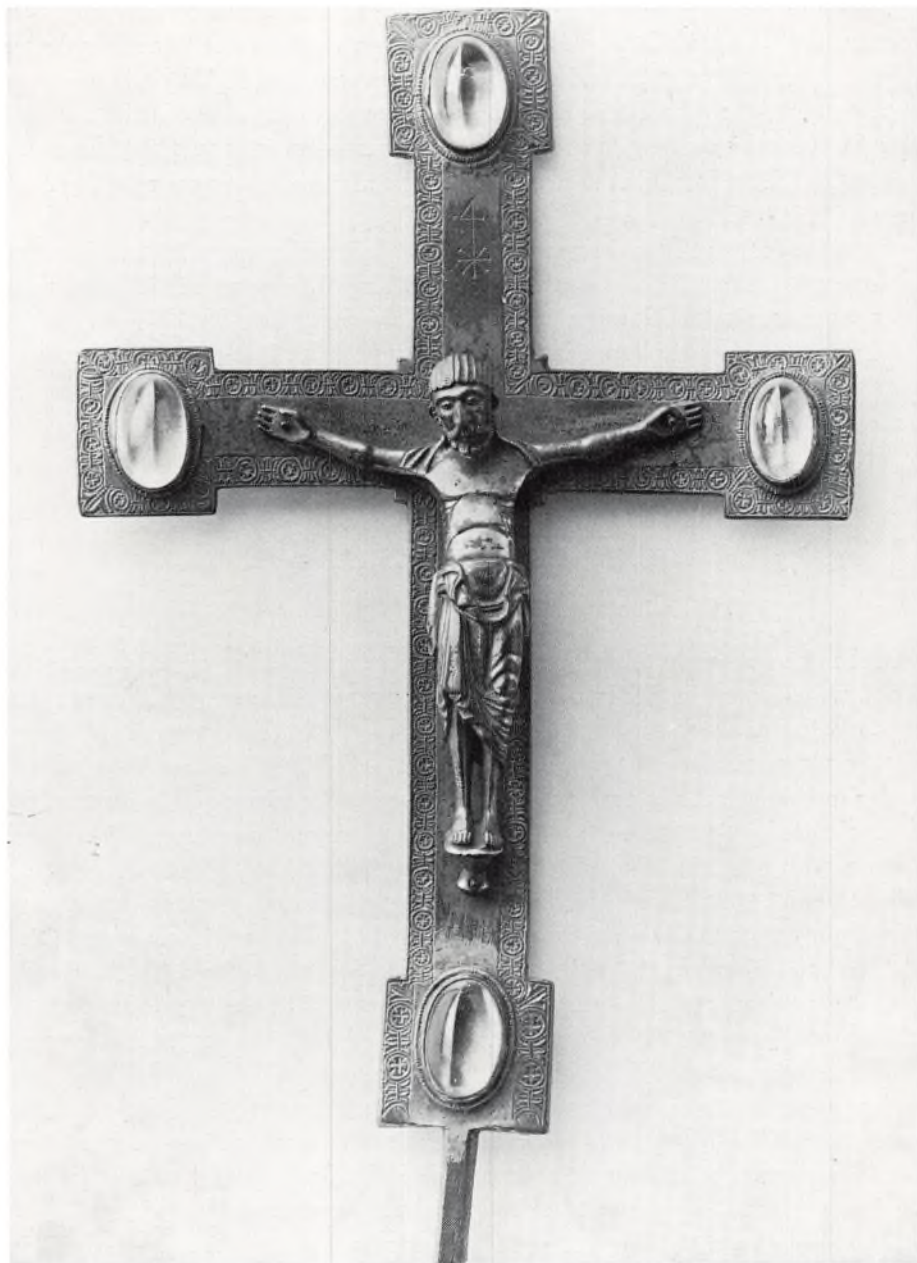
Svend Nielsen Bache, født 1750, søn af Niels Bache (født 1717).

Jens Larsen, født 1755, gift med Bente Mogensdatter (død 10–10.1828), han kaldtes som gammel »Fatter Lassen«.

Svend Pedersen, født 1756, kaldtes som gammel »Svinte Per«. Ved hans død 14–1.1828 oplyser kirkebogen: Den sidste blandt de fem af Ewald besungne fiskere i Hornbæk.

RUSSERVINTEREN 1780

Til fortællingerne om strandinger ved Hornbæk hører også beretningen om den store russiske fregat, som 1780, i »russervinteren«, strandede ved Hornbæk. Mange russiske matroser blev reddet i land, men redningsarbejdet krævede også sine ofre blandt Hornbækkerne, Jens Kaptajn og Julius Brygger druknede under bjergningen.³²

Romansk krucifiks fra Hornbæk kirke. Det er fra tidlig middelalder, men først erhvervet til kirken omkr. 1780. Efter sigende skal det været drevet i land fra den i 1780 strandede russiske fregat. 1885 blev det på grund af sin store sjældenhed indkrævet til Nationalmuseet, hvor det nu findes. (Nationalmuseet).

Mange af de russiske orlogsgaster døde dog af koldbrand og blev begravet for sig selv på kirkegården ved kirken i »russerhullet« i det yderste sydøstre hjørne, hvor senere strandvaskere blev begravet.³³ Blandt de omkomne var også en tyrk, der ikke kunne begraves i kristen jord, men blev jordet i en høj ude på Horneby fællede, den fik navnet Tyrkerhøjen. Her voksede der siden dejlige røde bær, men man måtte ikke plukke af dem, man skulle lade tyrken beholde sine bær.³⁴

Sagn fra Hornbæk henfører også et romansk krucifix fra tidlig middelalder i Hornbæk kirke til det strandede russiske krigsskib, hvorfra det skal være drevet i land. Krucifixet omtales ikke i kirkeregnskaberne før 1779–80, så det må i alle tilfælde være kommet til kirken efter det år. Det mærkelige krucifix blev 1885 p.g.r.a. sin store sjældenhed indkrævet til Nationalmuseet, hvor det nu kan ses.³⁵

HORNBÆK LODSSELSKAB 1798.

Hornbækkerne havde adskillige andre erhvervsmuligheder end fiskeriet. Således meddeler en indskrift på dåbshimlen over døbefonten i kirken, at den er »bekostet af de af Hornbechs og Aalsgaards Indvaanere, som levere Steen til Cronborg, mallet i Hornbech Krohuus d. 17. Novb. 1780«. Blandt deres andre indtægter må det også nævnes, at de som »kendtmænd« fra gammel tid har vejledet skibstrafikken fra Kattegat ind i Øresund mod en vis betaling.³⁶ Denne ret til lodsning beholdt fiskerne fra Gilleleje og Hornbæk også, da Helsingør i 1778 fik sit »privilegerede Lots-Selskab«, dog gjaldt den kun til Helsingør red og skulle ske »efter billig Accord« (mod rimelig betaling).

Men med efteråret 1797 skete en ændring i disse forhold, da den store ostindiefarer »Cronborg«, som efter veloverstået fart var for indgående til København med en rig ladning, strandede ved Gilleleje under lodsning af Gillelejefiskeren Svend Hansen.³⁷ Grunden, hvor den forliste, kaldte Hornbækfiskerne siden »Svend Hansens grund«. Dette store tab for skibsfarten gav søofficereren Poul Løwenørn, der var »overlods i Danmark« og stod i spidsen for lodsvæsenet, anledning til at kræve egentlige lodserier oprettet i Gilleleje og Hornbæk med ansatte lodser, der var eksaminerede og edfæstede.

Fiskerne på de to lejer blev nu opfordret til at melde sig til den nye tjeneste, men her stod man tøvende over for nyordningen, som måtte betyde en forringelse af de hidtidige forhold, hvor fiskerne frit kunne påtage sig belejlige lodsninger uden forpligtelse og uden indgreb i fiskeriet, som fortsat måtte blive deres hovederhverv. Der meldte sig derfor ingen til den nye ansættelse.

Denne afvisende holdning besvarede overlodsens med en trussel om indkaldelse af de uvillige fiskere til flåden. Det havde ikke den ønskede virkning i Hornbæk, hvor stadig ingen meldte sig, men i løbet af et par dage meldte sig fra Gilleleje 21 »anstændige og anseelige folk mellem 20 og 30 år«, der

Præsentations Liste for det Hornbechske Baade- eller Lods Selskab

Ansæt i Baaden	Navn og Caracther	Alder	Fodested	Enroull. Patent	Aarsagen for Antagelsen
No. 1	Christen Jensen som Formand	37	Hornbech Bye	Seils Distrit Cronborg Amt. Tikøb Sogn Hornbech Bye. En Roull No. 94	Da de ere examinerede og befundne at have den fornødne Kundskab, har været udkommanderet og faret med hans Majestæts Skibe og nogle af dem have Beviser fra Orlogs og andre Skibe som de have Ludset
1	Rasmus Nielsen	22	dito	dito No. 41	
1	Isaak Mouritzen Lind	30	dito	dito No. 42	
1	Jorgen Andersen	38	dito	dito No. 88	
1	Jens Svendsen	30	dito	dito No. 102	
No. 1	Hans Biørnsen	21	dito	dito No. 82	
2	Svend Andersen	21	dito	dito No. 60	
2	Peder Olsen	27	dito	dito No. 52	
2	Soren Nielsen	25	dito	dito No. 36	
2	Henr. Jørgensen	28	dito	dito No. 103	
2	Hans Pedersen	30	dito	dito No. 9	
2	Niels Olsen	27	dito	dito No. 15	

Som underdanigst indstilles til det høi Kongl. Admiralitets og Kom. Collegie Approbation.

Kiøbenhavn den 17. Septb. 1798

underdanigst
Løwenørn.

Præsenteret og approberet i Admiralitets og Com. Collegio den 17. September 1798

Kans. Wengel. Knuth. Norregaard.

De første lodser i Hornbæk. Først efter at de syv fiskere havde været tvangsdskrevet til flåden, gik hornbækkerne ind i lodstjenesten, som dog snart blev et attrået erhverv.

inddeltes i tre bådselskaber, eksamineredes og toges i ed. Men Hornbæk skulle med af hensyn til »en frugtbar kappestrid« om lodstjenesten mellem de to lejer, og indkaldelserne på Hornbæk blev nu iværksat. Det fremkaldte snart det ønskede resultat. Ved en skrivelse fra vagtskibet ved København den 15. maj 1798 melder 8 indkaldte fra Hornbæk sig til den faste lodstjeneste mod, »at vi kunne nyde frihed fra at fare med Hans Majestæts skibe«. Ved overlodsens mellemkomst slap de otte fiskere for videre tjeneste, fire andre meldte sig i Hornbæk, og der oprettedes to bådselskaber på seks mand hver. De underkastedes eksamination i Helsingør i farvandskundskab, kendskab til strøm- og vejrforhold og til skibssejl, takkelage, manøvrering, ankring, letning m.v., og Poul Løwenørn tog selv til Hornbæk for at tage de tolv fiskere i ed bl. a. om hverken mundtligt eller skriftligt for uvedkommende at åbenbare farvandets beskaffenhed eller mærker. Brud på eden straffedes på liv, ære og formue alt efter sagens beskaffenhed,³⁸ og den 17. september 1798 foreligger »Præsentationsliste for det Hornbechske Baade- eller Lods-Selskab«.

Mads Nielsen, der var medunderskriver på brevet den 15. maj, er ikke blevet lods, og en anden fra Hornbæk er blevet antaget i hans sted.

Endelig kunne hele ordningen få sit kongelige stempel ved resolution af 29. oktober 1798. Der fastsattes nøje bestemmelser om grænser og takster for lodsningen, og alle danske og norske skibe, der ønskede lods, blev forpligtede til at bruge disse danske lodser og ikke fremmede (svenske) fiskere.

Man kunne nu fra Hornbæk se lodsbåden gå ud med lodsflag (hvidt flag med ordet »Pilot« påmalet, den øverste fjerdedel som almindeligt dansk flag), eller lodsbåden lå ude ved indsejlingen til Sundet for at oppasse trafikken, men hvis der ikke var lods til stede, havde de andre fiskere stadig lov til at påtage sig lodsning efter egen overenskomst.

UNDER SØKRIGEN 1807-14

HORNBÆK VED 1800

Af Hornbæk fiskerleje omkr. 1800 kan man på grundlag af beskrivelser og beretninger fra det 18. årh.'s sidste halvdel danne sig et vist indtryk.

Lejet sammenlignes med en »liden Kiøbstad med endeel murede og teilhængte Huse«. ¹ I 1763 omfattede det 46 hele og halve fæstehusbeboere og to innsiddere. ² Omkr. 1800 var der henved 80 huse på lejet; ³ det må tages som udtryk for, at disse år for Hornbæk – såvel som for det øvrige land – har betegnet en opgangstid.

Fra 1764 hedder det: »Fiskeriet på strandkanten er her fast bedre end andetsteds i denne provintz, særdeles ved Hornbæk, Snekkersten og Gilleeye, hvor torsk, ål, sild, tunger og andre flyndere fanges i stor mængde og sælges med stor fordel til Helsingør og andetsteds«. Fiskeriet drives ved små selskaber, hver på 4 mand om en båd. ¹ Senere nævnes 6–7 mand i bådselskaberne, hvad der vel også må tages som udtryk for fremgang. Ved Hornbæk drives fiskeriet med 22 både, hvoraf 15 betegnes som jagter, der også bruges i fragtfart for Helsingørs borgere. ² Der fragtedes korn fra Odsherred og fedevarer, smør og fisk mellem Jylland og København. Endelig nævnes der »Kiøbmandskab med de skippere, som for modvind ofte må lægge sig derud for« ³ (i Hornbækbugten), det såkaldte kadrejeri. ⁴

Sømands Hvile på hjørnet af Havnevej og Øresundsvej var oprindeligt som her trefløjet. En del måtte vige pladsen for vejudvidelse. Her efter gammel tegning af ukendt kunstner med årstallet 1800. »Stokken« yderst til højre ses her i den ældst kendte gengivelse, den blev senere et af de yndede motiver for kunstnerne. (Privateje).

Fiskeri, fragtfart og købmandskab var hovederhverv, lidt havebrug og husdyrhold, et par får eller et svin, har de beskedne jordlodder ved husene vel også muliggjort. Lodseriet gav en god biindtægt til fiskere, som turde påtage sig lodsningen Sundet ind til Helsingør red. Stenfiskeri beskæftigede også en del fiskere til havnebyggeri rundt om. Mere svingende og usikre indkomster skyldtes vragsbjergning og ankeroptagning.³

Alle fiskere var opført i en rulle med henblik på orlogsflåden, de var enroullerede, og årligt fandt hårdhændede og vilkårlige udskrivninger sted til tjenesten.⁵

Det hedder om fiskerne ved Hornbæk, at de »er alle hurtige søfolk, bequemme både til lands og til vands«,⁶ de vanskelige landingsforhold på den åbne kyst uden havn eller moler krævede da også sin mand. Landing og søsætning var farlig både for helbred og liv, idet bådmandskabet måtte i søen, hver gang fartøjet skulle over revlen. Sørgelige ulykker indtraf da også. Dette vidner f. eks. tikøbpræstens nytårsprædiken i 1802 om, som blev solgt »til bedste for de fra Hornbæk Leie i stormen 3. nov. 1801 omkomne syv mænds efterladte enker og børn«.⁷

Hornbæk fiskerleje lå i de tider ud til stranden, indeklemt mellem de to bækudløb, Vestre og Østre Bæk, og afgrænset mod syd af den sandede landevej til Helsingør. På den anden side vejen lå bondebyen Hornbæk bestående af

fire gårde, der allerede før 1780 var blevet udskiftet.⁸ Mod vest nåede Hornbæk overdrev helt til Villingebæk med sine øde hede- og flyvesandsstrækninger, som bestandigt måtte bekæmpes både af bondeby og fiskerleje. Mod øst var sandet bragt i ro, og det store beplantningsarbejde med Hornbæk plantage påbegyndt i 1793 var heldigt afsluttet.

KRIGSUDBRUDDET 1807

Det fortæltes på nordkysten, at der i vinteren 1801 havde vist sig en vældig mængde linjeskibe i Øresund, men da man roede hen til dem, var der ingenting. Det var et varsel om den engelske flåde, som kom om foråret.⁹ Krigsudbruddet 1807 kom uvarslet, men man har fra Hornbæk strand på nært hold kunnet følge, både da den engelske flåde først i august løb ind i Sundet på vej mod København, og da den ranede danske søkrigsragt blev bortført i oktober samme år.

En lille episode ved krigsudbruddet fik tilknytning til Hornbæk. På Fogedgården i Tisvilde var »Foged-Hans« død 1795, og hans enke Pernille Johansdatter fra Hornbæk giftede sig 1797 med sin ungdomsven fra fødebyen Ole Nielsen, som overtog Fogedgården. Straks ved krigsudbruddet rejste Ole Nielsen efter opfordring af major Tscherning, Frederiksværk, til Hellebæk Geværfabrik for herfra at overføre geværer til det danske landeværn, som stod ved Køge, hvor englændernes landgang syd for København fandt sted. Geværerne var imidlertid bragt i sikkerhed på Kronborg, hvis kommandant Stricker dog overlod Ole Nielsen 2000 stk. geværer. Det var nu planen med Hornbækfartøjer at føre disse våben ind i Isefjorden og over Roskilde til hæren ved Køge, men netop som afsendelsen af fartøjerne fra Hornbæk var i fuld gang, fik Ole Nielsen besked om, at aktionen var afblæst efter landeværnets ulykkelige nederlag ved Køge den 17. august, hvorved Københavns indeslutning fuldbyrdedes.¹⁰

At man tog levende del i begivenhederne viser også dette træk: Den 11. november 1807 indtraf der ilbud fra Hornbæk til Helsingør med melding om et mistænkeligt fartøj, der under indsejling til Sundet p.g.r.a. modvind krydsede ud for Hornbæk. Det var den engelske brig »Susanna« på 200 tons, armeret med 4 kanoner, den bragte forsyninger til den engelske eskadre i Øresund ud for Helsingborg. En tidligere færgejolle, udrustet som kaperbåd, »Den sorte Ravn« under skipper Isak Petersen, stod snart af sted mod Hornbækbugten, hvor »Susanna« imidlertid havde kastet anker. Den blev fuldstændigt over-

Den Tak, vi skyldte Gud for Freden.

Prædiken

paa

Taksigelsesfesten

den 1 Januar 1802.

Af

Christian Fangel,

Sognepræst for Sidsb og Hornbæk Menigheder, samt Kronborg
Søvær- og Fabrik.

Sælges til Bedste for de fra Hornbæk-Keie i Stormen
den 3 Novbr. f. A. paa Havet omkomne syv Mands
efterladte Efter og Børn.

K i ø b e n h a v n .

Drykt hos Direktør Johan Frederik Schultz,
Kongelig og Universitets- og Bogtrykker.

Forside til Tikøbpræstens prædiken efter soulykken i 1801.

rumplet. Før den kunne gøre brug af kanonerne, var kaperen langs siden, og dens mandskab entrede den klar til at bruge huggerter og pistoler. Mandskabet blev ført under dæk og Dannebrog hejst på toppen, hilst af glade råb fra de talrige tilskuere inde på lejet. Hornbækfiskerne blev hurtigt hyret til at hjælpe med at føre »Susanna« i sikkerhed, for fjenden var allerede på vej til undsætning, og snart strøg fiskerbåde, kaper og prise for vinden forbi Nakkehoved langs kysten ind i den sikre Isefjord, hvor fjenden ikke turde følge. Samme aften nåede man Holbæk, hvor briggen blev solgt for 3500 rdl., og ladningen indbragte 30.000 rdl.¹¹

EPISODEN DEN 22. MARTS 1808

I marts 1808 indgik Hornbæk atter som en lille brik i det store krigsspil. Det blev mindet ved en højtidelighed i kirken den 20. december 1809, da kirkeskibet »Frederik VI« atter blev »henbragt til kirken og sammesteds ophængt under sang og kanoners affyring«, som det hedder i præstens beretning. Kapellan Fangel, Tikøb, talte derefter og lod senere talen trykke. Heri omtaler han bl. a. den »bekendte dåd i det sidst forbigangne år«. ¹² Han hentyder hermed til, at syv Hornbækkere den 22. marts 1808 sejlede i åben båd af sted mod Store Bælt efter linjeskibet »Prins Christian Frederik«, for at advare om, at engelske krigsskibe var ved at optage forfølgelsen af dette for vor flåde så kostbare skib. ¹³ Det lykkedes ikke at advare skibets fører, kaptajn Jessen, som efter en hæderfuld kamp ved Sjællands Odde om aftenen den 22. marts måtte opgive sit skib, men Hornbækkernes indsats blev belønnet, idet deres »dåd, der i så høj grad vandt alles fortjente bifald, at Hs. Majestæt endogså lod tilstille enhver af de deltagende en kugleriffel og et par pistoler som bevis på sin allerhøjeste tilfredshed«. ¹²

Disse våben er sikkert sendt Hornbæk i forbindelse med en inspektionsrejse, Frederik VI 1808 foretog fra Helsingør op langs kysten. Herunder besøgte han også Hornbæk kro, hvis vært, Peter Mogensen, der sammen med krokonen Kristine havde opvartet majestæten, også modtog en våbensending. ¹⁴

Navnet Willemoesvej på den slyngede vej gennem lejet skal stamme fra disse begivenheder. Den folkekære søhelt fra skærtorsdagsslaget på Københavns Red 2. april 1801 skal ved linjeskibets, »Prins Christian Frederik«, tidligere opankring i Hornbæk bugt i december 1807 have været i land i Hornbæk for at hente lodser og forhøre om ordrer fra Kronborg og da vakt hornbækkernes personlige beundring. ¹³ Nu satte han livet til under kampen ved Odden, som

Løjtnant Peter Willemoës (f. 1783), helten fra Kongedybet, der satte livet til under kampen ved Odden den 22. marts 1808. Han har givet navn til den slyngede vej gennem Hornbæks gamle bydel. (Efter pastelmaleri af en ukendt kunstner, tegnet af Frants Henningsen (1850-1908).

man fra Hornbæk har fulgt med særlig opmærksomhed. Når det omtalte kirkeskib i 1809 bar kongens navn, er der sikkert her også tale om en navngivning i tilslutning til de omhandlede begivenheder. I 1809 fortæller kapellan Fangel, at skibet »i mange år havde hængt i kirken«,¹² men det kan ikke have været med kongens navn, da Frederik VI først blev konge i 1808. Sandsynligvis fik skibet ved indvielsen den 20. december 1809 kongens navn som tak for de modtagne våben.

KAPERKRIGEN

Disse våben var ikke skænket som prydenstande, men både for giver og modtager tænkt til praktisk brug i den standende kaperkrig, hvor mangelen på våben var følelig.

Efter flådetabet 1807 opmuntredes befolkningen til at udruste og bemandede kaperbåde til opbringelse af fjendtlige skibe i danske farvande, og bidrag til

opbygning af en ny flåde strømmede ind. Alle søfartssteder deltog med begejstret patriotisme i kaperkrigens private skærmydsler, der når skib og ladning indbragtes til auktion kunne give kapergasterne, for slet ikke at tale om redere og skippere, ganske anselige indtægter. Desuden fulgte offentligheden gennem aviserne opmærksomt disse plyndringstogter, og mange kaperførere blev yndede folkehelte. En kendt skikkelse var således færgemand Lars Bache fra Helsingør. Jens Lind fra Ålsgård hørte også til disse af folkegunsten ombølgede eventyrere. En således dyrket kaperfører var også Lars Pedersen Raaber,¹⁵ der vel ikke udgik med sine både fra Hornbæk, men dog var hjemmefødt dér. Beretningen om hans bedrifter giver et godt billede af kaperkrigens skiftende gang.

LARS PEDERSEN RAABER

Fra sin fødeby Hornbæk havde han som ganske ung været på fiskeri i Kattegat og Skagerak. Senere havde han sejlet i fragtfart mellem Sjælland og Kiel, så hans kendskab til de østlige danske farvande og kyster var indgående. I juli 1808 fik han kommandoen over kaperbåden »Haabet«. Det var en halvdæksbåd udgået fra København med 12 mands besætning udrustet med 2 svingbasser (en slags kanoner, der kunne drejes i alle retninger), drægtighed 1½ kommercælæster (ca. 4 tons). Redere var kaptajnerne Henning H. Rønne og Hans N. Brandt. Allerede i samme måned tog han sin første prise ud af en engelsk konvoj. I september måned erobrede han under Landskronas kanoner den svenske fragtbåd »Två Söstra«, en måned senere tog han inde i en svensk havn endnu en fragtbåd, og den 23. november galeasen »Anna Maria«. Der fulgte det ene »vovestykke i Tordenskjolds manér« efter det andet, hvorunder han uden skrupler flere gange satte svensk flag for at gøre fjenden »troskyldig«, som det hedder i hans efterladte dagbogsberetning.

Ved nytårstid 1809 var han sammen med et par kapere ved at erobre en hvedelast fra et fjendtligt skib, som var strandet på Hveen, da en svensk kapergalej »Gedebukken« drev dem på flugt. De søgte ind under kysten ved Vedbæk, men isen spærrede dem adgangen til land, og kardæsker og musketkugler regnede ned over de indeklemte kapere. Raaber, som var yderst, vendte da sin lette båd og satte for fuld fart lige forbi fjenden, der nu optog forfølgelsen af ham, så de andre kaperbåde fik tid til at arbejde sig ind gennem isen. Ved den tætte passage forbi galejen var Raaber imidlertid blevet såret, men netop da han var ved at overgive sig, opdagede han en revne i isen ind mod land, og det lykkedes ham under endnu en kugleregn at bringe sig i sikker-

hed ved Vedbæk. Hans sår viste sig temmelig alvorligt, en kugle var trængt ind i skulderen, og han blev indlagt på Frederiks hospital, hvor kuglen fjernedes, men allerede i marts 1809 var han på farten igen med den istandsatte »Haabet«, og han var stadig fulgt af heldet.

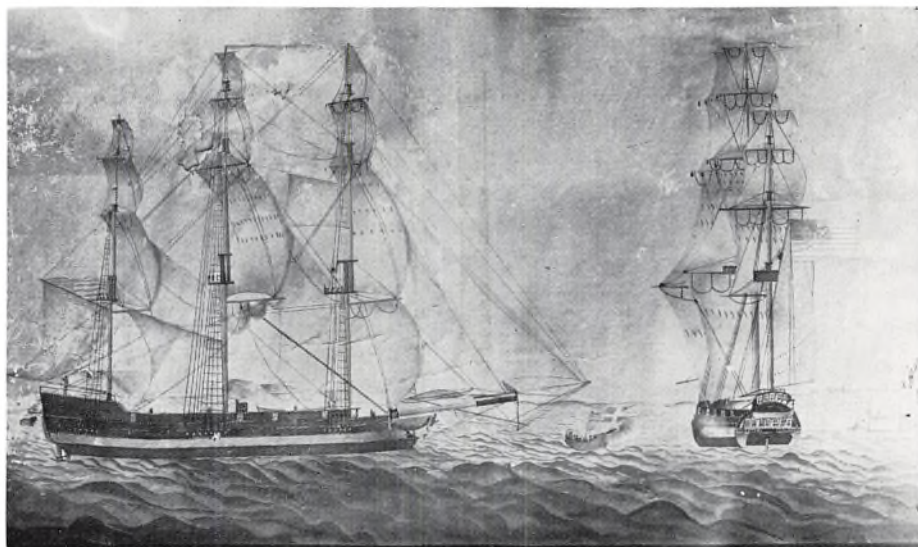
I august 1809 indtraf der en pause i kaperiet, der blev forbudt som et led i bestræbelserne for at opretholde forsyningerne til Norge, som var næsten afskåret fra moderlandet, men forbudet ophævedes igen i marts 1810, dog med den indskrænkning, at en kaperfører skulle have styrmands- eller skippereksamen. Så tog Raaber fat på navigationsstudierne, og den 3. nov. læstes i et Københavnerblad, at »den bekendte, raske kaperfører Lars Pedersen Raaber er nylig, efter i forvejen at have taget styrmandseksamen, gået til »kaps« med en båd, han har kaldt »Gedebukken«, som er udrustet af kaptajnerne Kofod og Rønne. Han havde næppe været otte dage i søen, før han var så heldig at tage to priser«.

Hans nye båd var større end »Haabet« og udrustet med tre kanoner. Besætningen var blandet, i 1811 bestod den af én vestindianer, tre sjællændere, fire amerikanere, to svenske og én lybækker. »Gedebukken« fik i 1811 et hjælpefartøj knyttet til sig, »Gedebukkens Tender«, også underlagt Raaber. Han var nu blevet fin på det og kaldte sig kaptajn Robert, men han fortsatte sine eventyr med mange gode priser resten af krigen.

HORNBÆKS KAPERFØRERE

Flere andre Hornbækkere, mindre ombølget af folkegunsten, førte kaperbåde, de fleste for fremmede redere, nogle også udrustet på det hjemlige leje, hvorfra vel en del mandskab er hvervet. Der er tale om mindre både på 10–15 mand med én eller to kanoner. De skal her anføres med deres mest bemærkelsesværdige bedrifter.¹⁶

Båden »Elven« med helsingørske redere førtes af *Svend Andersen* fra Hornbæk med 11 mands besætning, den havde ingen kanonudrustning. Den lagde ud 30. nov. 1807, og året efter i marts snappede den en svensk jagt »Nytte og Nøje« ud af Höganäs havn. Man havde også besat en svensk galease, men den måtte opgives, da den sad fast i isen. »Nytte og Nøje« blev ført til Hornbæk, hvor dens last af kaffe blev udlosset på stranden. I juli opbragtes det store bremeriske skib »Jongfrau Elisabeth« (ca. 500 tons), der sejlede på falske skibspapirer. Skib og last af rød- og hvidvin solgtes ved auktion i København den 10–11.1808. Endnu en kostbar prise fik han i marts 1809 med »Satisfak-

Kaperbåden »Venus« af Hornbæk opbragte fregatten »Helvetius« den 21. juni 1809 i farvandet mellem Helsingør og Kullen. Som det var ret almindeligt er »Helvetius« af skibsportrættøren (formentlig C. Butty) afbildet i to positioner, set mod styrbords side og set mod agter og bagbords side. Den lille »Venus« ført af kaptajn Jens Andersen Piel (eller Pii?) ses i midten og Kronborg anes til højre. (Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg).

tion« (ca. 550 tons), der havde sejlet i engelsk konvoj og desuden manglede papirer til bevis for neutralitet. Den indbragtes til Frederiksværk og solgtes med ladning af hamp og jern i juni 1809.

Lars Nielsen fra Hornbæk opbragte i april 1808 det prøjsiske skib »Sina Ferdinanda« på rejse fra London til Riga og amerikaneren »Live Oak« på falske papirer. Senere førte Lars Nielsen den helsingørske kaper »Rotha« med 15 mands besætning, men uden kanoner. I juli 1810 opbragtes den svenske brigantine »August Carl«. Prisernes værdi er sjældent oplyst ved dommene, men sættes her til 138.800 rdlr., så det var anseelige beløb blot en enkelt heldig kaping kunne indbringe. Sammen med kaperen »Makrellen« deltog han i en anden ligeså lønnende kaping af briggen »Lydia« (ca. 250 tons).

Peter Andersen, »Store Bjørn«s farfader,¹⁷ var også en succesfuld hornbæk-kaper; navnet på hans båd findes ikke oplyst. Han medvirkede ved Lars Niensens opbringelse af »Live Oak« og tilkendtes ved dommen halvdelen af udbyttet. Den 21. marts 1809 indbragte han det prøjsiske skib »Elisabeth« til Hornbæk. Det prisedømtes for at have sejlet i engelsk konvoj. I juli s.å. tog han »Der Delphin«, som prisedømtes, fordi den havde urigtig journalføring. Et par af hans priser frifandtes ved retten, men i sådanne tilfælde vankede alligevel ret pæn godtgørelse for opbringelsesomkostninger. Peter Andersen

Skibsfører Hans Olsen Lind (1747–1844) stod som 60-årig ud på heldige kapertogter. Blandt hans mange efterkommere på lejet var også Drachmanns »Store Bjørn«. (Gilleleje museum).

var også behjælpelig ved opbringelsen af amerikaneren »Helvetius«, der blev taget af kaperbåden »Venus«, Helsingør, ført af *Heinrich Jørgensen*, en hornbækkerlods.¹⁸ Han lod mod kaperreglementet, men efter tilladelse fra dommeren i Esbønderup skibet udlade på grund af dets mistænkelige kurs, der tydede på, at det søgte beskyttelse i en engelsk konvoj. Dets mærkelige manøvrer findes bevidnet af en rapport fra Nakkehoved telegraf vedlagt sagen. Den store optiske telegraflinje fra Kronborg telegraftårn til Kiel var forlænget med en nordgående linje over Bobakke ved Ellekilde til Nakkehoved. De tjente også som observationsposter for skibsfarten.¹⁹ Hermed føjer sig endnu et træk til billedet af den krigsmæssige situation, der da prægede nordkysten. Trods sin ejendommelige oprædten blev »Helvetius« frifundet af priseretten. Heinrich Jørgensen fik ganske vist sine omkostninger erstattet, men måtte bøde 200 rdlr. for uberettiget udlosning. En vis orden prægede kaperiet, så betegnelsen »legaliseret sørøveri« ikke er ganske rammende.

Senere førtes »Venus« af en anden hornbækker, *Jens Christensen*, der også gjorde indhug i den svenske skibsfart. Kaperbåden »Prøven« af Hornbæk førtes af kaptajn *Hans Olsen Lind* af Hornbæk. I juni 1810 hjemførte han den gode prise, den amerikanske fregat »Mary Pike« med 200 tons spansk salt til en værdi af 42.800 rdlr.¹⁸ Fra Hornbæk udgik også kaperen »Store Bælt« ført og udrustet af kromand *Mogens Nielsen*. Blandt hans bedrifter fremhæves det mecklenburgske skib »Speculant«, der dømtes som god prise den 29–10.1813. Som fører og reder af »Hævneren« står *Jens Pedersen* af Hornbæk ud til kaps med 12 mand og en svingbasse 15. juli 1809. Lykken har måske ikke stået ham bi, i al fald fører han året efter båden »Maria« for københavnske redere. Han tog da sammen med en anden kaperbåd amerikaneren »Fisher Ames«; dens værdi udgjorde 76.000 rdlr.

Endnu tre-fire kaperbåde førtes af hornbækkere. »Nødværge« udgået fra Hornbæk og ført af *Lars Johansen*, »Makrellen« ført af *Johannes Feddersen* fra Hornbæk for helsingørske redere og den københavnske »Sophus« ført af *Jens Nielsen*, Hornbæk. Endelig skal nævnes hornbækkeren *Engelbrecht Petersen*, senere helsingørsk lods, der for egen regning førte kaperen »Prøven«.

LEJET UNDER KRIGEN

Allerede 1809 ved kirkeskibsfesten i Hornbæk kirke hedder det om kaperierne, at »dette foretagende faldt så heldigt ud for dem, at de fleste familiers velstand derved betydeligt forøgedes. Foruden milde gaver, som Hornbæks goddædige indvånere indsendte til understøttelse for hovedstadens brandlidte, Norges brave krigere o.s.f., blev også en betydelig sum af dem anvendt til at forskønne Hornbæks Hs. Majestæt tilhørende kirke med oppudsning, maling, nye vinduer o.m.m.«¹²

Også på mere verdslig vis gjorde pengerigeligheden sig gældende, og der gik længe ry om de gilder, der blev holdt. Ved et bryllup, fortælles det, måtte bruden i dagens løb vise sig i ni forskellige silkekjoler, for at gæsterne kunne beundre al hendes herlighed. Der var altså kommet penge til Hornbæk med krigen, men den satte også sit tunge præg på lejet. Udskrivningen til kongens tjeneste var byrdefuld, og i det private kaperi deltog selv ældre ivrigt, således var kaperfører *Hans Olsen* over 60 år, da han 1809 tog til kaps.¹⁸ *Hans Olsen* (1747–1844) førte som flere dengang på nordkysten tilnavnet *Lind*. Han havde styrmandseksamen og sejlede før krigen for grev *E. Schimmelmann*, Hellebæk. Han ejede en af lejets største grunde.²⁰ Den 28–8.1768 var han blevet gift med *Cathrine Corneliusdatter* i Hornbæk kirke. Blandt dette ægtepars mange efterkommere er *Drachmanns »Store Bjørn«*, og gennem sønnen *Cornelius Hansen*, mangeårig lærer i Gilleleje, stammede et helt lærerdynasti i Nordsjælland fra dem.²¹

Der har ikke været mange arbejdsføre mænd på lejet til den daglige dont, men alligevel ses det, at tre hornbækfiskere i 1811 var beskæftiget med at levere sten til *Humblebæk* havnebyggeri mod fritagelse for udkommando til anden tjeneste.²²

Fiskeriet var da også stærkt hæmmet af søkrigsførelsen, og der var strammende forordninger om dets indskrænkninger, desuden skulle alle på land stående både og fartøjer »vel bevogtes af armerede folk«. Dystert var også forbudet mod kirkeklokkernes ringning til gudstjeneste og mørklægningsbestemmelsen, der forbød alle, »der bor ved strandkanten, at have lys tændt om natten mod søsiden«.¹¹

Hornbæk var dog ikke udsat for engelske plyndringer som mere isolerede steder. For at sikre sejladserne langs Sjællands nordkyst var der nemlig ved Dronningemølle anlagt et søbatteri med tilknyttede kanonbåde til konvojeringsen, ved Hellebæk var der to batterier med kanonbåde, og desuden var Helsingør stærkt bevæbnet.¹¹ Men til det sidste mærkede krigen. Således, meddeler kirkebogen, blev den 15.–6.1813 gårdmand Anders Jensen af Hornbæk, 28 år, ihjelskudt på Hornbæk gade af en soldat af Prins Christians regiment, hvad der så ligger bag dette skuddrama, og den 16.–11. samme år, oplyser samme kilde, blev Jørgen Larsen af Hornbæk, 24 år, ombord på en kaperbåd på Malmø red truffet af et fjendtligt skud og døde samme dag på Frederiks hospital.

Endelig kom fredsslutningen den 14. januar 1814, og ved kongelig befaling foranstaltedes en måned senere takkegudstjenester for freden i det ganske rige, og samtidig ophævedes forbudene mod kirkeklokkernes ringning, mod at sætte »lys i vinduer, som vender mod stranden«, mod strandfiskeri o.s.v.¹¹ Men »det gale pengeår«, statsbankerotten 1813, havde ramt Hornbæk hårdt, og kaperpengene var svundet betænkeligt ind, mange måtte »slide silke for armod«, som det hed, de måtte gå i den fordums pragt til daglig, fordi de ikke havde råd til at købe hverdagstøj. Der var dog blevet bygget en del nye huse i Hornbæk, og en besøgende kort efter krigen beretter, at »heller ikke har noget dansk fiskerleje så anseligt et udseende som Hornbæk«.³

DE FØRSTE ÅRTIER EFTER SØKRIGEN

HORNBÆK BRO

Søkrigen (1807–14) havde ramt fiskeriet hårdt, men Hornbæk synes at have klaret sig nogenlunde igennem. I al fald mente Lynæsfiskeren Hans Nielsen Væver det, da han i 1815 tog tjeneste på Hornbæk leje for at lære fiskeri, inden han vendte hjem og tog initiativet til ophjælpning af det krigsramte Lynæsfiskeri.¹

Hvad der i de år især optog sindene hos fiskerne på nordkysten var havnespørgsmålet, det gælder ikke mindst Hornbæk. Søsætning og landing foregik over den åbne, ubeskyttede havstok. Det kunne under ugunstige vejrforhold være uhyre besværligt og ofte farligt for helbred og liv. Det tog også slemt på fartøjerne således at blive slæbt hen over strandbreddens grus og sten for at være i sikkerhed for søen, der i hårdt vej kunne nå helt op til den yderste husrække. I særligt vanskelige situationer måtte landing på den hjemlige kyst opgives, og man søgte havn i Helsingør.

I årene op mod 1820 havde fiskerne da også samlet 250 favne sten og heraf anlagt en 300 fod (ca. 100 m) lang og 15 fod (ca. 5 m) bred bro i en mod nordøst rettet bue ud i søen.² Denne »Hornbæk Bro« gav vel nogen beskyttelse, men søsætning og landing måtte stadig ske over havstokken. I august 1820 indgav Hornbækfiskerne derfor en ansøgning til kongen om understøttelse til en bådehavn. Men erfaringerne andetsteds fra – ikke mindst fra Gilleleje – var ikke opmuntrende, og ansøgningen blev afslået, og 1822 måtte fiskerne overfor myndighederne skriftligt vedgå, at et havnebyggeri ved Hornbæk »var ganske imod naturen«,³ tilsandingen af Hornbæk Bro må hurtigt have belært dem derom.

HORNBÆK LEJE

På lejet boede henved 80 familier, enker og ugifte medregnet, 15 af husene havde noget jordtilliggende, de øvrige kun en lille have. Der var bygget ti nye huse efter krigen, men bebyggelsen som helhed kan næppe have været så ringe, da jo Hornbæk siges at have haft et »anseligt udseende« ved den tid. Husene lå samlet om kirke og kro, og de krogede, sandfyldte gyder havde samme forløb som i dag.⁴

C. Neumann (1833–91): Sildefiskerne fra Hornbæk bringer fangsten ind. Tegningen i Illustreret Tidende 1867 er et tydeligt forbillede for P. S. Krøyers (1851–1909) mere kendte og ofte gengivne maleri: Morgen i Hornbæk. Fiskerne kommer i land, 1875. Neumanns henkastede tegning har nok så meget smæld i de blafrende sejl og friskhed over vand og himmel. Krøyers noget friserede folkelivsskikkelser savner Neumanns saglige, realistiske præg.

Lejet rådede over henved 30 fiskerbåde, der ejedes af 22 mand, hvoraf en enkelt havde fire både; kromand og to lodser var også bådejere. Halvdelen af bådene var lette (bergenske) joller, som kunne betjenes af et par mand, de øvrige var lidt større. Bådejerne, der ejede flere både, udlejede dem til andre fiskere mod part i fangsten. Desuden var der tre jagter, som gik i fragtfart, den ene i fast fart for toldvæsenet til Anholt.⁵

ANHOLTFARTEN

Denne fart var fra gammel tid knyttet til Hornbæk, og kun søkrigen havde midlertidigt sat en stopper for den.⁶ Efter krigen blev den genoptaget af skipper Peter Andersen (d.æ.), som med faste mellemrum forsynede Anholt fyr med brænde og proviant. Han sejlede i denne fart jagten »Danmark«, ind imellem var der tid til anden fragtfart. Efter hans død 1834 overtog hans svigersøn både jagt og fart. Det var Anders Jensen, gift med Bente Christine Pedersdatter (forældre til H. Drachmanns »Store Bjørn«).²

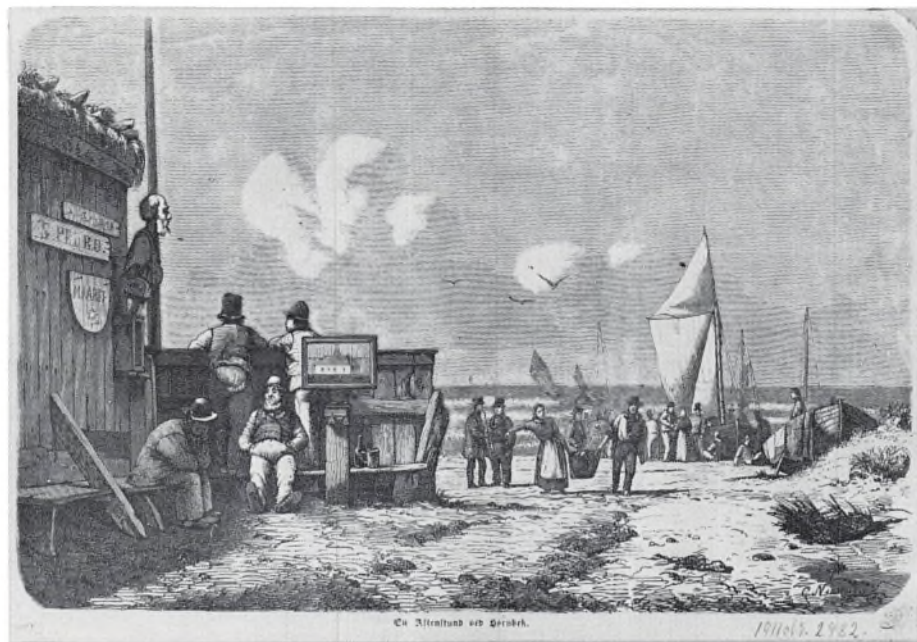
Enkelte andre både fra Hornbæk gik også i fragtfart. Det gælder således den »liden skude«, som St. St. Blicher har gjort kendt ved digtet Søren Kanne, hvori der står at »fra Hornbæk monne den komme«. Det er jagten »Bente Marie« af Hornbæk, ført af Ole Jensen Jyde og bemanded med to matroser Jens Larsen og Rasmus Svendsen. Den var den 15. februar 1835 undervejs fra Helsingør til Grenå med en last salt. Lidt syd for sit mål strandede den i storm og snefog, hvorunder Rasmus Svendsen druknede, mens Jens Larsen reddede sig i land, og skipperen blev reddet, som det er beskrevet i digtet fra samme år.⁷

Ole Jensen Jyde var født i Hornbæk 1790 som søn af fisker Jens Nielsen. Faderen boede endnu i 1818 lige ved Vestre Bæk, hvor stien fører fra Havnevej til Vestre Stejlebakke (nuv. Oles Bo). Her havde altså skipperen på »Bente Marie« haft sit barndomshjem. Sandsynligvis er faderen også den kaperfører, der 1813 sejlede båden »Sophus«. Allerede som tolvårig kom Ole Jensen Jyde til søs. Han havde mange brødre, som alle var søfolk, men de blev borte i deres unge alder. Han vendte selv hjem for at blive konfirmeret i Tikøb, men stod snart til søs igen; under søkrigen havde han været kapergast. Derefter var han i tolv år »kongelig lods«, indtil han selv fik jagt og sejlede, mest i Kattegat. Han havde boet mange år i Hornbæk, da han strandede i 1835. Som sine brødre vendte han ikke tilbage til hjembyen, men slog sig ned i Grenå, hvor han levede til sin død i 1863.⁸

LIVET PÅ LEJET

Der var ellers i Hornbæk kun få skippere i disse år, de fleste levede som fiskere. Bønderne på de fire gårde bag lejet fiskede ikke selv, men udredede »næringer« (sildegarn) til fattige fiskere mod halvparten af deres fangst.

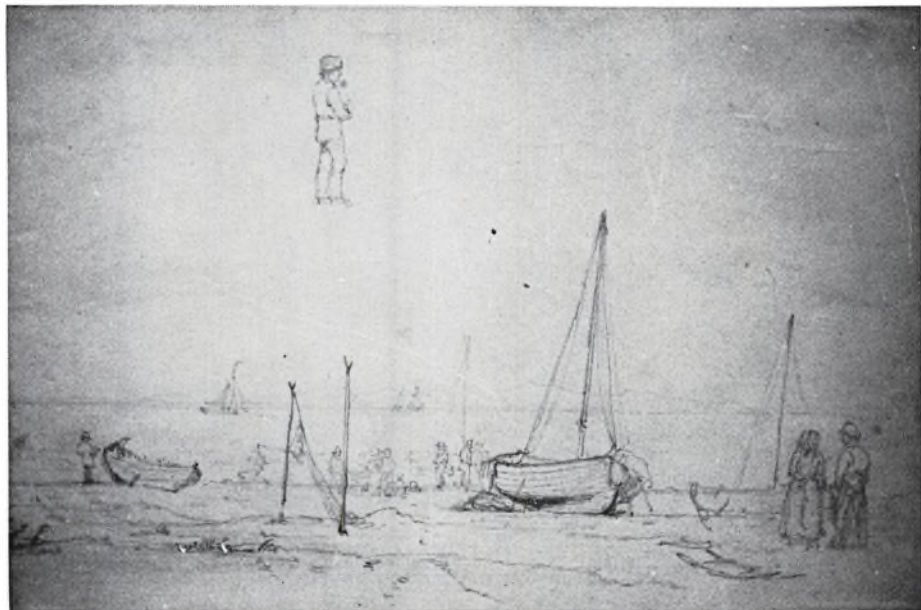
Nærmede tiden sig for fiskernes hjemkomst fra havet, i sildefiskets tid i morgenstunden, strømmede koner og børn til stranden. Ængsteligt har man afventet bådenes tilsynekomst og iagttaget deres ofte farefulde færd over revlen, spændende også om de som tegn på god fangst førte flag på hjemvejen, som skik var,² men snart var der brug for alle ledige hænder ved landingen, og fyldte vidiekurve bragtes i land med fangsten, hvor prangere stod parat til opkøb for at føre fangsten til København. Nogle fiskerkoner fik

»Stokken« ved kroen, en bæk i vinkelform, var fiskernes faste samlingssted. Man ser også kirkens blok med billede af Hornbæk kirke, en pengebøsse til kirkelige bidrag. Stokken var prydet med ilanddrevne skibsnavneskilte og galionsfigurer. Den højt svævende buste bærer inskriptionen S. Pedro, st. Peter, fiskernes ældgamle skytshelgen, et levn fra en stranding eller måske endogså fra den katolske tid. Tegning af C. Neumann i Illustreret Tidende 1862.

også læs på deres langbør for at løbe om i det nærmeste opland og falbyde deres varer, fattigfolks børn fra landet med kurve blev heller ikke overset af fiskerne.⁹ Sildefiskeriet og dermed priserne var stærkt svingende fra år til år. Lige efter søkrigen havde sildefiskeriet været så rigeligt, at fremmede, både danske og svenske fiskere, blev lokket til Hornbækbugten, men lidt senere var det næsten ophørt. Hen mod midten af 1830'erne tiltog det igen, og 1837 blev et stort sildeår, men dermed sank også priserne, indtil konsul Thalbitzer fra Helsingør i 1839 anlagde et sildesalteri i Hornbæk. Fiskerne forpligtede sig til efter aftalt pris at levere ham halvdelen af deres fangst, mens de frit kunne forhandle den anden halvdel.¹⁰ Sildesalteriet medvirkede til at holde priserne konstante, også når tilførslerne var rigelige. Overfor de otte fiskeprangere gav det fiskerne et godt kort på hånden, så de derefter med større tilfredshed kunne drikke lidkøb på kroen inden prangernes lange tur til hovedstaden.

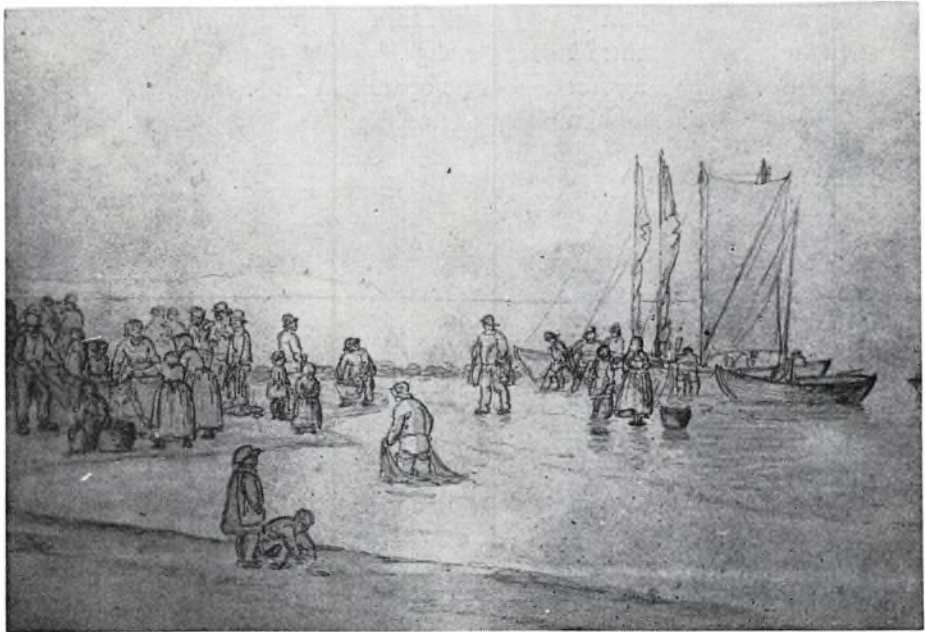
Var handelen afsluttet udfoldede der sig snart også travlhed på stejlepladsen mellem strandkanten og husrækken. Her hængtes garn op på stjelerne til

C. F. Sørensens skitse fra Hornbæk 1852. (Den historiske samling i Espergærde).

rensning for »møg« (tang o.l.), til tørring og bødning. Her blev de også »bar-kede«, kogt med ege- eller vidiebark, for at hærdes (først senere gik man over til at tjære dem). På stejlepladsen kunne man også se lange rækker af kuller og fladfisk hængende til tørre til fiskernes hjemlige forbrug. Også ved tilberedningen og tilvirkningen af garn og andre fiskeredskaber var kvinder og børn behjælpelige.⁵

Ud for kroen var det berømmelige samlingssted »Stokken«, en bæk i vinkelform. Her var i et skur, prydet med ilanddrevne skibsnavneskilte og galionsfigurer, siden omkr. 1700 anbragt kirkens blok med »tvende føre taske-låse«, hvor fiskerne nedlagde deres gave, når Gud velsignede garnene for dem. En malet og forgyldt tavle forestillende Hornbæk kirke mindede om, hvortil bidragene var beregnet.¹¹ Her samledes op ad dagen de ældre fiskere, mens de yngre havde travlt med de forskellige gøremål til søs. Fra Stokken havde man udsyn over Sundets vældige trafik, der på højdepunkter talte op til 1.000 skibe om ugen og på store dage kunne nå op på 200–300, hvortil kom den ikke toldpligtige småskibsfart. Var det sydlig eller østlig vind, samledes en mængde skibe ved indsejlingen til Øresund, hvor de lå og krydsede mod vind og strøm eller ankrede i Hornbækbugten for at afvente gunstig vind for indsejling til fortoldning i Helsingør. Der meldes om flåder på over 300 skibe, når vinden var kontrær.¹² Denne sundtrafik var ikke alene et broget skue, der

Peter Raadsig: Fiskerfamilier samlet ved stranden. Vandfarve 1852. (Den historiske samling i Espergærde).

kaldte på minder og oplevelser fra sejltiden – mange Hornbækkere havde som unge faret til søs – den var også en vigtig indtægtskilde for lejet, og fra Stokken fulgte man spændt de rivaliserende lods- og kadrejerbåde. Lodsøgende skibe gav signal, kadrejerne præjede nyankomne skibe og bød på varer, som nok kunne friste oven på en langfart: frisk brød, friske grønsager, brændevin, kaffe, uldtøj, sæbe o.s.v. Hvis der kastedes en tovende ud blev skibet entret, mens båden slæbte efter, så længe handelen varede. Det var tiest en tuskhandel, man byttede de gode varer bort for gods fra rigning og dæk som tovværk og sejldug, eller for sjældne sager fra lasten, undertiden med fremmed mønt, der alt sammen bagefter måtte omsættes i land.¹³ Her var kroen et vigtigt mellemlid i handelen.

En ekstrafortjeneste gav det også, når skipperne for at fremme ekspeditionen mest muligt ved sundpassagen lod sig sætte i land i Hornbæk og tog med hest og vogn til toldboden i Helsingør for at bringe skibspapirerne i orden, så skibet var klar til gennemsejling, så snart vejret tillod det.⁵ Men her kunne man nemt træde det privilegerede helsingørske færgelav for nær, som Hornbækfiskeren Ole Jyde¹⁴ 1821 gjorde det. Han akkorderede med en engelsk skipper om for to pund sterling at bringe ham frem og tilbage til Helsingør red. Det bragte ham en proces på halsen fra færgelavet. Han klarede vel fri-

sag, men man vogtede skinsygt på hinanden, og skipperne brugte alle udveje for at få deres fragt igennem hurtigst muligt.¹⁵

Opstod nu en pludselig storm, som de opankrede skibe ikke kunne ride af, eller meldte sig en gunstig vind for gennemsejling, kunne skipperne blive nødt til at kappe ankertovet for at få fri manøvrering i det skibsfyldte farvand. Sådanne forladede ankre, som ofte blev afmærket med bøje med henblik på senere optagning, skulle man nok bemærke fra Hornbæk, og så snart vejret atter blev roligt, tog man 2–3 både i fællesskab ud på ankerbjergning, et besværligt, men ganske indbringende arbejde, enten ankeret senere afsattes til ejeren, eller det som ikke afmærket kunne videreføres til andre skibe, der altid havde brug for et ekstraanker.¹⁶

Enkelte både kunne gennem længere tid være beskæftiget borte fra hjemkysten med stenfiskeri eller i fragtfart og således være afskåret fra de hyggelige aftner på kroen. Den lå ud til stranden ved krovejen (nuv. Havnevej). Det var fra søens folk, den skulle hente sit udkomme og ikke som de fleste andre kroer fra landevejstrafikken, der kun sparsomt berørte Hornbæk.¹⁷ Den kan føres tilbage til 1664.¹⁸ I beg. 19. årh. var den gulkalkede, stråttækte, tre-længede krobygning ellers ganske omfattende. Her var både købmandsbod, skibsprovantering, skænkestue, keglebane, gildesal, gæsteværelser og bolig for gæstgiver og kroer – som han kaldtes – Niels Christian Pedersen gift med Anne Pedersdatter fra Hornbæk.¹⁹ Her var det sædvanlige samlingssted om aftenen, hvor man gerne samledes i skænkestuen, som kældersvenden stod for, eller man fordrev tiden med en pot kegler. Ved højtiderne festede man gerne på kroen med harmonikamusik og dans, der kunne trække ud til hen på morgenstunden.

Men nattestilheden kunne undertiden brydes af hornets tuden gennem lejet, så kaldte det sammen til stranding, og fiskerne samledes på »Tudepladsen«,²⁰ en vejvidelse, hvor Willemoesvej og Havnevej nu mødes. Redningsmandskabet måtte ud. Således blev der tudet i hornet 3. juledag 1857 tidligt om morgenen, da to engelske skibe strandede i nordost snestorm, men selvom de unge fiskere netop havde været på bal hele natten, gik straks otte i båden, kun han, der ejede den, holdt sig tilbage, han var gift, men en anden tog hans plads.²¹

Det var selvfølgelig skik ikke at modtage betaling for udført redningsdåd, men ved den følgende bjergning af last og vrag, når vejret var stilnet af, tog man sig gerne betalt, og vragbjergning var lejlighedsvis en god indtægt.⁵

Disse bjergninger lededes af strandfogeden,²² et »ben« for en særlig dygtig og betroet fisker, som årligt skulle aflægge beretning for Kronborg birketing og fremvise en strandfogedbog over ilanddrevet gods. Dette skulle opbevares til senere auktion. Hornbæk strandingsdistrikt, som han havde opsyn med, gik fra Ellekilde hage ved Muldvej (el. Målvej, som det hed i hornbækdialekt) til Villingebæk strandingsdistrikt, der begyndte ved Bulbakke (el. tilsvarende

Willemoësvejens udvidelse ud mod Havnevej var fiskernes samlingsplads, når byhornet tudede sammen, den kaldtes på hornbæksk »Tødepladsen«.

Bålbakke). Begge steder var afmærket med tilhugne sten.²³ Der kunne dog opstå tvivl om, til hvilket distrikt en stranding hørte. Engang afgjordes en sådan tvist af Hornbæk strandfoged med ordene: »Fokkermasten står på vort!«²⁴ Langtfra alle år er i strandfogedbogen præget af dramatiske begivenheder, således rapporterer Hornbæk strandfoged Jens Olsen 1815 kun følgende: »29. april en pibeboje med 16 favne tov bjerget af fisker Lars Johansen, og 15. sept. en egeklods 3 alen lang uden mærke, ellers intet inddrevet.«²²

Strandfogeden stod i nært samarbejde med strandtoldbetjenten, der skulle tilse, at der ikke landedes toldpligtige varer på kysten, og at smugleri – en med kadrejeri nærbeslægtet virksomhed – ikke fandt sted. Heri var de fra 1798 ansatte lodser forpligtet til at være ham behjælpelige. Strandtoldbetjenten havde et lille landbrug, en jordlod, at leve af. Toldbetjent Møller kunne således 1820 anbefale en husmand i Horneby til Landhusloldningsselskabets belønning, fordi han havde været ham selv og flere behjælpelig med deres havers beplantning og forædling.²⁵ Strandfogeden lønnes med del i bjergelønnen, strandtoldbetjenten oppebar diæter under strandopsynet. Ved en stranding i 1842 lød således strandbetjent Aares regning for diæter og befordring på 34 rdl.^{22 26}

Der var også folk på lejet, som ikke direkte hentede deres næring fra havet. Mærkeligt nok nævner matrikelens efter søkrigen nøjagtigt de samme håndværkere som mandtallet fra 1588:²⁷ en bødker og tre skræddere, sikkert igen en slægtsbetegnelse, også slægtsnavnet Jyde genfindes. En smed, Jørgen Mouritzen, kendes fra 1737,²⁸ efter søkrigen stod Peder Pedersen i smedien ved Vestre Bæk.²⁹ Han har nok i væsentlig grad været beslagsmed for gårdene bag lejet, men også uundværlig for fiskerne i meget arbejde, selvom de stort set var selvhjulpne hvad angår daglige fornødenheder og redskaber. Peder Pedersens søn, Hans Pedersen, lod i 1854 opføre en ny smedie (nuv. bank) som et såkaldt »lerhus«, hvor ydermurene var stampet op i 50 cm's tykkelse af soltørret ler gravet op i grunden, en dengang stærkt anbefalet byggemåde.³⁰ En skomager har sikkert været uundværlig for fiskerne, hvis udgifter til langskafte søstøvler var så betydelige, at de indgik som en forventet besparelse ved de forskellige planer og forslag til havnebyggeri, som fra tid til anden verserer. Han hed i disse år Erland Hansen.²⁹

Den lille landbokommission for Frederiksborg og Kronborg amter af 1784 havde også taget sig levende af skolespørgsmålet, og 1789 forelå en samlet skoleplan for de to amter, der kom til at danne mønster for den landsomfattende skolereform 1814.³¹

Ved denne tid virkede i Hornbæk gennem mange år skoleholder Friederich Pilger,³² en indvandret brandenburger og tidligere kommandérsergent.³³ Han synes dog at have virket tilfredsstillende, fra 1801 kaldes han skolelærer, en betegnelse, der brugtes for lærere ansat efter den nye skoleordning. Det private skolehus var ifølge en ansøgning fra beboerne i 1770 allerede så brøstfældigt, at en ny bygning var påkrævet, men trods gentagne fornyede ansøgninger kunne en ny skole først 1816 tages i brug. Den lå bag skolebakken, hvor også skolelærerens jordlod på 6–7 tdr. land strakte sig. Den stod uændret til 1891.³³ Skolelærer var siden 1821 og mange år fremefter Niels Larsen, født 1794, med lærereksamen fra Jonstrup seminarium, ligesom de fleste lærere i Nordsjælland. Hans kone Kirstine Svendsen var en datter af skipper Niels Svendsen fra Hornbæk.²⁹ Biskop Mynsters visitatsnotater om Niels Larsen lyder 1836: »En indskrænket mand, men arbejdsom og tro, så fremgangen er god, i hovedregning endog højst udmærket«, et i Mynsters pen smukt vidnesbyrd. Der var da 123 børn i skolen, som alle undervistes af lærer Larsen; man forhandlede da også om at oprette et par nye skoler i Tikøb kommune, men de følgende år viser lignende høje elevtal.³⁴

Fra sandflugtens dage, da man havde ansatte »sandvogtere«, som skulle tilse flyvesandsbeplantningerne, nævnes endnu i 1800-tallet »Hornbæk Sandhus«,²⁹ men plantagen var nu vokset til, og en skovfogedbolig rejst.³⁵ Skovfoged Eskildsen tilsluttede sig lejets beboere, og han og hans kone nævnes jævnligt som faddere ved fiskerfamiliernes barnedåb.²⁹

Skolen i Hornbæk. Bygningen midtfor er skolehuset fra 1816. Bygningen til venstre opførtes 1881, da skolen blev 2-klassedelt. Skoleloddene strakte sig fra bækken i vest og hen til Sauntevej og fra hovedgaden i nord til en lille eng og sø, hvor banevolden nu går. Bygningerne afløstes 1911 af den da opførte nye skole.

Som et kuriosum kan nævnes, at Hornbæk i disse år talte en artillerist blandt sine indvånere, idet daglejer Niels Jensen i årene 1822–26 anføres i kirkebogen som »artillerist«.²⁹ Muligvis har han været tilknyttet Helsingørs borgerlige artillerikorps, der bestod af frivillige borgere, men også havde lønnede medhjælpere ansat. Det gav senere anledning til, at den spøgende benævnelse »tollerist« blev knyttet til hans efterslægt.³⁷

DEN NYE ALTERTAVLE

I livet på lejet indgik også kirken som et væsentligt led. Søens folk er bekendt for et både religiøst og nationalt sindelag. Siden indvielsen af kirkeskibet »Frederik VI« i 1809 var kort efter endnu tre andre kirkeskibe blevet ophængt i kølvandslinje midt ned gennem kirken.³⁸ I 1837, 100-året for kirkenes nyindvielse, besluttedes det, at kirken skulle have en ny altertavle, den nuværende, der forestiller Kristus og den samaritanske kvinde. Den blev malet af C. W. Eckersberg (1783–1853), der to gange havde arbejdet med rednings-

Kirkens indre med Eckersbergs alterbillede fra 1837. De statelige kirkeskibe er blevet vedligeholdt ved tilbagevendende kirkeskibsfester.

motivet fra Ewalds »Fiskerne«. En tvivlsom efterretning vil vide, at Hornbækfiskerne havde håbet, at kunstneren ville gentage motivet »omend i religiøs retouche« og blev skuffede over den konventionelle Kristusfigur, der blev resultatet.³⁹ Altertavlen blev fuldendt den 20. august 1838, så der kan ikke fæstes lid til den antagelse, at krofolkenes tvillinger, født i oktober måned, skulle have været Eckersbergs modeller til englehovederne over alterbilledet.⁴⁰ Andre efterretninger vil vide, at englehovederne skal være portrætter af fiskerdrenge på lejet.⁴¹ Altertavlen vakte en del opsigt i datidens kunstnerkredse, men har ikke gjort dybere indtryk på biskop Mynster, der 1844 visiterede i Hornbæk. I sin visitatsbog skrev han, at Eckersbergs nye altertavle var et »mådeligt produkt«. ³⁴ Med sine klare farver og fulde dagslys er alterbilledet i al fald et renfærdigt og typisk udtryk for Eckersbergs kunst.

TIDENS FESTSKIKKE

Det ensformige, stille hjemliv afbrødes af årlige fester med lang tradition bag sig; nogle kan føres tilbage til førkristen tid, men er siden blevet farvet og formet efter nye tiders tænkemåde. Den gamle skik at ride sommer i by for »år og fred« genfindes i Hornbæks pinsefest.⁴² Med blomstersmykkede flag drog byens ungdom i optog fra dør til dør for at samle bidrag til deres gilde om aftenen. Foran hvert hus plantedes flagene, og hele flokken istemte en vise, hvorefter nogle af versene lød:

Al verdens skaber mild og blid
– hør os som vi bede –
Vi priser glade årsens tid
– vær os alle nådig Gud med glæde.
Den vinter trang drev ud af land,
lad som' ren blid gå os til gavn.
Velsign fersk og saltet vand
med sild og fisk for kvind' og mand.
Nu ganger vi ad gårde,
vi kommer igen ad åre.⁴³

Det fortæltes, at visen var skrevet af en gammel lærer i Hornbæk, men den har fælles træk med den ældgamle majvise, som kendes fra hele Sjælland.

Af ældgammel oprindelse er også de helligtrekongers optog, som der berettes om fra Hornbæk. Tre drenge klædt i hvide skjorter og med rødt tørklæde om livet og høje papirshatte på hovedet gik helligtrekongersaften rundt i byen for at samle bidrag til ungdommens gilde. Den ene var malet kulsort i ansigtet; efter sagnet var den ene af de hellige tre konger neger. En af dem bar på en stang en papirstjerne, hvori der var anbragt et lys, og foran hvert hus sang de deres vise om Bethlehemsbarnet:

Godaften, godaften, både mand og kvinde,
husbonden og alt hans husgesinde.
Vi ønsker eder alle lykkeligt nytår,
for alle ulykker Gud eder bevar.
I Bethlehems stald da Kristus blev født,
de hellig tre konger var lystig og glad.
De nejed' sig og bukked' med stor attrå,
for de havde fundet et barn dér lå.
Vi ofrer for ham det rødeste skær,
for vi skulle have vor frelser så kær.⁴³

Derefter rakte de bøsser frem til en skærv, inden de gik videre.

Mindre fromt formede fastelavnsoptøget sig. Sangen ved denne lejlighed handlede især om de stadige gnidninger mellem ungdommen på lejerne. Hellebækkerne kaldtes »katte« og Villingebækkerne »haner«. Der blev da sunget:

De tvende fjender var kommet i nat,
den ene en hane, den anden en kat.
Og ho'det af hanen vi mægtigen tog,
og katten på flugt vi priseligt jog.
Og vil I ikke tro, at dette er sket,
så kan I få ho'det for øje at se.⁴³

Her fremvistes et afhugget hanehoved, som de pikkede på vinduet med.

Visen sluttede med i et vers at indbyde pigerne til fest og med at bede om bidrag hertil. Hvad visen ikke nævner er, at de andre lejer også havde deres øgenavn til hornbækkerne, de kaldtes »rotterne«, og der udkæmpedes langt op i tiden drabelige slag mellem lejernes ungdom.⁴⁴

Det var også i mange år skik, at lejets ungdom ved sankthans drog til Kildekrog og pyntede kong Haagens kilde med blomster og sten. Den sprudlede frem på strandbredden neden for Femhøje, hvis anseligste høj kaldtes kong Haagens høj. Om kilden fortaltes følgende: En kvinde i Hornbæk – nogle sagde en krokone – som i mange år havde været bundet til sengen af sygdom, havde i en drøm fået vist et sted på stranden, hvor hun skulle grave. Hun lod sig da bære ned til stranden, fandt stedet, som hun havde set, og da man gravede, sprang kilden frem. Ved at bade sig i den blev hun rask.⁴⁵

SAGN OG OVERTRO

Disse festskikke kendes i noget lignende form flere steder fra. Det samme gælder også beretninger om de væsener, man opfattede naturen befolket med. Sønikke var navnet på et stort uhyre, der holdt til i Hornbæk sø,⁴⁶ og Bækkemanden boede i Østre Bæk. De viste sig undertiden begge to i hesteskikkelse. Bækkemanden kom således med et skrækkeligt hyl ud af »Jens Bjørs den urene pil« som en hvid hest, der fór gennem lejet hen til Vestre Bæk og tilbage igen.⁴⁷ Rædelige gespenster færdedes rundt omkring, når mørket faldt på, en hovedløs mand gik og vogtede en skat i plantagen,⁴⁸ to uhyggelige skikkelser, »den blodløse og den benløse«, stod på lur i de mørke gyder efter kirkeklokkens sidste bedeslag.⁴⁹ Over hovedet på vandreren fór kong Volmers vilde jagt fra Gurre til Søborg med ildfnysende heste, halsende hunde, kæderaslen og bøsseskud.⁵⁰ Gik man ved stranden om aftenen, kunne det ske, at strandvaskeren kastede sig på ryggen af én og først forsvandt, når man kom

Bådeophalinger var et fællesforetagende, som afvikledes med en vis festivitas og et lille traktement.

ind under det hjemlige tagdryp.⁵¹ Ved Troldhøjen blev folk vildfarne og vidste hverken ud eller ind, men hvis man efterlod et klædningsstykke i nogle buske, der voksede på højen, var fortryllelsen hævet, eller det hjalp, blot man vendte vrangen ud på vesten eller en vante.⁵² Hvor meget man troede på alle disse væsener, er det i dag vanskeligt at sige noget om, men undertiden har tvivlen da meldt sig, som da en kone engang havde set Bækkemanden; da hun fortalte om det, lo folk af hende, men – tilføjes det – hun selv blev altid i den tro, at det var Bækkemanden, hun havde set.⁵³

Også disse naturvæsener er kendt mange steder fra, men traditionen rummer også efterretninger af afgjort lokal oprindelse med rod i Hornbæk. Det gælder fortællingen om spidsrodsrenden: Fra kroen til Vestre Bæk gik en rende med dette navn. Når nogen havde forset sig, skulle de løbe nede i den, mens fiskerne stod langs renden og slog den dømte med piske. En fisker, der var blevet far til et barn, ville ikke gifte sig med pigen, han måtte derfor løbe tre gange spidsrod i kirketiden. Pigen skulle imens gå seks gange aved om kirken med en ræverumpe bundet bagpå og sidde uden for kirken under gudstjenesten på den såkaldte smædesten, og alle havde lov til at håne hende og spytte på hende, men krokonen ynkedes over hende, satte sig ved siden af hende og trøstede hende.⁵⁴

Et gengangersagn har også lokalkolorit og historisk korrekt baggrund: Før Hornbæk havn blev bygget, måtte fiskerne daglig trække bådene på land. Når de store både en gang eller to om året skulle på land for at gøres i stand, samlede alle byens mænd og hjalp til, og bagefter vankede der en dram med ost og brød. Ved en sådan ophaling sprang en trosse og ramte en mand i hovedet, så han blev dræbt på stedet. Manden, kaldet Per Tøffelmand, blev båret hjem til sin kone, Pernille Tøffelmands. Nogle dage senere blev han begravet, og alle fiskerne fulgte ham til graven og drak gravøl på kroen, hvor det gik lystigt til. Men Per Tøffelmand fik ingen ro i sin grav. Ved midnatstid hørte Pernille noget pusle ved døren og gå op ad stigen til loftet. Det gentog sig flere nætter, så hun tilsidst fik en nabokone til at sove hos sig. Ved midnat hørte de det ganske rigtigt, ind ad døren, hen til sengen og op på loftet, så forsvandt det igen, men konerne sov ikke mere den nat. Næste morgen gik de op på loftet, og der så nabokonen Pers tøj hænge ved skorstenen, hun gik hen og ledte i det og fandt alle Pers penge, som Pernille ikke havde kunnet finde. Og nabokonen sagde: »Se så, nu får Per min sæl nok fred i sin grav!«. Siden den tid kom Per Tøffelmand heller ikke mere.⁵⁵

Denne række kulturlevn, som takket være folkemindesamlere er blevet bevaret for efterverdenen, kan passende afsluttes med den lokalpatriotiske ønsketænkning, som kommer til udtryk i »Sibyllens spådom«: Hornbæk skal blive en købstad og Helsingør et fiskerleje.⁵⁶

Således levede man på lejet sit eget liv i disse åringer og førte sin upåagtede, ofte hårde eksistenskamp under afsondrede forhold. Velnok var enkelte helsingørske velhavere begyndt at »ligge på landet«,⁵⁷ og hist og her på lejerne var enkeltværelser og smålejligheder at få til billig pris for sommeren, men landliggerne var få og fornemme, og deres sommerophold øvede ingen indflydelse hverken på den indre eller den ydre tilværelse i Hornbæk. Man fulgte endnu ganske sine egne veje.

OPBRUDSÅRENE EFTER MIDTEN AF 1800-TALLET.

KRIGENE 1848–50 OG 1864

Den ret isolerede tilværelse fortsattes i Hornbæk nogen tid efter århundredets midte, selvom man også her oplevede den nationale spænding, der i disse år udløstes i de to slesvigske krige, som også mange hornbækkere gjorde med. En del indkaldte fra Hornbæk var ombord på linjeskibet »Christian VIII« under dets tab i Eckernførde fjord 4. april 1849. Besætningen nåede at blive sat i land, før skibet sprang i luften, men blot for at blive ført i fangenskab i Glückstadt. Blandt dem var Jens Chr. Andersen (1837–77), der har fortalt om det i efterladte optegnelser.¹ Han nævner også Niels Bækker Larsen. Desuden skal Niels Peter Mogensen og Niels Petersen have været med ombord.²

En særpræget indsats i krigen ydede kaptajn Niels Jensen Pii (1812–1908), der førte skonnerten »Søridderen« af Helsingør.³ Den blev straks ved krigsudbruddet af rederne, kaptajn Pii var parthaver, stillet til marinens rådighed, og udrustet med kanoner bistod den i den følgende tid orlogsskonnerten »Delfinen« med at opbringe prøjsiske skibe i Kattegat. Senere på året deltog den i blokaden af Hamborg, men kom snart efter atter i fragtfart, hvorunder den gik tabt ved strandning på Jyllands vestkyst.⁴

Den politiske uro fortsatte, og i 1861 var 15 hornbækkere indkaldt, en del lå på kanonbåd nr. 16 i Tønningen. Det kedsommelige liv her er skildret i »et rim hjem til Hornbæks piger« af Svend Johansen.⁵ I 1864 blev det atter alvor, og indkaldelserne ramte igen. Jens Petersen (f. 2–3.1840) var ombord på »Tordenskjold«, Peter Andersen (1836–85) på linjeskibet »Frederik VI«. Peter Nielsen Pii, senere kaptajn, var topgast på admiral Suensons flagskib »Niels Juel« under Helgolandslaget d. 9–5.1864. Topgasten valgtes blandt et skibs bedste matroser og havde det daglige opsyn med skibets takkelage. Blandt andre krigsdeltagere nævnes slagter Niels Poulsen, bådbygger Niels Olsen, fiskerne Kristian Erlandsen og brødre Mogens, Niels, Johannes og Erik Ynsen (egl. Jensen).²

Efter krigen kaldte Peter Andersen i spøg sin båd »Danmark« for »Schwarzenberg« og Johannes Jensen, kaldet »Stokkepræsten«, der sejlede »Haabet«, kaldte sin for »Radetzky«, efter to østrigske skruefregatter, som deltog i Helgolandslaget.⁶

I krigens spor hører man om landligere i Hornbæk, et par krigsinvalider, som kom sig godt på kroen,⁷ men snart efter må egentlige badegæster have søgt til Hornbæk, for fra 1868⁸ ses de første badehuse på stranden og snart efter også kroværtens badebro.⁹

JAGTMINDER

Hornbæk lå i udkanten af Frederiksborgs og Fredensborgs kongelige udflugtsområder, men plantagen har i al fald tiltrukket den kongelige jagtinteresse. Således skal et kongeord af Frederik VII have givet anledning til navnet »Ørnereden«, som en tid var i brug om den nuværende »Lysthusbakken«. En gang Frederik VII holdt jagt frokost her, og vildtet lå til parade nedenfor, skal han have sagt: »Nu sidder jeg som ørnen på sin rede!«¹⁰ Stedet kaldtes også tidligere »Kaptajnens Bænk«. Efter en natlig stranding mellem Ellekilde og Hornbæk reddede kaptajnen sig ene mand i land, og - siges det - han slæbte sig op til denne bænk, hvor man senere fandt ham død.¹¹ Det nuværende navn »Lysthusbakken« skal hidrøre fra, at senere jagter afsluttedes med, at det kongelige selskab her lod sig trække op ad skrænten for at holde frokost på højen.

Blücherstenen ved det af NESA ryddede bælte til højspændingsledninger ved 9 km stenen lige syd for Strandvejen bærer indskriften: F. v. Blücher – 22. Novbr. 1864. Det er et minde af mere privat natur.¹² Den nævnte dag afholdt Christian IX konge jagt i plantagen, og general F. Blücher (1809–71), der dengang ansås for landets bedste jæger, havde her sin post ikke langt fra kongen. På vej fra sin post ved jagtens afblæsning faldt han så uheldigt, at han brækkede benet. Da anden sygdom siden stødte til, blev det hans sidste jagt, og hans ven skovrider Krogh, Kronborg 1. skovdistrikt, lod stenen rejse på den store Nimrods sidste post.¹³ (Under besættelsen fandt tyskerne stenen med det tysskklingende navn og ville give den en mere værdig placering nede ved Strandvejen; det blev dog forhindret, men i forbindelse med NESA's arbejde skal den være flyttet noget). Stenen er dog vel bevaringsværdig som et minde om konge jagterne i plantagen.

Et lignende minde, som dog ikke er bevaret, er Kejsertæret, en birk, hvori den russiske kejser Alexander III (1881–94) har indskåret sit kronede monogram A III.¹⁴ Det har endnu inden for mands minde kunnet ses, men siden er barken med navnetrækket afstødt. Birken må søges i området, der kaldes Kejsermosen.

For botaniske og ornitologiske »jægere« rummer Hornbæk plantage flere sjældenheder, som den opmærksomme iagttager med interesse herfor kan opspore.¹⁵

To linjer følges herefter jævnsides i sidste halvdel af det 19. århundrede, dels lejets udvikling til en mere moderne fiskerby og dels dets overgang til egentligt bade- og feriested, de sidste maritime udfoldelser, der i Hornbæks senere historie overskygges af de mere merkantile.

En mole med en pælerække ud i vandet fra stranden, muligvis en rest af Hornbæk Bro fra 1820, var al den beskyttelse, der kunne gives fartøjerne på stranden i Hornbæk, så da havnen i Gilleleje blev åbnet 1870, og Snekkersten også var begyndt på havnebyggeri, vaktes fornyet interesse i Hornbæk for den gamle havnesag. Et projekt blev udarbejdet, og man søgte i 1872 Tikøb sogneråd om støtte til det. Fabriksejer Valdemar Culmsee, Havreholm papirfabrik, stod som financier, og kroejner Mogens Petersen var en drivende kraft. Sognerådet bevilgede 1.200 rdl. fordelt over årene 1873–75 til Hornbæk havn.¹⁶ Hermed kunne der skrides til udførelsen, som i høj grad påhvilede fiskerne selv, der var godt vant med stenarbejde fra andet havnebyggeri, men der var brug også for privat støtte, og allerede samme år 1875 som havnen indviedes, afholdtes den første havnefest med basar, kapsejlad, optræden, vaffelbageri og dans i fakkelbelysning. Såvel fastboende som sommergæster medvirkede og deltog, og der indsamledes en god sum til havnens drift. Siden er havnefester blevet en nødvendig årlig begivenhed.

Den daglige administration overlod man til Lars Kuhlmann, der blev Hornbæks første havnefoged. Han var anset blandt fiskerne for sin klogskab og boglærdom, men var ved en rygskade forhindret i at tage praktisk hånd med ved fiskeriet.¹⁷

AF LARS KUHLMANN'S OPTEGNELSER

Fra en oldermandsprotokol,¹⁸ han sirligt førte gennem mange år, meddeles her hans »kortfattede Beretning angaaende vore hjemlige Forhold« fra året 1880 (let tillæmpet moderne retskrivning):

»Til at bygge en østre arm til vor havn og begyndelsen til et glacis ved den nordre mole er anvendt 5240,33 kr. De store udgifter hertil er følgende: til nedramning af pælene og stenslæmpning er brugt 691 mand a 66 øre pr. dag = 456,06 kr. Købt tømmer fra skovene for 811,36 kr., kørsel 88,80 kr., tømmerarbejde 480,07 kr., smedens arbejde 318,08 kr.

Sten leveret fra land 36½ favn à 14 kr = 511 kr. Søsten leveret af vore egne både 141½ favn à 14 kr. og ført med pramme 21 laster à 10 kr.: 2.191 kr.

Fiskeren Lars Kuhlmann har som Hornbæks første havnefoged efterladt en fyldig beskrivelse fra sin embedstid i en oldermands-protokol om fiskeriets udvikling. Blyantstegning af Viggo Johansen (privateje).

Vejret hele forsommeren og lige til 20. sept. har været stadigt og meget godt. Der har været fem både og har fisket sild i Isefjorden og haft en indtægt af 30 til 38 kr. pr. mand. På Anholt var to både på rødspættefangst med en indtægt af ca. 14 kr. pr. mand. Makrelfangsten var meget simpel. D. 22. juli begyndte vi at sætte sildeneringer, som varede til 15. okt. Her fiskedes med 23 både med en besætning af 83 mand, de bedste fangstdage var 4.–5. sept. begge dagene tilsammen fangedes 2.800 ol sild (1 ol var 80 sild!), 1. okt. ca. 3.000 ol. September måned var indtægten af fiskeriet 19.135 kr. Sildefiskeriets samlede udbytte var 31.000 ol sild, betalingen herfor 32.300 kr., gennemsnitsprisen 1,05 kr. pr. ol.

Vejret var hele efteråret uroligt og stormfuldt. 1. novbr. strandede i snefog og storm af n.ost en tysk skonnert »Anna« af Pappenberg med en ladning svovlsyre, bjergelønnen var 1/3 af skib og last, som sluttedes af bjergnings-selskaberne Svitzer, som fik 35%, og Bien-selskabet 30% og Hornbækkerne 35%, som blev en betaling af 6 kr. pr. mand à 105 parter.

8. novbr. om aftenen med norden storm drev en ballastet hollandsk kuf i land, den blev rigget af, inventarieret solgt ved auktion for omtrent 1800 kr., skroget 130 kr. Her bestemte øvrigheden bjergelønnen, som varede til 15. febr., inden resultatet kom, der var 1/3 af bjergesummen, hvoraf vi fik 4¹/₂ kr. pr. mand.

16. januar begyndte stærk frost, så vi siden den tid har haft stadig is i vore farvande. Vinterfiskeriet har været aldeles intet, så man fristes til at tro, fisken er forsvundet på vore fiskestrækninger. Den samlede fortjeneste herhjemme, på søen og fiskeri fra 9. febr. 1880 til 26. febr. 1881 er 44.315 kr. til samtlige Hornbækfiskere. Havnens indtægter har været: af fremmede både, frivillige bidrag og bropenge af forskellige 161.30 kr. Havnekassens beholdning til at arbejde med i år er 1.954 kr.«

(Årsopgørelsen i februar fandt sted samtidig med oldermandsvalget hver fastelavns mandag.)

NYE BÅDTYPER

Havnen littede og begunstigede i høj grad fiskeriet, og der blev nu bygget kvaser i Hornbæk, en ny, større bådtype, som man takket være havnen kunne tage i brug. De var indrettet til transport af levende fisk, især rødspætter fra Anholt, idet de var forsynet med dam, en slags indbygget hyttefad. Kvaserne gav både større fangster og længere farter.¹⁹

Allerede inden århundredskiftet skete et nyt afgørende fremskridt med kvasernes motorisering. Først blev de blot forsynet med en mindre 2 HK's motor til brug ved indhivning af slæbevod, men snart tog man også motor-kraften til hjælp ved fremdriften. I begyndelsen brugtes en påmonteret skrue, der blev drevet ved udvendigt cykelkædetræk, men efterhånden blev kvaserne forsynet med fast skrueakse gennem agterstavnen og kraftigere motorer, så de var mindre afhængige af vejret. Et motorværksted på havnen blev nødvendigt.²⁰

Disse større og flere mindre tekniske forbedringer ændrede i løbet af få år helt fiskeriets hidtidige vilkår og organisation, velstanden voksede og søsikkerheden øgedes, selvom søulykker stadig kunne indtræffe. Således ramtes Hornbæk af et alvorligt tab, da kvasen »Tordenskjold« i stormen d. 2.–3. dec. 1898 totalforliste ved Anholt, hvorunder hele besætningen på fire mand omkom: Niels Andreasen, 48 år, der efterlod sig hustru og syv børn under 18 år, broderen Carl Andreasen, 38 år, der efterlod sig hustru og tre ligeledes mindreårige børn, Peter Christoffersen, der efterlod sig hustru, men ingen børn, og den ugifte August Andersen.²¹ Det lykkedes to andre kuttere fra Hornbæk, »Fisken« og »Svanen«, med tab af alt grej at nå ind til Helsingør, Hornbæk kunne ikke anløbes. Også med det mere avancerede udstyr var havet stadig en farlig arbejdsplads.

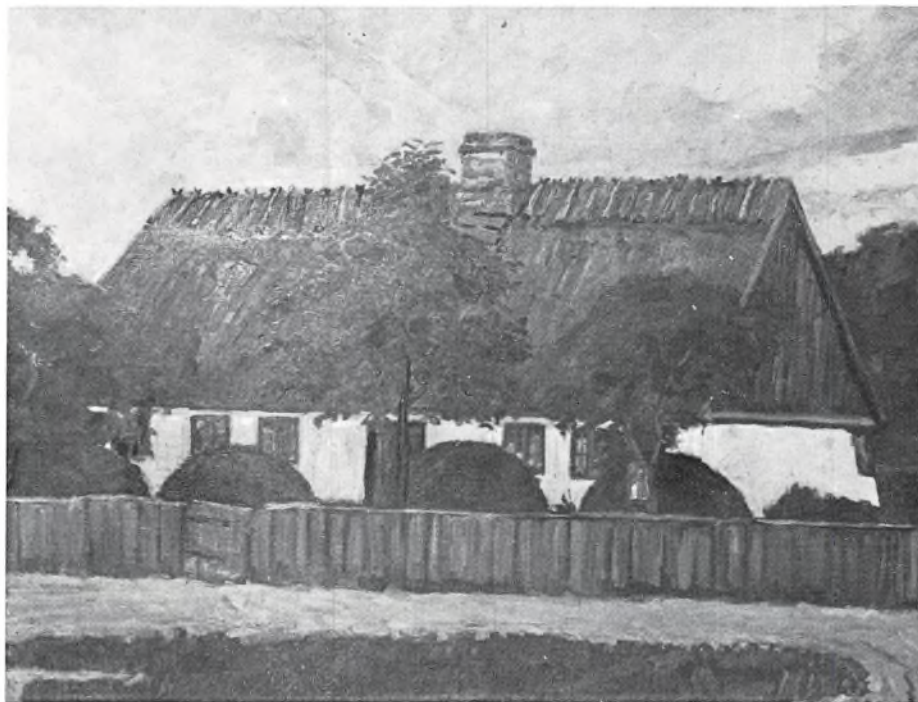

Gammelt fiskerhus nuværende Øresundsvej 24 ud for Lodsensvej, lodskikkerten opbevarede under den lille hylde på gavlen. Foto 1889 af kunstfotografen Vianna de Lima.

ET GAMMELT HORNBÆK FORSVINDER

Men med den nye tids frembrud måtte meget gammelt vige, det øgede tempo tillod ikke, at man kunne holde det i hævd. Det gælder således kirkens blok, som siden omkr. 1700 havde haft sin plads på stranden. Efter Hornbæk-fiskernes ønske om, at »den ved stranden anbragte kirkeblok enten måtte blive borttaget eller skænket til byen«, bevilgedes det 1876, at dens gaver fremtidigt måtte tilfalde »trængende på fiskerlejet«. Den blev snart efter »borttaget«. ²² Samlingsstedet Stokken bestod vel endnu nogle år længere, men kort efter 1900 måtte også den gamle bænk vige for kravet om plads for trafikken på havnen.

Det gamle tudehorns »astmatiske brøl« blev også bragt til tavshed kort efter havnebyggeriet. Ved istandsættelsen af de større både var der blevet »tudet sammen« og alle havde deltaget i ophalingen med efterfølgende traktement af ostemad og dansk brændevin, ²³ men i 1878 indsendte lærer Nielsen, Horn-

»Ellekildehuset« opkaldt efter familien, der beboede det, lå, hvor senere blikkenslager H. V. Olsen byggede huset Ndr. Strandvej 336. I dets opgang hænger nu dette maleri udført af malermester Sildorf, Hornbæk. Et andet maleri viser huset set fra stejlepladsen. Husets nedrivning skete under Nationalmuseets medvirken. Det er opmagasineret i Frilandsmuseet i Lyngby.

bæk, byhornet til Dansk Folkemuseum i Lyngby, hvor det nu opbevares. Det er et såkaldt studehorn, 42 cm langt og forsynet med en kobberplade om den tynde ende. Dets overflade er fyldt med indridsede initialer og årstal, spændende fra 1791 til 1830.²⁴ Det er vel muligt, at dette horn stammer fra landsbyens fire gårde, og at et andet horn har været anvendt af fiskerne, men der er ingen tvivl om, at også det i disse år er gået ud af brug.

Også de gamle festskikke forandredes. Den lokale pinsefest gik af brug, og man drog i stedet til Hamtermølleskoven ved Hellebæk, hvor festen 2. og 3. pinsedag med udspring i våbenfabrikkens svendegilde antog præg af dyrehavsbakke med gøglere, luftgynger, honningkageboder, kraftprøver, dansebod osv., som samlede folk fra hele Nordsjælland og fra den anden side af Sundet.²⁵ Fastelavnsløjerne skiftede også karakter. Børnene samledes til tøndeslagning ved en vejjudvidelse, hvor nu Lochersvej munder ud i Strandvejen, drengene ofte udklædt i pigetøj. Om påsken blev der »trintet grønkogte påskeæg«, og i plantagen byggede drengene påskehytter, som de holdt hemmelige for hinanden.²³

»Munkehuset«, nuværende Havnevej 12, har navn efter hornbækfamilien Munk. En ukendt tegner har her skildret husets indre, der oprindeligt kun bestod af denne store stue og et enkelt lille kammer. (Privateje).

Hornbæk lodseri, der i 1833 var blevet underkastet nogle ændringer, men i alt væsentligt var organiseret, som det var sket i 1798, mærkede også den nye tid. Efterhånden som dampskibsfarten slog igennem, dalede lodsningernes antal år for år, og henimod århundredets slutning fandt der kun en enkelt lodsning sted årligt fra Hornbæk lodseri, som derefter nedlagdes 2. marts 1900. De afskedigede lodser var alle over 60 år, og de beholdt deres lønninger ved lods-væsenet,²⁶ men med lodseriets ophævelse forsvandt et erhverv, som havde kastet en vis glans over lejjet, og som man med stolthed tro havde udført.

GAMLE »DANMARK«

I 1876 mistede Hornbæk endnu et af sine ærværdige klenodier, idet jagten »Danmark« blev solgt. Den var bygget i Hornbæk allerede 1809, sandsynligvis som kaperbåd; den var i al fald kendt for at være meget velsejlende, og i dens nedgangskappe stod der: »Danmark jeg heder, paa Søen jeg glider, gen-

Jagten »Danmark« bygget i Hornbæk 1809, sandsynligvis som kaperbåd. Siden brugtes den til postfarten fra Hornbæk til Anholt. Dens omtumlede skæbne førte den sidst til Stockholm, hvor den endte som fiskeudsalg. (Foto af model i Gilleleje museum, bygget af maskinfabrikant Carl Petersen).

nem jeg jager, Gud mig ledsager«. Den sejlede i mange år på Anholtruten. Den beskrives som »klinkbygget, sort side med grøn gang og agterspejl«. I 1859 kom dæksbåden »Danmark« til Hornbæk, købt af Peter Andersen (»Store Bjørn«), og siden den tid hed jagten gerne »Gamle Danmark«. I 1868 overtog Peter Andersen Anholtfarten med sin dæksbåd under splitflag for postvæsenet med proviant og post. Under turen, som foregik en gang om måneden, var der tilsyn med forskellige sømærker. Dermed kom jagten ud af sin gamle fart, og i 1876 blev den så solgt til Gilleleje. Men her kom den til at gøre de nye tider med, 1885 blev den ombygget til kvase. »Skal gamle Danmark nu være kvase, så kan hver snottet dreng blive konge«, sagde man, men den siges at være den første kvase, der brugte snurrevod ved Anholt. Senere kom den til Helsingør, hvor den 1911 fik motor. I 1918 solgtes den til Stockholm, hvorfra den sidste efterretning lyder, at den blev anvendt til fiskehal. Man kunne næsten have undt gamle »Danmark« et smukkere endeligt, som sin navne dæksbåden »Danmark«, der forliste den 25. nov. 1929 på Fyns nordkyst, men det skulle altså blive »strådøden« som fiskebutik.²⁷

I årene omkring 1890 opholdt den brasilianskfødte tysker, Arthur Vianna de Lima, naturfilosof og matematiker, sig som sommergæst i »Sømands Hvile«. Hans fotografier fra Hornbæk blev udgivet i 4 kunstmapper i Berlin 1890: Nach der Natur. Momentbilder. De vakte stort bifald i kunstkyndige kredse. Disse mapper har fra Det kgl. Bibliotek forgæves været eftersøgt, men synes gået tabt. I Hornbæk er bevaret dette samleark med billeder fra det myldrende liv på havnen og ved stranden, en bådophaling, lodser på udkik o. s. v.

I de samme år som denne udvikling inden for fiskeriet fandt sted henimod og omkring 1900, foregik Hornbæks overgang til feriested. Ålsgård-Ellekildekysten var ved at være godt befolket i ferietiden, og de som yndede mere uberørte omgivelser – ikke mindst kunstnere – søgte videre nordpå, og her lå Hornbæk med kirke, gyder og gader dybt i sand, lejets eneste farbare sidevej gik ned mod kroen,²⁸ og fra de stråttækte rønner og sandede haver duftede det »velsignet af gris og fjerkræ og rådden agn«. ²⁹ Den primitive livsform og de afvekslende naturomgivelser bød her en kultiveret overklasse megen idyl at sværme for, og for kunstnerne blev Hornbæk en forskole for Skagen.

Kunstnerbesøgene går helt tilbage til omkr. 1800,²⁹ men ved 1870 tager de fart og når deres højdepunkt med den store kunstnersommer 1873,³⁰ da seks unge malere en skønne morgen følges i toget fra København til Helsingør og efter at have beset Kronborg tager turen til Hornbæk kro tilfods – kroens vogn havde dog afhentet deres rejsegods. De slog sig ned hos kroejer Mogens Petersen (d.y.) og hans svenskfødte hustru Anna Eline f. Malmstrøm, som var krofolk 1868–1889 i Hornbæks opbrudstid.³¹ »Stedet er dejligt, og fiskerne smukke, herlige, elskværdige mennesker, som var glade for det liv, vi satte på byen«, skrev en af dem hjem. Både natur, befolkning og opvartning betog dem. To af dem havde allerede før været i Hornbæk og skulle komme der gennem flere år, Viggo Johansen (1851–1935), der især skildrer Hornbækfolkene i deres stuer, og P. S. Krøyer (1851–1909), som i højere grad maler dem ved arbejdet og i det fri. Udover deres billeders kunstneriske værdi er der med dem bevaret en række levende skildringer fra den tids Hornbæk både hjemme og ude. Hertil kommer en række portrætter, i flere tilfælde af navngivne hornbækkere, så der fra kunstnerens besøg findes en nuanceret og intim Hornbæksskildring, der er langt mere talende end ord.

Få år efter fandt dette 1870'ernes Hornbæk endnu en skildrer med Holger Drachmanns »På sømands tro og love« (1877), der fortæller om livet i Fiskebæk, en let omskrivning af Hornbæk, vel med større kunstnerisk frihed over for emnet, end malerne kunne tiltage sig. Klassisk er skikkelsen »Store Bjørn« blevet, hvis model, fisker og postfører Peter Andersen (1836–85) også Krøyer har gengivet. I Drachmanns billede af – som det noget nedladende lyder – det skikkelige fiskerleje, træffer man også landliggerne: »De fremmede kom så nogenlunde af sig selv, herfor indestod det hyggelige gæstgiversted, som har anskaffet badehuse. De gamle og midaldrende fiskere begyndte at spekulere med deres huse og smålejligheder, og byen fik et sving på sig af opkomst ud over det, som fiskeriet og søen ellers bragte«. ³²

Tangkøring, måske endnu en de Lima optagelse.

Hornbæks ry – rent malerisk og kunstnerisk – blev således fastslået i 1870'erne af Krøyer og Drachmann, men mere blivende tilknytning fik Carl Locher (1851–1915), der kom til Hornbæk få år senere, men blev fastboende i en lang årrække i »Det hvide Hus« øst for havnen lige ud i stranden. Selvom også han har efterladt sig en kunstnerisk produktion med levende træk fra lejet, er det dog hans hjælpsomhed og venlighed, der har skaffet ham en blivende plads i Hornbæk med navnet Lochersvej. Han var altid rede med råd og dåd ved udfærdigelse af skrivelser for lejets beboere til myndigheder om bevillinger og lån.³³ Ved kirkeskibsfesten 1891 faldt det naturligt, at han tog ordet, men også han slog sig senere ned på Skagen, hvor hans grav findes prydet med en stor sten hentet på Hornbæk strand.

Kroen, hvor Drachmann og Krøyer holdt til. Den trelængede bygning rummede købmandsbod, skibsprovantering, skænkestue, keglebane, gildesal, gæsteværelser, stalde o. m. m. Den måtte senere vige pladsen for det bindingsværksbyggede badehotel, som afløstes af 30'ernes cementkolos, nu Fysiurgisk Hospital.

P. S. Krøyer: Fiskerne ved stokken, 1875 (s. 74) findes i reproduktion i mange Hornbækhem endnu. Siddende fra venstre: Kristoffer Petersen, Hans Nielsen, Tollerist (efter faderen, der var artillerist), Mogens Pedersen Hul, broderen Anders, Søren Slettebo (kaldes af nogle Møller Grub), Jens Larsen, kaldet Mågen, og noget skjult Per Svendsen (Svend til Pers), stående midtfor Jens Svendsen med tilnavnet kong Haakon og endelig Kristian Korneliussen, kaldet Spillemand efter faderens bestilling. Hans Nielsen var død 1873, før billedet blev færdiggjort. Kristian Spillemand og Anders Hul omkom ved en skibsuplykke i 1889. Følgende velformede digt om Stokken er skrevet af Sofie Andersen, Hornbæk, gift med Valdemar Andersen, en af Store Bjørns sønner:

Farvel, farvel, du gamle stok,
nys faldt det sidste bræt,
nu har du stået længe nok
for byen kun en plet.

Hvem tænker vel på minder her,
i vor moderne by!
Væk med det gamle råbes der,
op, plads for al det ny!

I hundreder af år du stod,
du gamle stokkebænk,
hvor fiskerne lidt hvile tog
i læ for storm og stænk.

Var kampen hård for dagligt brød
tit for den djærve flok,
så altid dog lidt skæmt der lød
ved Hornbæk gamle stok.

Og digtere og malere
dig brugte til model.
Men ak, den tid er længst forbi,
du gamle stok, farvel!

HORNBÆK SOM FERIELAND

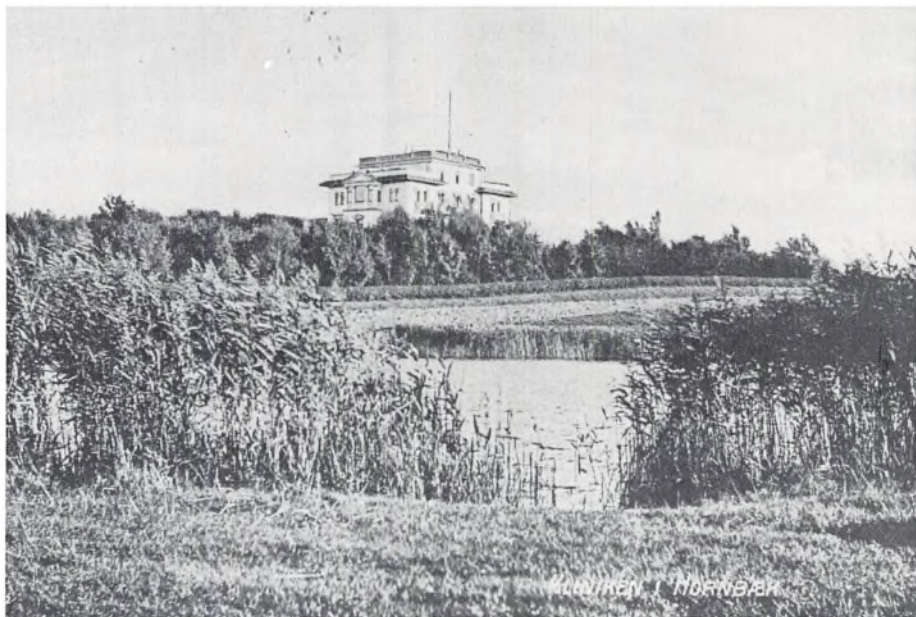
HORNBÆK BLIVER BADESTED

Således udfoldede livet sig engang i århundredets begyndelse på Hornbæk strand. (Det kgl. Bibliotek).

Sammen med kunstnerne – eller i deres spor – søgte en stigende strøm af landligere til Hornbæk, hvis beboere i årene omkr. 1900 mere bevidst medvirkede til byens omskabelse til badested. Da Holger Drachmann i 1908 for stedse lukkede sine øjne på dr. Brünniches klinik på bakken ned mod søen, var kunstnerens Hornbæk blevet taget i besiddelse af landligerne. Hornbæk havde skiftet ansigt.

Vel blev lejets gamle gadeforløb uændret, men en tiltrængt fornyelse af bebyggelsen fandt sted takket være den velstand, som det forbedrede fiskeri og de mange sommergæster førte med sig, så kun få af de gamle huse er bevaret.¹ Tendensen fra de første landliggerår, kendt på hele Øresundskysten, at indrette udhusene til familiebeboelse for sommermånederne og udleje den egentlige bolig til landligerne,² satte sit præg på nybyggeriet, så der ligefrem opførtes mini-huse ved siden af beboelsen, små annekser beregnet til sommer-

Dr. E. Brünnichs klinik på bakken ned til søen åbnedes 1905 og blev et søgt kursted, indtil den i 30'erne ombyggedes til hotel Bretagne. Striden om den attraktive grunds udnyttelse, »Bretagne-sagen«, synes nu afsluttet. (Det kgl. Bibliotek).

bolig for familien, et træk, der giver denne nye bebyggelse i Hornbæk med sin rigdom af gavle et livligt særpræg, som endnu er bevaret ved de ældre huses istandsættelse til feriehus.

Men byggegrundene var billige og megen bebyggelse »vildtvoksende«, så en henvendelse fra Hornbæk underskrevet af 25 håndværkere, forretningsfolk og fiskere og tiltrådt af villaforeningens formand etatsråd P. Bentzon til Tikøb sogneråd foreslog 1903 et bygningsreglement for kystområderne. Den endelige byggevedtægt foreligger dog først i 1908, men nye områder blev bebygget, således østre side af A. R. Friisvej – tidligere 1. Tangvej – senere benævnt efter frk. Anna Regine Friis' pensionat. Hertil kom området ned mod søen, den tidligere Birkehav syd for den nuværende banelinje. På det senere Kystvej-Skovvej-område skød villaer op som sommerbolig for velstående Københavnerne; den Bentzon-Drachmannske familiekrede havde her været banebrydende. Dette område af »den lille plantage« henlå som kratkov, og takket være overretssagfører Plockross, der i 1890'erne havde bygget en del villaer her, bevaredes det skovmæssige præg i det begyndende villakvarter, en linje der er fulgt op af senere villabyggere.³

I april 1905 havde den kendte læge dr. med. Einar Brünniche (1866–1932) åbnet sin private nerveklinik ved Hornbæk sø. Den nåede snart anseelse også ud over landets grænser og blev et søgt kursted ikke mindst for forfatter- og kunstnerpersonligheder fra de nordiske lande. Allerede i okt. 1905 knyttedes læge Johan Larsen til dr. Brünniches klinik som reservelæge, og et par år efter overtog han læge A. C. Reiersens lægepraksis i Hornbæk. Han knyttedes også til prinsesse Margarethes kystsanatorium for børn ved Kildekrog. Disse kursteder var med til at gøre Hornbæks navn kendt som feriested.³³

FORRETNINGSLIVET

Havnevejens udmunding ved havnen før vejudvidelsen. En rest af Stokken ses til venstre. (Det kgl. Bibliotek).

En lang række forretninger skød samtidig op, begunstiget af denne udvikling, og en ny bykerne opstod langs den gamle landevej.⁴ Ældst er nok Niels Jensens købmandshandel fra 1889. Han kom til byen som mejerist og var gårdmands-søn fra Leedgård i Bistrup, hvorfra han senere tog navn. I 1894 opførtes den nyligt sløjfede bygning, overtaget 1928 af sønnen William Leedgaard. I 1918 havde familien åbnet en filial i Kildekrog bestyret af sønnen Arthur, og endnu en søn, Poul, etablerede sig i Hornbæk med en kolonialforretning.

Hotel »Bondegården«s restaurant engang i 1920'erne. Navnet hidrører fra, at den engang blev drevet af gæstgiver Bonde. I det store vejkruds ses her genforeningsmonumentet formgivet af Axel Locher. Det har siden måttet vige pladsen for trafikken og har i en mere beskeden form fået plads på A. R. Friisvej.

I 1899 oprettedes »Tjalken«, udvidet 1901, af forfatteren Alexander Svedstrup, der selv tegnede dens bomærke, den hollandske tjalk, som han opfattede som en forårsbebuder (i romanen Erik Gudmand). Forretningen bestyredes af Chr. Poulsen, hvis broder havde en købmandsbutik på selve lejet ved kirken, medens Sofus Poulsen, en tredje broder, 1905 overtog faderens slagtervirksomhed, der mere havde været drevet som handelsforetagende på København,⁵ men nu blev en egentlig slagterforretning.

1907 overtog Harald Pedersen købmandsforretningen på Havnevej, hvorfra der også blev drevet en del skibsproviantering. I de samme år er også Johs. Larsens store bageribygning på Havnevej opført,⁶ oprindeligt med et søgt konditori med fornem balustrade ud til vejen.

Også specialforretninger dukker op. Frk. Mogensens boghandel i 1905, en isenkramforretning åbnes samme år af Chr. Sørensen, Helsingør (senere Rye Madsen), Andreas Nielsen anlagde 1908 et handlingsgartneri ud til Strandvejen. Blikkenslager H. V. Olsens forretning åbnes 1908 (nuv. Hugo Fokdal), og i 1908 fik Hornbæk også eget apotek.

Disse livlige handelsaktiviteter, nævnt i flæng, gik hånd i hånd med udbygningen af kroen til badehotel og gæstgiveriet Bondegården til hotel, og anlæggelsen af den lange række af pensionater og hoteller, som særligt i de nærmest følgende år kom til at sætte deres præg på Hornbæk. Et sandt klondykeliv udfoldede sig i disse år. Alle hænder kom i sving fra børnenes til de gamles i højsæsonen. En helt ny livsform afløste den hidtidige roligere rytme, en spidsbelastning af kræfter, ressourser og nerver i sommermånederne afløst af en afslappelse når feriesæsonen var vel til ende, en rytme, der siden da har kendetegnet livet i Hornbæk.

TRAFIKFORBINDELSER

Denne eksplosive udvikling af handels- og arbejdslivet står i nøje sammenhæng med åbningen i 1906 af Helsingør-Hornbæk-banen.⁷ Hornbæks forbindelse til omverdenen gik fra gammel tid ad søvejen, derfor var der også levende forbindelse til »hinsidan«, og endnu i den første landliggertid foregik der transporter med kuttere fra Nyhavn til Hornbæk af feriegods. Landforbindelsen måtte naturligt gå over Tikøb, hovedsognets by, eller over Esrum, hvor en del af amtsadministrationen havde til huse.

Indkørslen til Hornbæk som den tog sig ud omkring 1900. Et stykke af plantagen var 1891 blevet inddraget til kirkegård og omgivet af et lægtehegn med en naturtræsport. I 1915 indtoges endnu et areal nærmere byen og den hvide kirkegårdsmur blev rejst. (Postkort).

Gæstgiver Bondes lukkede hestevogn var den foretrukne dagvogn til Helsingør. Den ophørte med baneanlægget 1906.

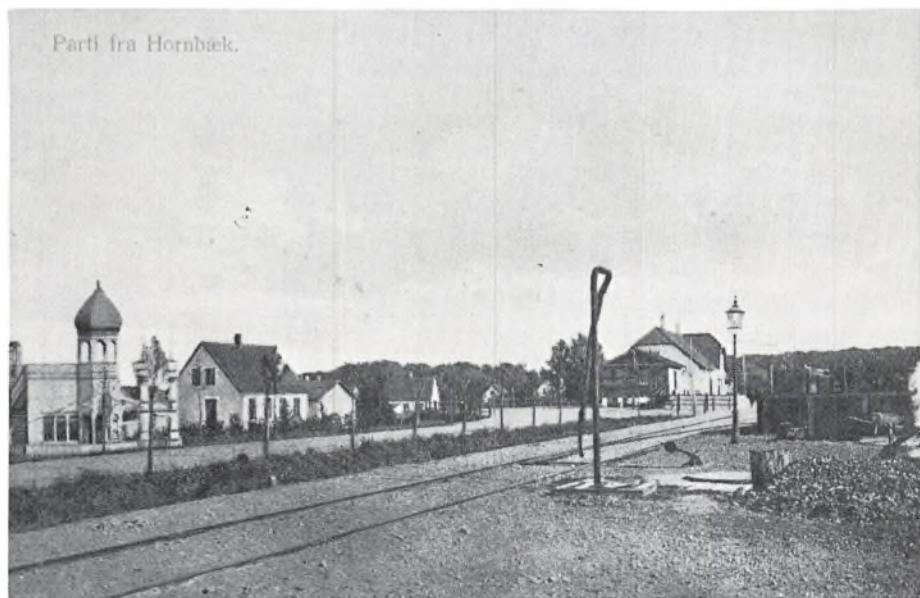
Men omkring 1900 var der flere dagvognsforbindelser til Helsingør. Mest søgt var gæstgiver Bondes lukkede hestevogn med tilslutning til togene Helsingør-København,⁷ men gårdejer Engelbrecht holdt også en dagvogn. Engelbrechtsgården (tidl. Ellensgård) lå på stationens baneterræn og forsvandt med baneanlægget 1906. Også gårdejereren på Ewaldsminde, Johannes Nielsen, »postkøreren«, opretholdt en rute til Hellebæk.³²

Fra Helsingør til København havde forbindelsen været opretholdt med diligence, der midt i 1800-tallet suppleredes med en dampskibsroute i Sundet. I 1864 åbnedes Nordbanen København-Hillerød-Helsingør og i 1880 Gribskovbanen til Græsted, hvad der gav Hornbæk en nærmere tilknytning mod Esbønderupkanten, og først i 1897 kom Kystbanen København-Helsingør til.

I 1875 havde fabrikant Culmsee ivret for en stikbane fra Snekkersten over Bistrup og langs Klosteris hegn til støtte for sin papirfabrik i Havreholm, men med hans død få år senere sygnede fabrikken hen og dermed banelanerne.⁸ På privatbaneloven 1894 figurerer så banelinjen Helsingør-Hornbæk, men først i 1904 kort før lovens udløb modtog en kreds af interessenter eneretsbevillingen på baneanlægget. Landliggerlivet havde da godtgjort banens berettigelse. Dens åbning fandt sted 22. maj 1906,⁷ og en ny vej var skabt for den stigende strøm af byboere op til sommerlandet, så Hornbæk for alvor blev, som det hedder i en gammel Hornbæksang, »Danmarks Riviera«.⁹

Rutebilen Helsingør–Hornbæk 1920. Den påførte banen en så skarp konkurrence, at banen i 1922 købte rutebilen og straks derefter nedlagde ruten.

Stationen kort efter banens åbning. Hotel Bondegården prydedes dengang af pavillanlægget Alhambra til venstre. (Det kgl. Bibliotek).

HJEMLIV

Ind imellem de travle sæsoner levede Hornbæk sit eget privatliv, som samlede sig om kirke, skole og kro. I 1887 havde man fået egen præst, Edw. Sperling, efter ellers at have været kirkeligt betjent fra Tikøb, ofte ved kapellan. De lange veje ved præstegangen var dermed forbi. To år senere i 1889 fik Hornbæk også egen præstegård, idet parcelliststedet ved Hornbæk sø, Søhuset, af ejeren Jens Søhus, afstodes til præsten for 10.000 kr. Jens Søhus købte gård i Horneby og overtog snart også sin gamle jord som præstegårdsforpagter. Præstegårdsjorden er siden tid efter anden bortsolgt for gode penge, som er tilfaldet sognekaldet.

Niels V. Dorph (1862–1931) Hornbæk havn 1919. Maleri 1½ x 4 m ophængt i Nationalbankens ekspeditionssal (fra 1917) i Havnegade i København blandt en række billeder, der skulle illustrere dansk erhvervsliv. Efter nedrivningen af den gamle Nationalbank er billedet overført til bankens Århusafdeling. Blandt personerne, der alle kan navngives, ses som dreng forrest den nuværende ejer af fiskehuset på havnen Poul Munk Petersen.

Pastor Sperling nævnes rosende af Holger Drachmann i en ellers ret mistroelig skildring af Hornbæk 1893.¹¹ Man aner også i denne omtale et vist modsætningsforhold mellem præst og menighed, muligvis en genklang af brydninger, som er gået forud for rejsningen af missionshuset »Salem« på Vestre Stejlebakke 1902.¹² Den lutherske missionsbevægelse, som stod bag rejsningen, slog på den tid rod i store dele af Nordsjælland, bragt hertil af svenske lægeprædikanter.¹³ Bevægelsen har et udpræget pietistisk præg, men mulige misstemninger har snart fortaget sig, og forholdet til sognemenigheden har siden været udmærket, så et medlem af menighedsrådet, skomagermester E. Andersen endog skænkede den lutherske missionsforening grunden til det nuværende missionshus på A. R. Friisvej.

Af de mange karnevalsoptrin og tableauer, Hornbæk morede sig med uden for ferisesæsonen, gjorde dette kineser- og tyrolertableau fra omkring 1920 lykke også uden for den hjemlige kreds, så de optrædende berejste de nordsjællandske forsamlingssteder med det.

Ved pastor Sperlings død 1911 giver vennen, forfatteren Alex. Svedstrup, der har haft godt lokalkendskab, et billede af forholdet mellem præst og menighed. »Fiskerbefolkningen så i deres præst ikke alene deres sjælesørger, men også en god kammerat . . . og han kunne være med i et glad lag med sine sognebørn«. ¹⁰ Hans efterfølger pastor V. Dankau (1911–28) gjorde en særlig indsats for Hellebæk ved at udvirke den nuværende kirke rejst til erstatning for slotskapellet på Hellebækgård. Den indviedes 1920. Fra 1922 udgør Hellebæk et selvstændigt sogn udskilt fra Hornbæk. ¹⁰

Et pust fra den store verden kom ind over Hornbæk i disse år med lazaret-lejren i Horserød 1917–20, som den danske stat lod indrette for ca. 1200 syge russiske krigsfanger, hvoraf 58 døde under opholdet. Det var bestemt, at begravelserne skulle foregå på Hornbæk kirkegård. ¹⁰ De miserable optog af kammeraterne, der forbundne eller på krykker ledsagede de døde til graven, gjorde stærkt indtryk, og folk i Hornbæk sluttede sig til ligtogene. De græsk-katolske prælaters pragtfulde messeklæder og mægtige russerskæg imponerede, og det fremmedartede ritual omsattes af børnene i kaudervælske rimerier. ³²

Det centrale mindesmærke afsløredes i 1918 med russiske og danske inskriptioner og prydet med de særlige russiske korstegn.

Pastor Dankau samlede en Santhalmiskreds i præstegården med årlige basarer, en virksomhed hans efterfølger pastor Højrup (1928–60) fortsatte. Større brydninger på det kirkelige område kendes ikke i Hornbæk.

Ved kirkeskibsfesten 1914 opgav man den hidtidige ophængning af skibene i kølvandsstriben. Samtidig blev de hævet noget. Denne ændring skete af hensyn til de faneparader, hvormed de stedlige foreninger deltog i begravelser.

Skolen havde endnu ved 1900 til huse i den stråttækte bygning fra 1816. Førstelærer var Laurits Julius Larsen i en lang årrække (1871–1904). Han var tillige organist og kirkesanger, og han indrettede et børnekor til støtte for salmesangen.¹⁰ En sangforening »Brage«, der påtog sig engagementer også udenfor sognet, var ligeledes hans værk, men her byggede han videre på en hornbæksk sangtradition, som røber sig i efterretninger om sangaftner på Ewaldsminde omkr. 1860, da ungdommen samledes om håndskrevne sanghefter.¹⁵ Et kunstnerbrev fra Hornbæk 1873 nævner, at malernes kvartetsang af fiskerne »senere fortsattes på egen hånd«.¹⁶ Der var nu til skolen også knyttet en andenlærer, i tiden 1891–94 var det lærer Hoffmann, gift med lærer Larsens datter. Han blev enelærer i Holmene, da der byggedes skole dér, men ved svigerfaderens død blev Hoffmann førstelærer i Hornbæk, hvor han fik et betydeligt virke i mange år (1905–38).¹⁷ De gamle klager over det store børnetal var stadig berettiget, og en privat pøgeskole indrettedes for at bibringe de mindste elever nogle forkundskaber. Omkring århundredeskiftet havde den til huse i det lille hus ved siden af »Tjalken« (nuv. Ndr. Strandvej 331). Den bar det mærkelige navn »Pamfusen«, formentlig fordi der krævedes, at børnene skulle medbringe »pamfusser« (hjemmesko).³² I 1912 blev der på forsvarlige syldsten rejst en ny skolebygning, og skolegangen ordnedes, så »Pamfusen« kunne nedlægges. Den nye skole blev også samlingssted for en forening og en godt besøgt aftenskole. I 1946 blev der knyttet mellem- og realafdeling til den med de nødvendige tilbygninger, og i 1953 fik skolen en tiltrængt udvidelse på nye arealer på den anden side banelinjen.

En livlig foreningsvirksomhed havde sit tilhold på kroen, der virkede som forsamlingslokale. Den tidligere kældersvend Peter Nielsen havde i 1889 købt den, og sammen med sin kone Sofie drev han den i en årrække. Sønnen, der fra gammel tid tilhørte kroen³² – efter sigende en faddergave fra en gårdmand i Hornby – erhvervedes i hans tid til Hornbæk vandværk. Kroen førtes videre af Nikolaj Hansen, men senere erhvervedes den af hovedstadsrestauratører og blev i nogen grad det københavnske forlystelseslivs forlængede arm, og det meste af foreningslivet i Hornbæk gled over til Bondegården. Årlige karnevaller med fantasifulde tableauer og dilettantforestillinger huskes endnu. Skydeselskabet fra 1907 har gennem årene samlet symboliserende skydeplader, der udgør en smuk minderække over fremtrædende hornbækere.¹⁸

En samlende folkefest fandt sted ved genforeningen i 1920. I vejkrydset Ndr. Strandvej-Havnevej-Sauntevej rejstes ved samvirken af grundejer- og borgerforeningen, sangforeningen »Brage«, skydekredsen og fiskeriforeningen

Hornbæk hovedgade set fra Bondegården omkring 1930.

en anselig sten hvilende på fire store og flere mindre. Den bærer ordene: Vi er danske – og vi vil vedblive at være danske, et citat af den sønderjyske politiker Hans Krüger, Bevtoft (1816–81). Mindet skyldes billedhuggeren Axel Locher, der senere formgav også mindeankeret. På genforeningsdagen afholdtes festgudstjeneste, hvorefter 2.500 mennesker samledes ved afsløringen. Senere nedlagdes kransen på veteranernes grave på de to kirkegårde.

Genforeningsstenen er senere af trafikale grund flyttet til A. R. Friisvej, hvor den noget ændret indtager en mere beskedne plads end den oprindelige.¹⁹

FREM MOD NUTIDEN

Selvom Hornbæk allerede 1913 kaldtes »landets mondæneste badested«,²⁰ var fiskeriet stadig et hovederhverv. Nu opfyldtes stejlebakkerne af fabriksfremstillede garn, i klitten stod tjæreovnen, og kutterflåden udvidedes. I 1917 erhvervedes tre kuttere fra Gilleleje bådebyggeri: »Vega« til Peter Andersen (»Peter Skøjter«), »Johanne« til Kristian Bækker Jensen og »Trouville«, op-

Fiskere ved tjæreovnen i klitten.

kaldt efter badhotellet, til Gudman Jensen.²¹ Den sidste var en særlig type, velegnet til snurrevodsfiskeri, en såkaldt »haj«, den gik da også under navnet »Trouvillehajen«.²²

Fiskepladserne fandt man ved simple landkendinger, f. eks. »Muldvej åben, slottet fremme« angav et sted, hvor der kunne pilkes torsk på 10–12 favne vand. Når Muldvej, en skovsti i plantagen, fra søen sås i lige sigte, og Kronborg slot stak frem i øst, var man på positionen.³²

Havneløbets dybde var et stadigt problem, sandfangerarmen eller sandstopperen var allerede bygget i ca. 1/3 af dens længde kort efter havnens åbning, men i de første årtier af dette århundrede blev den bygget i sin nuværende længde ca. 270 m.²² Havnemolerne blev fra simple stenhobe med vaklevorne gangbrætter udbedret gennem årene, og senere omdannet til de nuværende cementstøbte promenader i takt med den tiltagende lystbådetrafik. Havnen fik også snart sine mindesmærker. Efter første verdenskrig blev en hornmine opstillet til indsamling til krigsofrene efterladte, en afløser af den gamle blok. Ved en højtidelighed i 1930 afløredes mindeankeret over redningsdåden 19. nov. 1774 med de otte redningsmænds navne, og i 1936, 90-året for Drachmanns fødsel, rejstes stenen med portrætrelief i bronze ved J. J. Bregne.²³

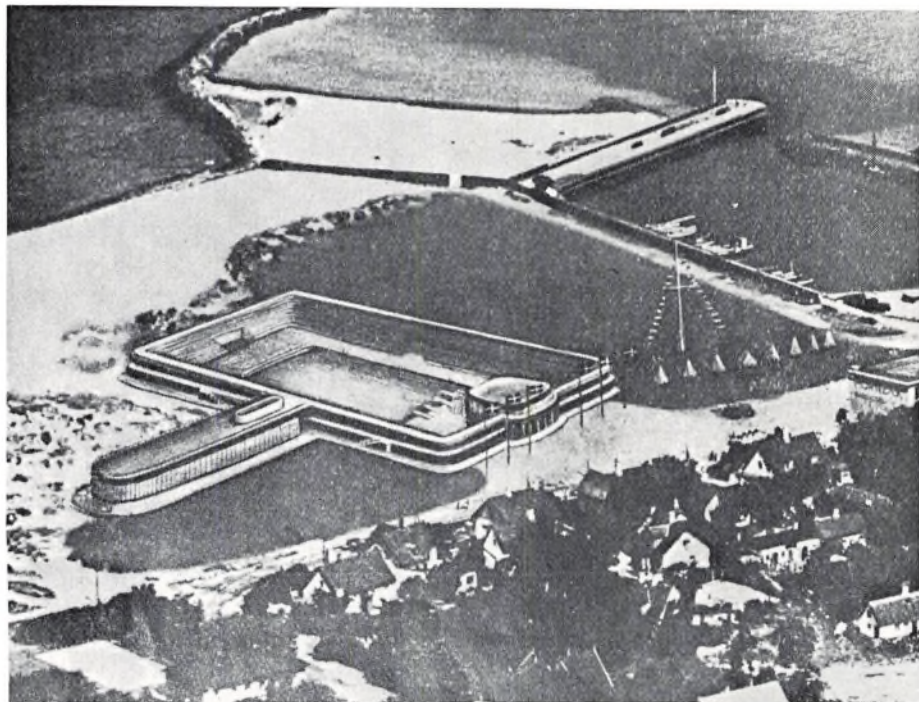
De gamle kirkeskibsfester holdtes stadig i hævd med søkyndige folk fra lejet som istandsættere af skibene, så traditionen tilbage fra 1809 endnu i 1914 kunne opretholdes. Ved kirkejubilæet i 1937 kom den atter til fuld udfoldelse med kong Christian X's besøg på lejet. Intetsteds har man vistnok haft så festlige kirkeskibsprocessioner som netop i Hornbæk.²⁴ Ved festen 1962 måtte man dog overdrage istandsættelsen af skibene til udensogns sagkyndige; motoriseringen af skibsfarten har gjort kendskabet til sejlskibene til et speciale.²⁵

Samtidig med fiskeriet udvikledes ferielivet stadig i Hornbæk. Sommervillaerne, der krævede en omfattende tjenerstab, suppleredes snart af en begyndende, mere beskedne sommerhusbebyggelse, og fra 1913 drev et interessentskab af københavnske sommerhusejere under L. H. Hornemanns initiativ Hornbæk gasværk, et af de få private i landet.⁴ Men helt op i 1930'erne var den foretrukne ferieform endnu landliggernes, at leje sig ind privat for sommermånederne, eller pensionats- og hotelferien. Den i 1916 udvidede banelinje til Gilleleje fik senere et rutebilnet til supplement, idet linjerne Hornbæk-Humlebæk og Hornbæk-Hillerød kom til 1931 og 1932.⁴ Badehotellets funkiskolos blev rejst 1935 i forventning om en amerikanisering af ferielivet, men samtidig slog nye ferievaner igennem, ferielovgivning og feriepengeordningen gjorde sit hertil; vandrehjemmet på Lochersvej i disse år var et udtryk derfor.

Denne udvikling standsedes af 2. verdenskrig. Kort efter besættelsen den 9-4.1940 opstilledes et batteri øst for Hornbæk af 4 store kanoner (kaliber 12 cm) til beskyttelse af de omfattende netspærringer, der udlagdes i Sundets nordlige indsejling mod tysk fjendtlige u-både.²⁶ Betonfundamenter hertil ses endnu ved stranden. Anlægget udbyggedes med lytte- og observationsposter i plantagen. Dermed var »flødefronten« oprettet på Nordkysten, den tjente som rekonvalescens krigen igennem for tropper fra mere udsatte fronter.

Efter 29. august 1943 blev en del danske officerer interneret på badehotellet.²⁷ Sabotage og »Schalburgtage« ramte også Hornbæk med Bondegårdens og Bakkebos brande. Hornbækfiskerne deltog i overførelsen af forfulgte til Sverige; således fandt der i oktober 1943 udskibninger af jøder sted fra stranden ved Dronningemølle.³² Flygtingene blev båret ud fra kysten til både, der førte dem ud til ventende Hornbækkuttere.²⁸

I februar 1945 blev brødkusk Gordon Nielsen fra Hornbæk arresteret af det stedlige Gestapo, som havde beslaglagt det gamle Trouville. Familien var aktiv i modstandskampen, og en svoger Tage Andersen, der også var hjemmehørende i Hornbæk, var kort forinden blevet skudt af tyskerne under aktion for Holger Danske-gruppen i København. Den dræbte blev bragt til Retsmedicinsk Institut, hvorfra hans lig blev bortført af kammerater og bisat ved en illegal begravelse i Hornbæk kirke (ikke omtalt i Hornbæks kirkebog). Gestapo har formentlig fået nys herom. Det førte til svogerens arrestation, og

30'ernes drøm om en amerikanisering af ferielivet i Hornbæk gav anledning bl. a. til dette projekt, et svømmestadion på Hornbæk strand. Det blev dog på papiret.

under ukendte omstændigheder blev han kort efter dræbt og først efter befrielsen fundet begravet i klitterne.²⁹

Et minde om disse og andre ofre for krigen 1940–45 fra Hornbæk er rejst på den gamle kirkegård ved kirken.

Efter besættelsestiden meldte udlængselen sig med camping- og charterrejser sydpå. Det øvede en massiv konkurrence på de traditionelle ferieformer, pensionaternes storhedstid var forbi, Bondegården og Bakkebo blev ikke genopbygget til deres gamle formål, og da senere Sandagerhus og Friis pensionat nedbrændte, blev heller ikke de genopbygget. Badehotellet blev 1952 overtaget af vanførefonden og indrettet til hospital til efterbehandling af polio-ramte efter de store epidemier. Senere modtog det patienter, der har lammelser efter andre lidelser, og rehabiliteringsarbejdet udføres i træningshal og svømmebassin og ved elektro- og ergoterapi. For indlagte børn er der indrettet en lille børnehave og en skole. Hospitalet omfatter ca. 100 patienter og 165 ansatte.

I 1963 nedbrændte hotel Trouville med tragiske tab af menneskeliv; det blev få år senere genopført. Det drives nu også med selskabslokaler og kursusfaciliteter.

To, der som kunstnere har medvirket til Hornbæks berømmelse, Holger Drachmann som digter og Stig Lommer (1907–1976) som teaterdirektør i Hornbæk fra 1935. Hornbæk-revyen turnerede landet rundt efter sæsonen og bragte Hornbæknavnet vidt omkring.

Hotel Bretagne, der indrettedes efter en udvidelse i den tidligere dr. Brün-
niches klinik på den østre søskrænt med sine »50 moderne, eksklusive værel-
ser« kunne ikke svare regning, og den store bygning stod i nogle år tom, hvor-
under den både i det ydre og det indre forfaldt stærkt. Et borgerinitiativ fra
Hornbæk for en kommunal erhvervelse af komplekset til »kulturhus« i 1976
synes ikke at nyde politisk medvind.

Endnu 1952 var der i Hornbæk otte fiskerfartøjer på 5–15 br.t. med motor
og tre mindre både,³¹ men siden da har fiskeriet været i stadig tilbagegang og
drives nu kun som bierhverv og hobby. Hornbæks historie som fiskerleje,
begyndt omkr. 1500, synes udløbet, og havnen, der kun er 100 år og bygget
som fiskerihavn, har udviklet sig til sejlsportscenter for en af de nye ferie-
former, ferie til søs. De planer, der er udkastet om havnens udvidelse med
flere moler mod øst, peger på en fremtid som marina i international stil.
Ferielivets demokratisering er siden fortsat, begunstiget af week-end-ordnin-
gen og den voksende velstand. Omfattende fritidshusområder bredte sig i
Hornbæks opland, både mod øst omkring Saunte og vestpå mod Kildekrog,

så der er opstået en sammenhængende bebyggelse med Hornbæk som service-center, et af hovedstadens fremskudte rekreative områder, der rummer store fritidsfaciliteter: den fortrinlige strandbred, den afvekslende plantage, den idylliske søsti, havnens pulserende trafik, en stedlig befolkning, der er kendt for sin venlighed og hjælpsomhed. Men Hornbæk er også kendt som et sted med en fortid og med en række historiske minder, alt i alt et miljø, der vel fra mange sider værnes om, men som tillige trues fra flere hold og derfor fordrer stadig pleje og beskyttelse, så også vore børnebørn må kunne glæde sig ved det.

LÆSESTOF

A. Bækgaard: Kunstnerliv i Hornbæk, 1922.

Let digterisk behandling med erindringsstof.

H. Drachmann: På sømands tro og love. 1877 og senere udgaver.

Frie litterære skildringer med baggrund i Hornbæk.

H. Ellekilde: Hornbæk. Johs. Ewalds »Fiskerne«. Fra Frederiksborg amt 1916, s. 86–147.

Redegørelse for begivenhederne omkring digterværket »Fiskerne«s tilblivelse, med træk fra Hornbæk omkr. 1850.

H. Ellekilde: Hornbæk kirke, bidrag til et fiskerlejes historie, 1937.

Fiskerlejet med hovedvægt på de kirkelige forhold.

K. Flor: Hornbæk, 1940.

Fiskerlejet med hovedvægten på kunstnernes tilknytning.

G. Hartmann: Nordsjællandsrejsen, 1972.

Afsnit af bogen omhandler landliggerliv i Hornbæk omkr. 1920.

P. K. Hofmansen: Drachmanns »Store Bjørn«, Handels- og Søfartsmuseets årbog 1965, s. 23–80.

Historisk redegørelse for hornbækfiskeren Peder Andersen 1836–85 og hans samtid.

J. Locher: Nær salten sø. Fra det gamle fiskerleje, ill. af Carl Locher, 1911.

Frie litterære skildringer med baggrund i Hornbæk.

F. Nygaard: Hornbæk-digte m. illustrationer af R. Tegner og Cajus Novi, Hillerød, 1958.

Sangkrans om en lille by ved havet.

K. Nielsen: Karen af Hornbæk, tegninger af Alex Secher, 1950.

Om en fiskekutter og dens mandskab, omkr. 1930.

J. Th. Rothe: En hornbækfiskers optegnelser. Fra Frederiksborg amt, 1927, s. 141–158.

Barndoms minder fra Hornbæk omkr. 1830–40. Krigs minder 1848–50.

Karl Rønne: Sommer minder fra et hornbæk hjem. Fra Frederiksborg amt 1977, s. 41–55.

N. Stenfeldt: Om Tikøb sogn i gamle dage, 1960.

Hovedvægten ligger på de kirkelige forhold indtil omkr. 1800.

B. Wilcke m. fl.: Hornbækbanen 1906–1916–1976.

HENVISNINGER OG NOTER

m. flg. forkortelser: *Årb.*: Fra Frederiksborg amt, årbøger, *Gil.*: Fra det gamle Gilleleje, årbøger, *H. og S.*: Handels- og Søfartsmuseets årbøger.

I. Landskab og naturforhold.

¹ V. Nordmann: Nordsjællands kyst fra Kronborg til Lynæs, »Danmark«, 1942–43 s. 680 ff.

² Ax. Schou: Det marine forland, 1945 s. 179–81.

³ V. Milthers: Nordøstsjællands geologi, 1935, s. 163, 176 f.

⁴ K. Rørdam: Strandlinjeforskydninger ved det nordøstlige Sjællands kyster. Geografisk Tidsskr. 11. bd. 1891–92 s. 163–76.

⁵ V. Milthers: Det danske istidslandskabs terrænformer og deres opståen, 1948 s. 192.

⁶ N. K. Hoffmann: Træk af Hornbæk skoles historie. Hornbækkersamfundets årsskrift 1948.

⁷ Se s. 3 s. 97 f.

⁸ Samme s. 117.

⁹ A. P. Larsen: Fredninger i Frederiksborg amt 1942–49 s. 22 (se også Årb. 1957 s. 68).

¹⁰ S. A. Andersen: Det danske landskabs historie, 1933 s. 194, 205.

¹¹ Se. s. 3 s. 56 f, 68.

¹² Esrom Klosters brev bog v. O. Nielsen, 1880–81 s. 91 med note s. 334.

¹³ O. Hildinge: Udgravningen af et hustomt i det gamle Ræveleje. Gil. 1956–57, s. 94–98.

- ¹⁴ J. Brül: Sandflugten i Nordsjælland, 1917 s. 3–5.
¹⁵ H. Ellekilde: Hornbæk kirke. Bidrag til Hornbæk fiskerlejes historie, 1937 s. 76.
¹⁶ V. Seeger: Fra Frederiksborg og Kronborg amter. Fra kulsvierlandet II 1931 s. 92–113.
¹⁷ E. Madsen: Om skovene ved Frederiksborg. Årb. 1914 s. 51.
¹⁸ E. Laumann-Jørgensen og P. Chr. Nielsen: Nordsjællands skove gennem 200 år, 1964 s. 93.
¹⁹ Hornbæk kirke. Vejledning for besøgende.
²⁰ Se 18. s. 108–109.
²¹ I. Bentzon: Blade af Hornbæks historie, »Danmark« 1942–43, s. 698–704.
²² Se 2. s. 210.
²³ Danmarks Natur bd. 6. Skovene, s. 54 (Politikens Forlag 1969).
²⁴ Se 2. s. 190 og Danmarks Natur bd. 4. Kyst, klit og marsk, s. 139 (Politikens Forlag 1969).

II. Fiskerlejet opstår. Tiden indtil omkr. 1500.

- ¹ H. Kapel: En ældre stenalders boplads ved Villingebæk. Årb. 1967 s. 5–18.
² P. V. Glob: Nordsjælland i oldtiden. Turistforeningens årbog 1942, s. 20–26.
³ V. la Cour: Sjællands ældste bygder, 1927, s. 183.
⁴ B. Kjær: Tikøb kommune i oldtiden. Saga 1964–66 behandler oldtidsfundene.
⁵ En ældre beretning om oldtidsfund her findes i Gil. 1944, s. 56.
⁶ Se note 3, s. 243.
⁷ Efter O. Valentiner: Hellebækgård og Hellebæk. Egnshistorisk beretning for Hellebæk-Aalgaard 4, 1968, s. 5.
⁸ H. Orlík: Tisvildcegnen i gamle dage. Årb. 1906, s. 12. Efter Kong Valdemars jordebog, siden udgivet af Sv. Aakjær I–III, 1926–45.
⁹ Frederiksborg amts stednavne. Danmarks stednavne 2. 1929.
¹⁰ A. P. Andersen: Try herred. Årb. 1909, s. 94 ff.
¹¹ Se I note 12 s. 264–68. Ang. havn, s. 85.
¹² Johs. Steenstrup: Nogle træk af fiskerbefolkningens historie, Historisk Tidsskr. 7. rk. bd. VI, 1905–06, s. 141–71.
 B. Stoklund: Bonde og fisker, H. og S. 1959, s. 119 bekræfter Steenstrups opfattelse fra 1905 for de sjællandske fiskerlejers vedkommende.
¹³ Se I note 12, s. 92 f.
¹⁴ Sjællandske stednavne. Annaler for nordisk oldkyndighed og historie, 1863, s. 211.

III. Svingende konjunkturer. Tiden omkr. 1500–1800.

- ¹ E. Jørgensen: Lektor Poul. Årb. 1917, s. 2.
² A. Schmelling: Humlebæk fiskerleje, 1971, s. 9.
³ Danske Magazin II, rk. V. s. 72 og 74.
⁴ Th. Bang: Bidrag til Gillelejes historie. Årb. 1918, s. 56–65.
⁵ L. Pedersen: Godtfolk og uærlige folk i det gamle Helsingør. Årb. 1906, s. 67.
⁶ Se kap. II, note 12.
⁷ Se kap. I, note 15, s. 11.
⁸ A. Uhrskov: Folkesagn, 1922, s. 20. Meddelt 1921 af Elise Olsen, Hornbæk.
⁹ Se I, note 15, s. 14.
¹⁰ Samme, s. 79.
¹¹ Samme, s. 31.
¹² Se kap. I, note 16, bd. 2, s. 81–87.
¹³ P. K. Hofmansén: Drachmanns »Store Bjørn«. 1965, s. 23–80, her s. 27.
¹⁴ Gil. 1936. Meddelt af Chr. S. Christiansen, Gilleleje.
¹⁵ Bennike og Kristensen: Kort over danske folkemål. Efter Gyldendals egnsbeskrivelse: Nordsjælland 1972, s. 208.
¹⁶ K. Klem: Helsingørs færgelag. Årb. 1935, s. 62.
¹⁷ Se kap. I, note 6.
¹⁸ N. Stenfeldt: Tikøb sogn i gamle dage, 1960, s. 126, 128–131.
¹⁹ Se kap. I, note 15, s. 23.
²⁰ Samme, s. 54.

- ²¹ Eric Pontoppidan: Den danske Atlas II, 1764, s. 247 f.
- ²² Der nævnes sædvanligvis fem strandinger, men de nedennævnte kilder beskriver kun disse fire.
- ²³ Christian Siegfried Plessen (1696–1777) var af en i datidens statsstyrelse højt anskrevet familie. Selv levede han tilbager trukket, optaget af litterære sysler som dansk godsejer, indtil han 1756 solgte sine godser og levede sine sidste år i Sydfrankrig. En nevø af ham H. v. Lewezau var 1771 blevet amtmand i Frederiksborg og Kronborg amter. Det er da nærliggende at tænke sig, at denne nevø har udvirket gavebrevet, der foreligger så hurtigt efter døden.
- ²⁴ Gavebrevet er meddelt i Johs. Ewald: Fiskerne, Dansk lærerforeningens udg. v. I. Falbe-Hansen. En fornyelse af det 11–6.1779 efter donators død gengives af L. Bobé i Personahist. Tidsskr. V rk., 2. bd., s. 293 f.
- ²⁵ Ove Mallings bog vandt vid udbredelse bl. a. som skolebog. Den gjorde – måske mere end Ewalds »Fiskerne« – Hornbæks navn landskendt.
- ²⁶ Ved denne festforestilling i anledning af Christian VII's fødselsdag var redningsmændene fra Hornbæk indbudt. På forespørgsel bekræftede de, at alt var gået til som skildret, men føjede dog til »kun at vi ikke sang«. Tilskueren 1901, s. 229.
- ²⁷ K. Flor: Hornbæk, 1940, s. 31 og 33.
- ²⁸ Se note 18, s. 186. Ewald boede i Tikøb sogn 1775–77.
- ²⁹ H. Brix: En køn historie. Tilskueren 1913, s. 668–72.
H. Brix: Johs. Ewald, 1913, s. 189 ff.
I. Falbe-Hansen: Bidrag til Ewaldlitteraturen. Danske Studier, 1914, s. 150.
H. Ellekilde: Hornbæk. Johs. Ewalds Fiskerne. Årb., 1916, s. 86–147.
N. Møller: Ewalds Fiskere. Tilskueren 1930, 2. halvbd., s. 50–59.
L. E. Grandjean: Hornbækstrandingen og Johs. Ewald. H og S. 1951, s. 73 ff.
- ³⁰ A. Uhrskov: Nordsjællands mindesmærker, 1962, s. 59 ff.
- ³¹ L. Bobé: Hulerød-Dronningemølle. Årb. 1951, s. 73–81.
- ³² H. Ellekilde: Hornbæk. Johs. Ewalds Fiskerne. Årb. 1916, s. 86–147, her s. 29.
- ³³ H. Ellekilde: Folkeminder fra det gamle Ellekilde. I. Gil. 1941, s. 91.
- ³⁴ Meddelt af Ragna Fensmark Hansen, Hornbæk 1931. Gil. 1936, s. 41. Se også note 32.
- ³⁵ Se kap. I, note 15, s. 57.
- ³⁶ J. A. Hansen: Gilleleje lodseris historie. Gil. 1948, s. 29–50.
- ³⁷ Cronborgs forlis er udførligt omtalt i Gil. 1942.
- ³⁸ G. Donatzky: Helsingørs privilegerede Lotz-Selskab, 1928, s. 10.

IV Under søkrigen 1807–14.

- ¹ Se kap. III, note 21.
- ² Regimentsskriver B. F. Plums beretning af 21.–9.1763. Gil. 1953 s. 56.
- ³ Sv. Dahl: Til minde om zoologen Henrik Krøyer 1941. Hornbæk, s. 39–50. H. K. be-
rejste omkr. 1835 Nordsjællands fiskerlejer og har efterladt sig denne skildring af Horn-
bæk. Maleren P. S. Krøyer (se senere) var hans adoptiv søn.
- ⁴ Se nærmere kap. V.
- ⁵ Se kap. I, note 16, bd. 1., s. 91–93.
- ⁶ Se kap. III, note 18, s. 128.
- ⁷ Chr. Fangel: Den tak vi skylder Gud. Prædiken ved taksigelsesfesten d. 1. januar 1802
(efter kap. I, note 15, s. 91).
- ⁸ B. Stig-Jørgensen: Udsiftningen i Tikøb sogn. Saga 1971.
- ⁹ A. Uhrskov: Folkesagn 1922, s. 21.
- ¹⁰ N. Nielsen: Fogedgården i Tisvilde. Årb. 1936, s. 78–97.
- ¹¹ K. Larsen: Danmarks kapervæsen 1807–14, 1972, s. 167 f.
- ¹² Chr. Fangel: Tale holden efter anmodning i Hornbæk kirke den 20. december 1809 (se
kap. I, note 15, s. 58 og 126).
- ¹³ C. F. Wandel: Søkrigen i de dansk-norske farvande 1807–14, 1915, s. 63 og 76.
- ¹⁴ F. Mogens-Norddin: Erindringer. Tikøb kommunes historiske samling, årsberetning 1954–
55.
- ¹⁵ Om Lars Pedersen Raaber, se note 11, s. 193–200.

- ¹⁶ Venligst oplyst af cand.jur. F. Grove Steffensen, Sønderborg, der har gennemarbejdet kapertidens prisedomme i arkiverne. Se også note 11, personregisteret.
- ¹⁷ Se kap. Anholtfarthen.
- ¹⁸ Se herom også kap. III, note 13, s. 26.
- ¹⁹ K. Rønne: Bælttelegrafene i Englandskrigenes tid. Årbog for historisk samfund for Sorø amt, 1972, s. 7.
- ²⁰ Matrikelkort over Hornbæk fiskerleje 1818.
- ²¹ Gil. 1941, s. 62–63 og 1952 s. 68.
- ²² Se kap. III, note 2, s. 48.

V. *De første årtier efter søkrigen.*

- ¹ H. C. Terslin: Halsnæsfiskerierne, Gil. 1950, s. 35–39.
- ² Se kap. III note 13, s. 24.
- ³ Se kap. I, note 15, s. 153.
- ⁴ Se kap. IV, note 20.
- ⁵ Se kap. IV, note 3.
- ⁶ O. Jensen: Af Nakkehoved krønike. Gil. 1944, s. 79–91.
- ⁷ J. Aakjær: St. St. Blichers livstragedie II, 1904, s. 238–45.
- ⁸ Et kobberrelief af billedhugger Erstad af redningsdåden er ophængt i Hornbæk kirke 1937 (se kap. III, note 27, s. 50–51).
- ⁹ Se kap. III, note 32, s. 142.
- ¹⁰ V. Thalbitzer: En handelslægt fra sundtoldstiden. Årb. 1956, s. 61–92, her s. 77.
- ¹¹ Se kap. I, note 15, s. 31, 47 og 65–67.
- ¹² M. Galschiøt: Helsingør omkring midten af forrige århundrede, 2. udg. 1960, s. 14.
- ¹³ H. Henningsen: Kadrejere og bumbådsmand. H. og S. 1971.
- ¹⁴ Det kan være den samme Ole Jyde, som strandede 1835 ved Grenå, men der var ved den tid også en farbroder af ham, Ole Nielsen, på lejet (se kap. IV, note 20).
- ¹⁵ Se kap. III, note 16, s. 36.
- ¹⁶ Se note 12, s. 132.
- ¹⁷ Se kap. I, note 16, bd. I, s. 29.
- ¹⁸ K. Flor: Hornbæk, Turistforeningens årbog 1942, s. 185–91.
- ¹⁹ Se kap. III, note 32, s. 134.
- ²⁰ Th. Gravlund: Dansk bygd I, 1917, Østen for Esrom, s. 112–24.
- ²¹ Se kap. III, note 32, s. 134.
- ²² Strandinger ved Sjællands nordkyst. Gil. 1951, s. 81–86.
- ²³ J. P. Trap: Danmark V. udg. bd. 3, s. 106 omtaler to tilhugne sten ved Ellekilde hage; de har ikke kunnet findes. Efter mundtlig meddelelse skal lignende sten have stået ved Bulbakke.
- ²⁴ Mundtligt meddelt af afd. tømrer Hans Hansen, Hornbæk.
- ²⁵ I. Trolle: Landsbyhaven. Årb. 1927, s. 113.
- ²⁶ Toldbetjentens hus findes endnu bag Sparekassens bygning Ndr. Strandvej 357.
- ²⁷ Se kap. I, note 15, s. 11.
- ²⁸ Se samme, s. 40.
- ²⁹ Kirkebog 180, 3, Landsarkivet, Købensavn.
- ³⁰ Sv. Risom: Nordiske lerhuse. Årb. 1965.
- ³¹ J. Larsen: Skolereformen af 1789. Årb 1914, s. 1–20.
- ³² Folketællingslister 1787 og 1801, Landsarkivet, København.
- ³³ Se kap. I, note 6.
- ³⁴ B. Kornerup: Biskop Mynsters visitatsdagbøger 1835–52, I–II, 1937 (Hornbæk).
- ³⁵ Allerede 1794 var Hans Nielsen blevet ansat som skovfoged »paa Flyvesandet«, se kap I, note 14.
- ³⁶ Se note 12, s. 300.
- ³⁷ Se kap. III, note 27, s. 104. Her bruges fejlagtigt formen »Tolderist«. I Strø sogn, Sigerslevøster, benævnes en husmand og væver 1867 »tollerist, en forkortelse af artillerist«. (A. Uhrskov: Fra Stavnsbåndet til vore dage I. 1938, s. 238). Se også Den store danske ordbog.

- ³⁸ Se kap. I, note 15, s. 73.
- ³⁹ G. Hartmann: Nordsjællandsrejsen, 1972, s. 35.
- ⁴⁰ Se kap. I, note 15, s. 62.
- ⁴¹ Se kap. I, note 21.
- ⁴² H. Ellekilde: Sommer i by i Nordsjælland. Danske Folkeminder, 1961, s. 1–45.
- ⁴³ De her meddelte festskikke og sangtekster er nedskrevet af musikpædagog Hortense Panum efter skipper Niels Olsen f. 1847 i Hornbæk. Efter A. Uhrskov: Nordsjællandsk Folkeliv IV, Højtid, 1924, s. 41, 141 og 152.
- ⁴⁴ H. C. Terslin: Sagn og overtro. Gil. 1938, s. 9–50, her s. 14 f. Se også note 20.
- ⁴⁵ Aug. F. Smith: Helligkilder i Frederiksborg amt. Årb. 1922, s. 27 f. Her efter Ernst Olsens oplysninger fra 1920 i A. Uhrskov: Nordsjællandsk Folkeliv II, Folkesagn 1922, s. 21.
- ⁴⁶ Meddelt af Mathilde Mogensen, Hornbæk, 1921. A. Uhrskov: Folkesagn 1922, s. 24.
- ⁴⁷ Meddelt af Inger Nielsen f. i Hornbæk 1856. Gil. 1947, s. 29.
- ⁴⁸ I. M. Boberg: Sagn om oldtidshøje i Frederiksborg amt. Årb. 1932, s. 3–34.
- ⁴⁹ Meddelt af August Hansen, Hornbæk, 1921, A. Uhrskov: Sagn og tro 1923, s. 28.
- ⁵⁰ H. Ellekilde: Toves Tryllering. Årb. 1930, s. 169–204, her s. 187.
- ⁵¹ Meddelt af Aage Petersen, Hornbæk, 1938. Gil. 1944, s. 92.
- ⁵² A. Uhrskov: Sagn og tro, 123, s. 110.
- ⁵³ Meddelt af Niels Petersen, Hornbæk, 1921, A. Uhrskov: Folkesagn, 1922, s. 25.
- ⁵⁴ H. C. Terslin: Sagn og folketro. Gil. 1947, s. 27–32.
- ⁵⁵ Meddelt af Marie Hougaard-Jensen, Hornbæk, 1921. A. Uhrskov: Folkesagn 1922, s. 29.
- ⁵⁶ Meddelt af Marie Thygesen, Hellebæk. Gil. 1944, s. 67.
- ⁵⁷ Se kap. V, note 12, s. 45.

VI. Opbrud efter midten af 1800-tallet.

- ¹ J. Th. Rothe: En hornbækfiskers optegnelser. Årb. 1927, s. 141–58.
- ² Julius Jensens erindringer, Saga 1964–66. To hornbækkere satte livet til i treårskrigen se kap. III, note 13, s. 59.
- ³ Fra det gamle Helsingør. Årb. 1925, s. 44 f.
- ⁴ Se kap. V, note 12, s. 189 og 292.
- ⁵ Se kap. III, note 27, s. 158–60.
- ⁶ Se kap. III, note 13, s. 64.
- ⁷ Se kap. III, note 27, s. 76.
- ⁸ Se kap. III, note 13, s. 24.
- ⁹ Se kap. V, note 42, s. 27.
- ¹⁰ H. Ellekilde: Folkeminder fra det gamle Ellekilde II. Gil. 1944, s. 41–67, her s. 58.
- ¹¹ A. Bækgaard (pseud. f. Ax. Christoffersen): Kunstnerliv i Hornbæk, 1922, s. 81.
- ¹² Frederiksborg amts Avis 12. febr. 1976.
- ¹³ General Blücher var i virkeligheden halvbroder til Christian d. 8. og dermed farbroder til Frederik d. 7. (se herom Bo Bramsen: Ferdinand og Caroline, 1970, s. 232). Mindet er måske således ikke ganske privat.
- ¹⁴ Se kap. V, note 23. Her anføres, at birken stadig bærer kejserinitialerne. Den og en ligeledes der omtalt »slangegran« kendes ikke mere af skovpersonalet. Trap IV, udg. 2. bd. 1920 omtaler et »kejsertræ« i Horserød hegn. I Fredensborg slotspark skal have været tre kejsertræer!
- ¹⁵ Dansk Natur (Politikens forlag 1969) bd. 2, s. 210, bd. 6, s. 335 og bd. 9, s. 427.
- ¹⁶ E. Alkjær: Da Havreholm var fabriksby. Årb. 1945, s. 35–53.
- ¹⁷ J. Locher: Nær salten sø, 1911. Fortællingen Lille Per Ingman.
- ¹⁸ Oldermandsprotokollen har af nu afdøde direktør Ole Pedersen, »Svinget«, Willemoesvej, venligst været stillet til rådighed ved afskrivningen.
- ¹⁹ H. Olsen: Opmåling af både. Gil. 1950, s. 55.
- ²⁰ Gil. 1947, s. 85 og 1948, s. 15 og 51 ff.
- ²¹ C. Petersen: Lidt om Gillelejebådernes historie. Gil. 1955, s. 11–22, her s. 18.
- ²² Se kap. I, note 15, s. 65–67.
- ²³ Se kap. I, note 21.

- ²⁴ A. Uhrskov: Dagligt liv, 1924, s. 9. Se også Saga 1971, s. 6.
²⁵ Se kap. V, note 42, s. 28–40, se også kap. VI, note 2.
²⁶ H. Olsen: Af Gilleleje og Hornbæk lodseris historie. Gil. 1954, s. 82–85.
²⁷ Se note 21 og Gil. 1947, s. 84 og 1949, s. 48.
²⁸ P. Rosenkrantz: Junkerdrømme 1917, s. 38–39.
²⁹ Den Schweiziske skønånd Bornstetten beretter således i Neue Schriften I, 1799, s. 97 om et besøg sammen med Frederikke Brun i Hornbæk, hvor man hilste på nogle af Ewalds fiskere. Pers. hist. tidsskr., V. rk., 2 bd., s. 293 ff.
³⁰ Se kap. III, note 27, s. 78 ff.
³¹ Se kap. III, note 13, s. 43.
³² H. Drachmann: På sømands tro og love, 1877. Fortællingen: Skarp lud.
³³ Se kap. I, note 15, s. 130.

VII. Hornbæk som ferieland.

- ¹ T. Smith: Helsingørs yderkvarterer og fiskerlejerne ... 1974.
² H. C. Terslin: Lidt om Gilleleje. Årb. 1939, s. 161–65.
³ C. Poulsen: Tikøb-Hornbæk-Hellebæk kommunes bygningskommission 14. jan. 1908–1933, s. 8.
⁴ De følgende oplysninger fra: Nordsjælland. Den danske Riviera, Århus, u.å. (ca. 1948), s. 223–37. Vejviser for Frederiksborg amt 1905–07 ff.
⁵ Se kap. VI, note 2.
⁶ Grundlagt af bager Holm, hvorom et skilt over indgangen stadig minder: Holms faste stok.
⁷ Wilcke og Tomassen: Helsingør-Hornbæk-Gillelejebanen, 1966, Dansk Jernbaneklub.
⁸ Se kap. VI, note 16, s. 51.
⁹ Hornbæksangen: »Kender Du Hornbæks smilende kyst« er skrevet af lektor A. V. Wahl, Randers, omkr. 1910. Han var i mange år sikker sommergæst på kroen. Se Frederiksborg amts Avis 3.–11.1977.
¹⁰ Se kap. I, note 15, s. 105–21.
¹¹ H. Drachmann: Nordostsjælland. Galschiødt: Danmark i Skildringer og Billeder II, 1893, s. 663.
¹² Trap IV udg. 1920, bd. 2, s. 72 omtaler to missionshuse i Hornbæk, også mundtlige meddelelser herom.
¹³ Årb. 1936, s. 126.
¹⁴ Se kap. I, note 15, s. 82–85.
¹⁵ Se kap. VI, note 2.
¹⁶ Se kap. III, note 27, s. 78 ff.
¹⁷ Dansk Skole-Stat 1933 II, s. 75. Lærerne og Samfundet, IV, 1913, s. 375.
¹⁸ Ophængt i mødesalen på hotel Trouville.
¹⁹ Se kap. III, note 30.
²⁰ »Carl«: Hornbæk i Verden og Vi, 1913, nr. 23.
²¹ Jul. A. Jensen: Fiskerliv og fiskerkår ... Gil. 1939, s. 40–50, her s. 49.
²² Se kap. I, note 24, bd. 4.
²³ Se kap. III, note 30.
²⁴ H. Henningsen: Kirkeskibe i Frederiksborg amt 1952, s. 100 og s. 108. Se også kap. I note 15, s. 124–35.
²⁵ Hornbæk kirke. Vejledning for besøgende.
²⁶ A. Bonvig Christensen: Invasion i Danmark? 1976, s. 59–60.
²⁷ J. Hæstrup: Hemmelig alliance I, 1959, s. 30.
²⁸ Mundtligt meddelt. Tilsvarende transporter i stor stil omtales i Chr. Tortzen: Gilleleje oktober 1943, Kbhvn. 1970.
²⁹ I. Damgård Petersen: Faldne i Danmarks frihedskamp, 1970, s. 39 og 314.
³⁰ Bogen om Frederiksborg amt, 1969, s. 343.
³¹ H. C. Terslin: Fiskeriet i Frederiksborg amt 1952. Gil. 1954, s. 75–78.
³² Mundtligt meddelt af gamle hornbækkere.
³³ Dansk biografisk Leksikon, suppl. bd. Den danske Lægestand, II udg., 1925–36.